

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

SUHA KAPUCUOĞLU

147125

DEMOKRASİ VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. MİMAR TÜRKKAHRAMAN

147125

KIRIKKALE-2004

ÖZET

Demokratik parlamenter rejimlerde ideal demokratik yapı yaşamın vazgeçilmez unsurlarının hem zeminini hem de çatısını oluşturur. Globalleşen dünyada demokrasi, siyasal, yönetsel, toplumsal, kültürel, ve ekonomik bakımdan daha bir önem kazanmaktadır. Bir sosyal sistem olarak; demokrasinin sosyal şartlarının incelenmesi siyaset sosyolojisinin başta gelen görevidir. Hükümet etme yetkisinin halk elinde bulundurulmasını içeren demokrasinin temel yapı taşlarından birisi ve en önemlisi seçme ve seçilme kavramıdır. Bu kavram çerçevesinde yapılan partilerin ise en büyük açmazlarının başında parti içi demokrasi gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı kurumlar sosyolojisinin beş ana yapı taşından biri olan siyaset sosyolojisi kapsamında; demokrasinin tanımı, ve tarihsel gelişimini ve bunların ülkemizdeki yansımalarının sosyolojik boyutunu ortaya çıkarmak, parti kavramı çerçevesinde partilerin yapısal durumunu, demokratik gelişimlerini, parti içi demokrasi uygulamalarını inceleyerek, demokrasi ve parti içi demokrasi üzerindeki olumsuzluklarını tespit etmek ve oluşan dejenerasyonun sosyolojik sonuçlarını ortaya koymaktır.

Bu çalışmada konunun sağlam bir alt yapıya oturtulması amacıyla tarihsel gelişim ve süreçlere ağırlık verilmiş, bu temel üzerine mevcut demokrasi ve partiler çerçevesinde oluşan siyasi yozlaşma ortaya konmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In democratic parliamentary regimes, the democracy element is among the essential elements of life. In a more global world, democracy becomes more important in the fields of politics, administration, public, culture and economy. As a social system, examining the social conditions of democracy is the initial function of politics sociology. The most important fundamentals of democracy, the possession of executive power by the public, are right to vote and eligibility. The primary dilemma of political parties, which are configured in accordance with the aforementioned fundamentals, is in-party democracy.

The aim of this study is to bring to light the definition and the historical progress of democracy and the sociologic aspect of the reflection of these topics on our country; to determine negativities in the fields of democracy and in-party democracy by examining the structural situation, democratic progress and in-party democracy applications of the political parties within the political party term and to determine the sociologic outcome of the appearing degeneration; within the concept of politics sociology which is among the five basic elements of institutions sociology.

With this study, the focus is made on the historical progresses and processes in order to put the matter on a solid ground, and on this basis, it has been aimed to bring to light the political corruption emerging within the current democracy and the political parties.

ÖNSÖZ

Global köy haline dönüşmekte olan dünyamızda artık bütün sistemler ve devletler iç içe girmiş durumdadır. Teknolojinin müthiş gelişimi Internet ve haberleşme sistemlerinin bütün dünyayı bir ağ gibi sarması karşısında devletler ve milletler ister istemez sosyo-ekonomik bağlamda birbirlerinden etkilenmek durumunda kalmaktadırlar. Böylece devletler diğer devletler üzerinde yaptırım hakkına sahip olmakta ve kabul görmektedir.

Bu gelişme insanları daha demokratik yaşam arayışlarına sürüklemektedir. Demokratik açılımlar, toplumlar tarafından oluşturulan baskı gurupları vasıtası ile, devlet ve yönetim mekanizması olan hükümetlere dikta ettirilmek sureti ile kabul görmektedir. Partiler, bu baskı guruplarının en etkili ve hükümet etme gücüne sahip yapı taşlarıdır.

Bu çalışmamızda demokrasiyi ve demokrasinin işleyişinde etken kurum olan partilerin kendi iç bünyelerindeki demokratik yapıyı, parti disiplini, ele alarak siyasetteki yozlaşma, lider sultas ve parti içi demokrasisi sorunlarının sosyolojik çözümleri üzerinde durmak istedik.

Çalışmamız esnasında bilimsel ve manevi desteklerini esirgemeyen tez danışmanım ve kıymetli hocam Sayın Doç. Dr. Mimar Türkkahraman olmak üzere, saygıdeğer hocalarım Yrd. Doç. Dr. Dolunay Şenol Çevik, Doç. Dr. Vehbi Başer'e şükran ve minnettarlığımı sunarım. Yüksek Lisans çalışması konusunda beni teşvik eden aileme ve dayım Hasan Yalçıntaş'a ve tez aşamasında beni yönlendiren dayım Profesör Dr. Nevzat Yalçıntaş'a, çalışmamda bana destek olan eşim Süheyla Kapucuoğlu'na en içten dileklerle teşekkür ederim.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Demokrasi ve Parti İçi Demokrasi**” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Temmuz 2004

Suha KAPUCUOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

DEMOKRASİNİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. DEMOKRASİNİN TANIMI.....	3
1.2. DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	7
1.2.1. İlk Demokrasi Uygulamaları.....	7
1.2.2. Ortaçağ Dönemi Şehir Demokrasileri.....	11
1.2.3. Ortaçağ Demokrasilerinden Çağdaş Demokrasilere Geçiş..	11
1.2.4. Amerika Birleşik Devletleri'nde Demokrasi.....	17
1.2.4.1. Toplumsal Yapı ve Kuruluş Mantığı.....	17
1.2.4.2. Anayasanın Oluşumu ve Yapısı.....	18
1.2.4.3. Siyasi Partiler ve Toplumsal Yansımaları.....	23
1.2.5. Fransız Devrimi.....	24
1.2.5.1. İhtilal'in Toplumsal ve Siyasal Nedenleri.....	25
1.2.5.2. İhtilal'in Başlaması.....	26
1.2.5.3. İhtilal'in Sonuç ve Etkileri.....	27
1.2.6. Büyük Britanya.....	28
1.2.6.1. Devrimin Temelleri.....	28
1.2.6.2. İngiliz Devrimi'nin Aşamaları.....	29
1.2.6.3. Devrim'in Sonuç ve Etkileri.....	30
1.2.7. Öteki Avrupa Ülkeleri.....	33

1.2.8. Totaliter Yaklaşımlarda Demokrasi.....	37
1.2.8.1. Marksist Demokrasi Anlayışı.....	37
1.2.8.2. Sosyalist Demokrasi Anlayışı.....	40
1.3. DEMOKRASİ TÜRLERİ.....	46
1.3.1. Doğrudan Demokrasi.....	46
1.3.2. Temsili Demokrasi.....	46
1.3.3. Liberal Demokrasi.....	47
1.3.4. Sosyal ve Ekonomik Demokrasi.....	47
1.3.5. Hıristiyan Demokrasisi.....	48
1.3.6. Halk Demokrasileri ve Totaliter Demokrasiler.....	48

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİMİ VE SİYASAL PARTİLER

2.1. DEMOKRASİ VE SİYASAL PARTİLER.....	50
2.2. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİMİ.....	54
2.2.1. 1807-1920 Dönemi.....	54
2.2.2. 1920-1945 Dönemi.....	56
2.2.3. 1945-1961 Dönemi.....	56
2.2.4. 1960'lardan Sonraki Durum.....	58
2.3. T.C. ANAYASALARINDA SİYASAL PARTİLER.....	59
2.4. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ: CUMHURİYET HALK PARTİSİ VE CHP'DE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI....	61
2.5. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA BİRİNCİ GEÇİŞ DENEMESİ: TERAĞKİ PERVER CUMHURİYET FIRKASI..	65
2.5.1. Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri.....	68
2.5.2. Muhalefetin Susturulması.....	71
2.5.3. İstiklal Mahkemeleri.....	73
2.6. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA İKİNCİ GEÇİŞ DENEMESİ: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI.....	76

2.7. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA	
ÜÇÜNCÜ GEÇİŞ DENEMESİ: DEMOKRAT PARTİ.....	78
2.7.1. Demokratik Parti Kurulmadan Önce CHP’deki	
Gelişmeler.....	78
2.7.2. Demokrat Parti Politikaları, Sosyal ve Siyasal Tepkiler.....	84

BÖLÜM III
SEÇİM SİSTEMLERİ, SİYASİ PARTİ TÜRLERİ VE PARTİ İÇİ
DEMOKRASİ

3.1. SEÇİM SİSTEMLERİ.....	88
3.1.1. Çoğunluk Sistemi.....	88
3.1.1.1. Tek İsim Usulü ve Liste Usulü.....	88
3.1.1.2. Liste Usulü.....	89
3.1.2. Nispi Temsil Sistemi.....	89
3.1.2.1. Seçim Çevresi Bölüm Sayısı Yöntemi.....	90
3.1.2.2. Değişmez Tek Sayı Yöntemi.....	90
3.1.2.3. Ulusal Bölüm Sayısı Yöntemi.....	90
3.2. SİYASİ PARTİ TÜRLERİ.....	91
3.2.1. Kitle-Bürokratik Partiler.....	91
3.2.2. Kadro (Seçmen-Profesyonel) Partiler.....	92
3.3. SİYASİ PARTİLERDE ÖRGÜTLENME VE ÜYELİK.....	93
3.3.1. Siyasi Partilerin Aday Belirleme Süreci.....	99
3.3.2. Siyasetin Finansman Kaynakları.....	105
3.4. SİYASİ PARTİLERDE PARTİ İÇİ DİSİPLİN SORUNU	
VE LİDER SULTASI.....	111
3.4.1. Parti İçi Disiplin Sorunu.....	112
3.4.2. Lider Sultası ve Oligarşi’nin Tunç Kanunu.....	115
3.5. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ SORUNU.....	123
3.6. SİYASİ KİRLENME VE YOZLAŞMA.....	127

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	131
KAYNAKÇA.....	137

GİRİŞ

Şüphesiz demokratik bir siyasal yapıya dönüşüm dünden bugüne kısa bir zaman diliminde gerçekleşmedi. Batıda feodal toplumdun sanayi toplumuna geçiş süreci yaşanırken farklılaşan toplumsal yapı ve ortaya çıkan yeni sınıflar arası mücadelede, demokrasi sosyal mutabakatı sağlayan bir mekanizma yada sistem olarak ortaya çıkmıştır. Fakat o günden bu yana bu mekanizmada sürekli bir değişim ve gelişim göstermektedir. Son dönemlerde gerek uluslar arası gerekse ulusal siyasal literatürde demokrasi ve parti içi demokrasi kavramı sıkça tartışılmaktadır. Dolayısı ile siyasal rejimlerde demokrasi ve parti içi demokrasi meselesi önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de de demokratikleşme sürecinin başlangıcı Cumhuriyet öncesi bazı önemli siyasal gelişme ve değişmelerle başlatılabilir. Ancak Cumhuriyetin ilanı sonrası yapılan ve atılan siyasal adımların demokratikleşme sürecimizde temel bir rol oynadığı hususu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu çalışmada her alanda Avrupa standartlarını yakalamaya çalışan ülkemizde demokratikleşme sürecinde yaşanan ve sosyolojik açıdan önemli bir mesele olarak karşımıza çıkan parti içi demokrasi konusu irdelenmeye çalışılmıştır.

Hazırladığımız bu araştırmanın; birinci bölümünde; demokrasi konusu ele alınmıştır. Siyaset sosyolojisinin temel konuları arasında yer alan bir sosyal sistem olan demokrasinin sosyal ve tarihsel gelişim şartları açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise; Türkiye’de demokrasinin gelişimi ve siyasal partiler konusu sosyolojik bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu başlık altında şu konular yer verilmiştir: Bir sosyolojik olgu olan siyasi parti tanımını ve T.C. Anayasalarındaki hükümler ele alınmış, ülkemizde 1923-1945 tek parti dönemi ve çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri ve uygulanan parti disiplini gözlenmiştir.

Üçüncü bölümde de; seçim sistemleri, siyasi parti türleri, siyasi örgütlenme biçimleri açıklanarak ülkemizdeki parti içi demokrasi sorunu tartışılmaya çalışılmıştır.

Son olarak sonuç ve değerlendirme başlığı altında, birinci, ikinci ve üçüncü bölümle ilgili açıklanmaya çalışılan hususlarla ilgili genel bir değerlendirmeye ulaşılmak istenmiştir.

Bu çalışma demokrasi ve parti içi demokrasi sorunu üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda demokrasinin tanımından hareketle, bugüne kadarki tarihsel süreç içerisindeki değişim gelişim ve açmazları ele alınarak, demokrasinin temel ögesi olan partilerin demokratik yapılanması, parti içi demokrasilerin durumları ele alınmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmamızın konusu “Demokrasi ve Parti İçi Demokrasi” olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışmada amaç, çok partili siyasal hayata geçilmeden önce ve geçildikten sonra ortaya çıkan lider sultasının, partiler kanunu ve seçim kanunlarındaki boşluk ve eksikliklerin, parti içi demokrasilerde yarattığı dejenerasyonu ortaya koyarak, sosyal alana yansımalarını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, bahsedilen tüm bu unsurların sosyal hayatımız üzerindeki etkilerini ortaya koyarak çözüm yollarını belirlemektir.

Bilindiği gibi bilimsel bir disiplin olan sosyolojinin iki temel araştırma yöntemi bulunmaktadır. Birincisi sosyal olay ve olgulara “şey”lermiş gibi yaklaşan nesnelci pozitivistik metot. İkincisi ise olguların insan zihni tarafından “inşa” edildiğine inandığından olguların anlaşılması için yorumlanması gerektiğine inanan yorumsamacı/hermeünetik metot.

Bu çalışmamızda amaca götüren bilimsel bir araç olarak yorumsamacı yöntem tercih edilmiştir. Bu nedenle konumuzla ilgili literatüre tarandıktan sonra yoruma dayalı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM I

DEMOKRASİNİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. DEMOKRASİNİN TANIM(LAR)I

Siyasal literatür içinde demokrasi, siyasal rejimde yeri inkar edilemeyecek yaşamsal önemde bir terim olarak karşımızda durmaktadır. Demokrasi, tüm sosyolojik dertlerimize deva sihirli bir ilaç olmasa da şu ana kadar, siyasi yönetimdeki sorunlarımıza bulunan en doğru çözümleri içeren bir sistem olarak karşımızda durmaktadır.

Literatürde demokrasi kelimesini incelediğimizde; kelime anlamıyla **demokrasi**, Yunanca *demos* yani *halk* ve *kratos* yani *iktidar* sözcük anlamlarının bir araya gelmesiyle oluşan halk iktidarı demektir.

Bela Farago demokrasiyi, gücün halkta olduğu bir rejim olarak görmekte ve bu düzenin meşruiyetini halkın egemenliğine bağlamaktadır. Siyasi gücün halk adına ve halk yararına kullanılması gerekliliğini belirterek bu günkü yaygın modern bakış açısı ile bireyin ve sivil toplumun çıkarlarını ön plana alan bir garantiler sistemi olarak belirterek ve insan haklarına saygıyı güvence altına alan tek siyasi rejim olarak değerlendirmektedir.¹

Bir sosyal kurum olarak demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetim düzeninde halk iradesinin ağır basması ve yönetimin halk tarafından denetlenmesidir.² Oylarla değişen bir siyasal iktidar sistemidir. Devlet gayesinde görüş ayrılığının icap ettirdiği fikir tartışma ve dayanışma üzerinde duran bir sistemdir.³ Demokrasinin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıktığı ve geliştiği koşullara baktığımızda onun bir değer olmaktan çok bir araç olduğu söylenebilir. Şayet devlet

¹ Bela, FARAGO, "Demokrasi ve Ulusal Azınlıklar Sorunu", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 08.01.1995.

² MEYDAN LARAUSSE -3, "Demokrasi", İstanbul, Meydan Yayınevi, 1990, s.514.

³ N., Cevat, AKKERMEN, *Demokrasi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1950, s.8.

toplumun ortak işlerinin yürütülmesi için oluşturulmuş bir organizasyon ise, demokrasi bu bağlamda bir araç olarak görülebilir.⁴

Winston Churchill demokrasi ile ilgili olarak yaptığı bir değerlendirmede “Demokrasi berbat bir rejimdir. Ama rejimlerin en az berbat olanıdır.” ifadesi ile, demokrasinin ve özellikle uygulamalarının eleştirisine yönelik söylenmiş önemli bir durum tespitidir.⁵

Demokrasi sözlük anlamıyla halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlansa da, gerçekte halkın kendi kendini yönettiği bir uygulama tarih boyunca pek yaşanmamıştır. Bu gün bile birkaç küçük İsviçre Kantonunu saymaz isek doğrudan yönetim (halkın kendi kendini yönettiği) veya literatürdeki deyimiyile “doğrudan demokrasiye” rastlanmamaktadır. Demokratik bir yönetim ancak “temsili demokrasi” denilen siyasi bir anlayış halini almıştır.

Ayrıca herkesin kendine göre bir demokrasi anlayışı, veya demokrasiden beklentisi söz konusudur. İşte bu anlayış ve beklenti demokrasilerde “demokrasinin demokrasiyi yok etme özgürlüğü” olup olmadığı konusunda bir ikilemi de ortaya koymuştur.

Ateş “demokrasi konusunda kesin bir hüküm sahibi olabilmenin çok zor olduğuna işaret eder. Tanım gereği elbette demokraside her türlü düşüncenin ileri sürülmesi gerekir. Ama demokrasinin de kendini savunma hakkı vardır. Hiçbir rejim, kendini “yok edeceğini” açıkça ifade eden gelişmelere izin veremez. Ama düşünce nerede biter, eylem nerede başlar? İşte bunun saptanması çok zor ve bu nedenle tarih boyunca, özellikle 20. yüzyılda gördüğümüz diktatörlerin çoğu, “demokrasi elden gidiyor” diye kendi diktatörlüklerini kurmuşlardır. Demokrasiyi savunma bahanesi, “siyasal hasımları” bertaraf etmenin güzel bir gerekçesi ve kullanılabilir bir aracı olmuştur,” demektedir.⁶

⁴ Mimar TÜRKKAHARAMAN, “Aydınlık, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi-29*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 164.

⁵ Toktamış, ATEŞ, “Demokrasi”, www.gata.edu.tr/kutuphane/Kitap_Ozetleri/DEMOKRASI.htm.

⁶ Toktamış, ATEŞ, *Demokrasi*, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1991, s.2.

Ateş, demokrasinin, herkesçe kabul edilebilecek kısa bir tanımını tek sözcükle tanımlamıştır: Katılım. Demokrasi kişilerin, grupların, sınıfların vb. kendilerini ilgilendiren yada ilgilendirebilecek konularda alınacak kararların oluşumuna katılmalarıdır diyerek batı demokrasilerinin temel ilkelerini aşağıdaki şekilde özetlemiş ve bugün dünya üzerinde insanların kaderlerini saptayan siyasal sistemleri üç ana grupta toplamıştır: Batı demokrasileri, halk demokrasileri, az gelişmiş ülkelerdeki rejimler.

Gerçek demokrasi dünyasının bu üç tür demokrasinin tümünü kapsadığını, yalnız birini gerçek sayarak diğerlerini yok saymanın gerçekçi olamayacağını belirtmiş, buna bağlı olarak demokrasinin temel ilkelerini; özgürlük, ulusal irade, çoğunluk ve azınlık, oy verme süreci, ekonomik sorun olarak sıralamıştır.

Halkın yönetimi demek olan demokrasiye, günümüz koşulları içinde halkın doğrudan doğruya yönetemeyeceğini belirterek, bunu ancak temsilcileri, bu temsilcilerin saptanmasının da seçimler aracılığıyla olabileceğini, bu durumda seçimlerin, demokrasinin zorunlu koşulu olması gerektiğini, bu seçimlerde, seçmenlerin birden fazla alternatifi olması gerektiğini ve farklı alternatiflerin farklı görüşleri yansıtmalarını savunmaktadır. Eğer, bir toplumda insanlar hür düşünemiyor, özgürce toplanamıyor ve özgürce muhalefet yapamıyor ise, o toplumda biçimsel seçim kurumunun ve oy sandığının hiçbir değeri olmayacağını belirtmiştir.⁷

Demokrasinin “*Katılım*” olduğu fikrine katılmamak mümkün değildir. Katılımın olduğu yerde demokrasi var demektir. Ancak bu katılım toplumsal ahlak sınırları çerçevesinde kişi hak ve özgürlüklerine saygılı, ulusal iradeyi zedelemeyecek ölçüde ve global düşünceyi ön plana çıkaracak ölçüde hoşgörülü, çoğunluğun azınlık haklarını çiğnemenen, azınlığın da azınlık haklarını istismar etmeden ve çoğunluk haklarına saygılı, toplumun ekonomik özgürlüklerini kazanmış bir yapıda olması katılımın uygulanmasında mükemmeliyeti tesis eder.

Fakat bu ölçülerde bir demokratik yapı sadece bir ideal olmaktan öteye gidememektedir ve bu sebeptendir ki “*Halkın yönetimi demek olan demokrasiye,*

⁷ ATEŞ,1991, *a.g.e.*, s.2.

günümüz koşulları içinde halkın doğrudan doğruya yönetemeyeceği açıktır,” fikrini savunan Ateş'in düşüncesine katılmak mümkün olamamaktadır. Demokrasi “*halkın yönetimi*” değil “*halkın kendi kendini yönetmesidir*”. Halk iradesinin ağır basmadığı, yönetimin halk tarafından denetlenmediği demokrasilerde, devleti korumak demokrasiyi ve ulusal iradeyi yaşatmak adı altında özgürlükler katledilmekte, kimi zaman çoğunluk, kimi zaman azınlık hakları ayaklar altına alınmakta, katılımın en ulvi görevi olan oy verme hakkı istismar edilmekte ve ahlaki çöküntünün yol açtığı ekonomik darboğazlar yaşanmaktadır. Tüm bu toplumsal çöküntü, devlet ve demokrasi adına üç beş çıkar çevresine rant sağlamaktan öteye gidememektedir. Sonuçta demokratik diktatörlükler ortaya çıkmaktadır. Dünyanın yakınçağ tarihine ve yaşadığımız ana bakarsak bunun pek çok örneği görülmektedir.

Demokrasi, soyut bağlamda diğer yönetim biçimleriyle (Aristokrasi veya Oligarşi) kıyaslandığında tercih edilen bir sistem olarak görülebilir. Ancak realitede demokratik bir yönetim yada demokrasi halka dayandığı ölçüde ve ondan güç aldığı sürece daha da arzulanan bir sistem haline gelebilir.⁸

Demokratik devleti bütün diğer devlet şekillerinden kesin olarak ayıran belli başlı iki unsurun mevcut olduğu görülür. Birincisi, zıt fikir ve kanaatlerin serbestçe ifadesini içeren inanç ve düşünce hürriyeti, diğeri ise örgütlenme hürriyetidir.⁹ Demokrasi sayesinde hükümet müdahalesinin sahası daralır, bütün düşünce ve kültür alanı devletin denetimi dışına çıkar ve bu anayasa kaidesi olarak tescil edilir. Bu devlet ile toplum arasındaki farkı kesin bir şekilde ortaya koyar.¹⁰

Sonuç olarak demokrasi kavramı kapsamı içerisinde, demokrasinin halkın kendi kendini yönettiği, halk iradesinin ve katılımın ağır bastığı, halkın yönetimi mutlak şart denetlediği, yani halka rağmen değil, halk için yaşatılan, halkın mutluluk ve özgürlüklerini ön plana çıkaran bir yönetim biçimi olduğunu söyleyebiliriz.

⁸ TÜRKKAHRAMAN, *a.g.e.*, s.164.

⁹ Musa, TAŞDELEN, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Kocav Yayıncılık, 1997, s.102.

¹⁰ David, SPITZ, *Anti Demokratik Düşünce Şekilleri*, Ankara, M.E.B. Yayınları, 1969, s. 5-7.

1.2. DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Şüphesiz demokrasi ve demokratik yönetim şekli bir çırpıda ortaya çıkmış bir olgu değildir. Demokrasi tarihsel süreç içerisinde uzun bir oluşum ve gelişim süresinden geçmiştir. Tarihte ilk demokrasi uygulamalarının görüldüğü yer Eski Yunan kent-devletleridir (*polis*). Yasama organı kadın ve köleler hariç bütün yurttaşların katılımıyla oluşmaktaydı. Kent nüfusları genellikle 10 bini aşmamakta ve kadınlarla köleler siyasal haklardan (yurttaşlıktan) yoksun bulunmaktaydı. Bu durum ilk demokrasi uygulamalarının işlemesine olanak veriyordu. Çeşitli yürütme ve yargı görevlerine yurttaşlar getirilmekte ve bu görevlerin bir bölümü seçim, bir bölümü de kura yoluyla üstlenilmekte idi. Güçler ayrımı mevcut değildi. Bütün görevliler yasama kadar yürütme ve yargı konularında da yetkili kılınmış olan “halk meclisine” karşı sorumluydular.¹¹

1.2.1. İlk Demokrasi Uygulamaları

Doğrudan doğruya demokrasi, siyasi bir topluluğun teşkilatlanmasında en başta gelen yollardan biri, olmuştur. Antropologlar demokrasinin birçok ilkel topluluk tarafından uygulandığını, sistemin tarih öncesi çağlardan beri kullanıldığını, tespit etmişlerdir. Tarihteki “ilkel topluluk” dönemlerinde, çalışan ve çalıştıran sınıflar ayrımı olmadığından yöneten ve yönetilen farkı bulunmamakta ve herkes aynı işi el birliği ile yapmakta idi.¹² Batı siyasi geleneğine bakıldığında demokrasinin ilk uygulamaları, eski Yunan’daki şehir devletleridir. Sistemli bir siyaset teorisi kurmayı deneyen Eflatun ve Aristoteles, demokrasiyi belli başlı beş veya altı hükümet biçiminden biri olarak gösterirler. Aristoteles Politikon’da demokrasiyi “halk kitlesinin egemenliği” olarak belirtmiştir. Fakat aristokratik demokrasiyi savunan bu demokrasi anlayışı, günümüzden tümüyle farklıdır.¹³

Eski Yunan’da yasaları yurttaşların hepsi bir araya gelerek yaparlardı; temsili demokrasi sistemi yoktu. O çağlarda genellikle bir şehir veya yöresinden meydana

¹¹ ANA BRITTANNICA-7, “Demokrasi”, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1986, s.107.

¹² Alaaddin, ŞENEL, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara, A.Ü. SBF Maliye Bölüm.Ders Notları, 1993, s. 220-223.

¹³ ARİSTOTELES, *Politika*, İstanbul, Remzi Kitap Evi, 1993, s. 81-82.

gelen devletlerin büyük olmayışı, yurttaş sayısının çoğu zaman 10.000'i geçmemesi, doğrudan doğruya demokrasiyi mümkün kılıyordu. Üstelik yurttaş kitlesi ergin halk kitlesi ile eşit değildi. Kadınların oy hakkı olmadığı gibi, yurttaşlık haklarından hiç birine sahip olmayan kalabalık bir köle sınıfı da vardı. Bu demokrasi anlayışı köleliği kendi yapısına aykırı bulmuyor, kölelik kurumunu yurttaşlara kamu hizmeti ile uğraşma imkanı verdiği için gerekli sayıyordu. Eski Yunan düzeni yurttaşlar arasında eşitliği tanımış, fakat insanlar arasındaki eşitliği tanıyan bir merhaleye varmamıştı.¹⁴ Yunan devlet anlayışı ataerkil krallığın ve zengin bir azınlığın üstünlüğüne dayanırdı. Çoğunluğun katılacağı bir yönetim biçimi söz konusu değildi.¹⁵

Eski Yunan'da bütün yurttaşlar demokratik olarak meclise katılmak ve oy verme hakkına sahiptiler. Aynı zamanda yürütme ve yargı organlarında da çeşitli görevler alabilirdiler. Yirmi yaşını bitiren her erkek Atina vatandaşı "Eklekia" adı verilen şehir meclisinin kendiliğinden üyesi oluyordu.¹⁶ Görev dağıtımını seçimle yada kura ile yapırdı. Aristoteles'e göre, kura sisteminin üstün tutulması, demokrasinin başlıca özelliklerinden biriydi. Bu sistemde kuvvetler ayrılığı olmadığı gibi bütün görevliler yasama, yürütme ve yargı alanlarında yetki sahibi olan halk meclisi önünde sorumluydular.

Eski Yunanlıların temsili demokrasi sistemini kuramamış olmaları, geniş demokratik devletler meydana getirmelerini engelledi. Buna karşılık eski *polis*'lerin (şehir) ufak oluşu, siyasi hayatın son derece yoğun bir biçimde gelişmesine yol açtı. Polis denilen alanlar sınırlı sayıda vatandaşın yaşadığı alanlardı. Gerçekte Atina'nın merkez olduğu Attika'nın yüz ölçümü 2550 km² toplam nüfusu 315.000 idi (115.000 köle, 28.500 yabancı ve kadınlar dahil).¹⁷ Yurttaşların tümü toplum olaylarıyla yakından takip etmekte, gelişim ve olaylar hakkında doğrudan doğruya bilgi edinmek imkanı bulmaktaydılar. Bu sistem yurttaş kitlesinin yönetimdeki katkısı açısından ele alınırsa kelimenin tam anlamıyla doğrudan doğruya demokrasi uygulaması olduğu

¹⁴ MEYDAN LARAUSSÉ -3, a.g.e., s.514.

¹⁵ İlhan, AKIN, *Devlet Doktrinleri*, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1962, s. 7.

¹⁶ ATEŞ, 1991, a.g.e., s.23.

¹⁷ ATEŞ, 1991, a.g.e., s.23 (Will Durant'ın dipnotundan alınmıştır).

söylenbilir. Çağımızda bu sisteme en yakın uygulama örnekleri, ABD’de New England eyaletin’de ve bazı küçük İsviçre kantonlarında görülmektedir.

Eski Yunanda demokrasi özellikle M.Ö. V yy. da yaygınlaştı. Bu dönemin siyasi tarihi, Atina’nın temsil ettiği demokratik ve Isparta’nın temsil ettiği oligarşik devletlerin çatışmaları ile doludur. Demokratik bir imparatorluk kurmayı ilk deneyen Atinalılar oldu. Atinalılar demokrasi ilkelerini benimsemiş bağımsız şehirleri kendi önderlikleri altında toplamak amacını güttüler. Fakat zaman ilerledikçe gönüllü işbirliği metotları geçerliliğini kaybetti; öyle ki Peloponnesos savaşları sırasında öteki şehirlerin Atina ile ilişkileri, kaba kuvvete dayanarak yürütülür oldu. Demokratik imparatorluk denemesi böylece Isparta’nın zaferi ile başarısızlığa uğradı.¹⁸

Yunan demokrasisi ile ilgili olarak eski Yunan yazıtları günümüze ulaşamadığından, batı siyasi geleneğini ve çağdaş demokratik devletleri teori pratik yönünden pek az etkilediğini, tarihin akışı içinde kısa bir dönem olarak kaldığını söyleyebiliriz. Bu güne ulaşan ve antik çağın siyasi düşüncesini aktaran IV yy. filozofları ise büyük ölçüde demokrasiye karşı idiler. Örneğin Eflatun’un *Devlet* adlı eserinde demokrasi, soysuzlaşmış siyasi sistemler hiyerarşisinde zorba yönetimden (Tiranlık) sonra, ikinci sırada yer alır.¹⁹ Aristoteles’in ansiklopedik bir karakter taşıyan *Politikon*’u daha hoşgörülü bir bakış açısı sergilemesine ve demokrasiyi savunan bazı ifadeler sunmasına rağmen, sonunda demokrasiye karşı bir tutum sergilemektedir. Bu sebeptendir ki Yunan demokrasisi ile ilgili olarak geleceğine ışık tutar bir nitelik taşımadığı rahatlıkla söylenebilir.

Yunan Polis’i önce İskender İmparatorluğu sonrada Roma içinde yok olmuştur.²⁰ Yunanistan’da demokrasi İskender İmparatorluğunun Atina’yı işgalinden sonra ayakta kalabilmek için çabaladıysa da, hiçbir zaman eski üstünlüğüne kavuşamamış, uzun süren bir çöküş döneminden sonra Roma’nın zaferiyle kesin olarak tarihe karışmıştır.

¹⁸ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.514.

¹⁹ EFLATUN, *Devlet*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1985, s.228.

²⁰ ATEŞ, 1991, a.g.e., s.33.

Roma'da hiçbir zaman Atina tipinde bir demokrasi gerçekleşmemiştir. Ama Roma rejimini aristokrat bir cumhuriyet diye tanımlamak veya halk meclisi demokrasisi, senato aristokrasisi ve konsüller monarşisi arasında bir denge sistemi saymakta yanlış olur; zaten fark edilmesi güç olan bu denge, M.Ö. II yy. ortasında Roma devletinin gelişmesi içinde kısa bir süre görülmüştür. Etrüsk krallığının yıkılması ile, iktidar halkın, yani Roma *gentes*'inin eline geçti. Nüfusun geri kalan kısmı, yani yurttaşlık hakkına sahip olmayanlar, iktidara katılamadılar. Böylece, prensip olarak ortaya bir demokrasi çıkmış oldu. Ama Roma'nın gelişmesi ve toprakları üzerinde yaşayan insan sayısı artışı ile bu *gentes, plebeius*'lara karşı bir aristokrasi durumunu aldı. Plebeius'lar yavaş yavaş hukuk eşitliğini elde ettiler. Rejim ne olursa olsun (önce cumhuriyet, sonra imparatorluk), devlet, Roma'yı ve dünyayı yönettiği kabul edilen *Senatus Populusque Romanus*'un (Roma Halk Senatosu) elinde idi.²¹

Roma bir kent devleti değildir. Gerek cumhuriyet döneminde gerek onu izleyen imparatorluk çağında Roma'nın siyasal sistemi eşitlik ve katılıma dayanmamış, sosyo-ekonomik eşitsizlik temeli üzerinde bir seçkinler yönetimi olmuştur.²² Gerçekte iktidarı zenginlere veren bir rejim belirdi. Yeniden gerçek bir aristokrasi sınıfı ortaya çıktı. Kamu görevine ve zenginlerin üstünlüğüne dayanan bir soylular ve senatörler sınıfı doğdu. Böylece cumhuriyet rejiminin sonunda, bir aristokrasi sınıfı, şövalyeler sınıfı kuruldu.

Sonuç olarak denilebilir ki "Roma demokrasisi", tarih boyunca değişikliğe uğrayan bir aristokrasi rejiminin üstünlüğüne bağlı kalmıştır. Roma'nın İmparatorluk olduğu dönemde de aynı durum geçerliliğini korumuştur.

²¹ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.515.

²² Gencay, ŞAYLAN, *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi*, Ankara, TODAİ Yayınları, 1998, s.19.

1.2.2. Ortaçağ Dönemi Şehir Demokrasileri

Yüzyıllar süren akınlardan, krallığa ve toprağa dayanan “derebeylik“ rejimlerinden sonra İtalya’da v.b. ülkelerde ortaçağ boyunca ticaret şehirleri gelişti. Şehir çevrelerinin eski “siteye” benzeyişi, tarihi hatıralar ve soylu olmayanlar tarafından yönetilen rejimleri soylu kılma kaygısı, yöneticilerini, eski demokratik deyimleri benimsemeye (“halk”, “halk meclisi” v.b.) zorladı; öyle ki, bu sitelere bazen “şehir demokrasisi” bile denildi. Bu deyimle bakıp aldanmamak gerekir. Bu şehirlerin hepsi, hemen her zaman aristokratik bir rejimle yönetildi. Halk, şehrin başlıca mesleklerini elinde tutan en zengin burjuvalardan ibaretti. Bazen bir sıçrama ile, daha aşağı meslekten insanlar iktidara geliyor, üstelik kendilerinden daha aşağı durumda olanlara karşı aristokratça davranıyor, ama iktidarda fazla kalamıyordu.²³

Çağdaş demokrasi anlayışı büyük ölçüde ortaçağ Avrupa’sının düşünce ve kurumlarınca biçimlendirildi. Bunların en önemlilerinden biri tanrısal, doğal ve geleneksel hukukun iktidarın kullanımını sınırladığı yolundaki görüş, bir başkası ise, vergi koyma hakkı da içinde olmak üzere hükümdarların farklı zümrelere yada gruplara danışarak politikalarına onay sağlamaya çalışmalarıydı. Bu zümre yada grup çıkarlarının temsilcilerinin bir araya gelmeleriyle çağdaş parlamentoların ve yasama meclislerinin temeli atıldı. Köklü düşünsel ve toplumsal gelişmeler, özellikle de *aydınlanma*, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi sırasında doğan doğal hak ve siyasal eşitlik kavramları bu meclislerin ortaya çıkışında önemli rol oynadı.²⁴

1.2.3. Ortaçağ Demokrasilerinden Çağdaş Demokrasilere Geçiş

Yunan şehir devletlerinin çöküşüyle çağdaş anayasa rejimlerinin ortaya çıkışı arasında, demokratik düşünce ve uygulama açısından 2000 yıllık bir boşluk vardır. Başlangıçta oligarşik bir cumhuriyet olan Roma, zamanla otokratik bir imparatorluğa dönüştü. Roma’nın çöküşünden sonra ortaya çıkan feodal krallıklar ise XVII ve

²³ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.515.

²⁴ ANA BRITANNICA-7, a.g.e., s.107.

XVIII yy. da mutlak krallıklar haline geldiler. Bununla birlikte bu genel gelişmenin bütün ülkelerde görüldüğünü iddia etmek yanlıştır. Nitekim İngiliz monarşisi XVII yy.da mutlak olma niteliğini kaybetmiş ve toprağa bağlı yüksek sınıfların denetimi altına girmiştir. Ortaçağda da bir çok bağımsız cumhuriyetin ortaya çıktığı görüldü. Ancak, bunlar demokratik olmaktan çok, oligarşik bir nitelik taşıyorlardı. Ortaçağ ve yeniçağ yazarları, Aristoteles'e dayanarak demokrasiyi üç temel yönetim biçiminden biri saymaya devam ettilerse de, bu çağlarda demokrasi, düşünce alanında kalmaktan ve antik çağlarla ilgilenenlerin üzerine eğildikleri bir konu olmaktan ileri gidemedi. Bu durum Amerikan ve Fransız devrimlerine kadar böyle devam etti.²⁵

Ortaçağ döneminde demokrasi uygulamalarını görmek olası değildir, bununla birlikte bu günkü çağdaş demokrasininin kurum ve düşünce sistemlerinin oluşması açısından önemli bir yere sahiptir. Günümüzde çağdaş demokrasilerde Eski Yunan'daki doğrudan doğruya demokrasilerin uygulamalarının aksine, temsili veya liberal demokrasi uygulamaları yaşanmaktadır. Ve hepsinde iktisadi demokrasi ön plana çıkmaktadır. Hükümetler temsili demokrasinin uygulanması sonucu oluşan meclis veya parlamento seçimleri sonucunda oluşmaktadır. Hükümetler, temel hakların kullanabilmelerini sağlamak amacıyla var olduklarının bilinci içindedirler. İşte Ortaçağ boyunca yukarıda bahsi geçen demokratik yapının, yeni düşünce ve kurumların yavaş yavaş ortaya çıkışı gözlenmektedir.

Eski Yunanlılarda yasalar, siyasi iktidarın bir ifadesidir, sınırlayıcı olmamıştır. Daha sonraki çağlarda ilkel toplumlar ve barbar krallıklar, yasaları, çok eski töreler olarak kabul ederek kimsenin değiştirmeye hakkı olmadığını düşündüler. Kralların görevi yasa koyma değil, mevcut yasaları uygulamaktır. Yasalar, halkı olduğu kadar, krallıda bağlıyordu. Bu fikir antik çağın sonlarında ortaya çıkan stoacı ve Hıristiyan düşünürlerin geliştirdiği tabii hukuk anlayışıyla desteklendi. Stoik düşüncenin üç aşaması vardır. Bunlardan "*insanın bağımsızlığı*" ve "*doğaya uygun yaşama*" temel kurallardır.²⁶ Stoacılar tek bir dünya devleti ve dünya yurttaşlığını savunuyorlardı.²⁷ Hıristiyan din adamları kilisenin mutlak hakimiyetini sağlamak için

²⁵ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.515.

²⁶ Macit, GÖKBERK, *Felsefe Tarihi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974, s.109-116.

²⁷ Murat, SARICA, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1996, s.31.

evrenin, her şeye kadir bir tanrı tarafından yaratıldığını mutlak ve değişmez iradesi ile bütün yaratıkları bağladığını öne sürmüşlerdir. İnsanın bu iradeyi, ancak kilise tarafından yorumlandığı biçimde, vahiylerle veya tabii akılla kavrayabildiğini iddia etmekte idiler. Bu sebeple ortaçağ boyunca krallar hükümetin kaynağı kabul edilen tanrının yasaları, aklın tabii yasaları ve ülkenin geleneksel yasaları olmak üzere üç ayrı yasaya bağlıydılar. Bu yasaları çiğneyenlere, bir zorba gözüyle bakılırdı. Günümüzde anayasanın üstünlüğü ilkesinin de, doğrudan doğruya bu ortaçağ anlayışından geldiği öne sürülmektedir.

Çağdaş parlamentoların ve bugünkü temsili sistemin de ilk örnekleri bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Merkezden yönetilen kendilerine bağlı halklara iradesini kabul ettirebilecek güçte olan, güçlü Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, devlet otoritesinde büyük bir boşluk oluşmuştu. Romanın çöküşünden sonra oluşan feodal krallıklar, güçlü, merkezi hükümetler kuramadılar. Derebeyleri, kilise ve imtiyazlı şehirler kendi başlarına buyruk oldular. Krallar, çeşitli bölge temsilcilerinden kurulu bir meclisin onayına bağlı ve tebaanın rızasını aldıktan sonra (yeni vergiler koymak v.b. gibi) kararları uygulayabiliyorlardı. Bu meclislere din adamları, kendi yörelerinde zengin ve etkin güçlü prensler katılıyordu. Sonraları imtiyazlı şehirlerin önem kazanmasıyla bu meclislere şehir adına vaatlerde bulunabilecek, kendilerini temsil edecek heyetler gönderilmeye başlandı. İşte bu meclisler parlamentoların ilk örnekleridir.²⁸

XV ve XVI yy. da monarşilerin (egemenliğin tek bir bireyde bulunduğu yönetsel rejim)²⁹ güç kazanmasıyla siyasi düzen değişti. Yasa kısıtlamaları, mutlak krallık düşüncesinin önünü açtı. Bu gelişmeler karşısında Katolikler ve Protestanlar kralları zorbalıkla suçladılar ve kralların yasal meclislerce tahttan indirilmelerini istediler. Sonraki dönemlerde halk hakimiyeti ilkesinin gelişmesinde önemli rol oynayacak olan bu düşünceler bu dönemde başarılı olamamıştır. XVIII yy. ortalarına kadar monarşi Batı Avrupa'da hüküm süren tek yönetim biçimi olmayı sürdürmüştür.

²⁸ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.515.

²⁹ Ömer, BOZKURT, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara, TODAİE Yayın No:283, 1998, s.173.

Bu kurala uymayan tek ülke İngiltere oldu. XVII yy.ın ortalarında din ve hukuk alanında parlamentoyla kral arasında çıkan çatışmalar, parlamentonun zaferiyle sonuçlandı ve kralın boynu vuruldu.

İngiltere’de ise monarşi denemeleri başarılı olamadı ve parlamento geleneği, eski durumunu devam ettirdi. Cumhuriyet denemeleri olduysa da, krallık düzeni ve parlamento geleneği, devam etti. 1688 devrimi ile İngiliz kralının otoritesi azaldı. Parlamento, bundan sonra yasama ve maliye işlerini kesinlikle denetimi altına aldı. Parlamento sorumluluğu ilkesinin gelişmesiyle, yürütme işleri de parlamentonun yetkisine girdi. XVIII yy.da kralın, hükümeti kurarken, bakanları parlamentoda çoğunluğun desteklediği adaylar arasından seçmesi ve çoğunluğun desteğini kaybedince de iş başından uzaklaştırması bir gelenek olarak yerleşti. Böylece kralın yetkileri elinden alınmış oluyor, parlamento gerçek bir güç haline geliyordu.³⁰

XVIII yy. İngiltere’inde çağdaş liberal düşünce akımının temel eserleri arasında en etkili John Locke’un *Of Civil Government* (Sivil Yönetim Hakkında) (1690) adlı eseri olmuştur. Locke liberal bireyciliğin babası sayılmakta, ve sınırlı monarşiyi savunmaktadır. Locke kapitalist üretim tarzının işleyebilmesi için gerekli üst yapı kurumlarının kurulmasını, insanların mutluluğunu, yaşamının, hürriyetin ve mülk sahibi olmanın insanın tabii hakları olduğunu savunmuştur. Locke özetle, insanların doğuştan belli hakları olduğu, devletin bu hakları çiğneyemeyeceği, insanların kendi iradeleri ile devleti kurmaları gerektiği ve devleti kurarken saklı tuttıkları haklarının devletin müdahale etmesine izin vermeyecekleri görüşünü öne sürmüştür. Bir toplum anlaşmasının sonucunda ortaya çıkmış olan hükümetlerin görevinin bu hakları korumak olduğu, bu anlaşmaya uymadıkları anda toplumun, yöneticilerini iş başından uzaklaştırmaya ve yerlerine başkalarını getirmeye hakları olduğu ve hükümetleri yozlaşmadan korumak için en güvenilir yolun, yasama ve yürütme yetkisinin aynı elde bulunmaması gerektiği fikirleri, ön plana çıkan hususlardır.³¹

³⁰ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.516.

³¹ SARICA, a.g.e., s.68.

Anglo-Sakson dünyasına demokrasi damgasını vuran düşünürün doktrinleri İngiltere'nin Kuzey Amerika sömürgelerini de etkileyerek, Amerikan yönetim sisteminin kurulması için gerekli düşünce ortamını hazırlamış, Fransa'da onun izinden gidenler aydınlanma çağı ve felsefesini başlatmışlardır.

XVII yy. İngiltere'si, çağdaş anayasalı demokrasilerin gelişmesinde, gerek teorik gerekse pratik alanda önemli bir rol oynadı. Fakat bu parlamento devrimi, ilk sonuçları bakımından demokratik olmaktan uzaktı. Kuvvet dengesi kraldan parlamentoya kaymıştı ama, parlamento demokratik değil, oligarşik bir kurumdu. Büyük toprak sahipleri, üyeliğin babadan oğla geçmesi yüzünden Lordlar kamarasında, oy verme hakkının kısıtlı oluşu ve temsil sisteminin eşitlik ilkesine dayanmaması yüzünden de Avam kamarasında, çoğunluktaydılar. İç savaş sırasında bu duruma karşı protesto sesleri yükseldi. Bağımsızların bir çoğu, Presbyterian ve Anglikanların aksine, din devletinin demokratik ilkelerini uygulamaya başladılar; parlamento da aynı şekilde demokratlaştırmaya çalıştılar; hükümetlerin yönetilenlerin rızasına bağlı olduğu ilkesinden çıkararak her İngiliz'in hiç olmazsa mülk sahibi her İngiliz'in, kamu işlerinde eşit söz sahibi olması gerektiği sonucuna vardılar. Leveller'ler bir ara, özellikle Cromwell ordusunun alt tabakalarındaki subaylar arasında önemli bir destek sağladılarsa da, kısa bir süre sonra dağıtıldılar. Demokratik düşünceyi büyük çapta geliştirici çalışmalar yapan Leveller'lerin fikirleri unutuldu; Locke İngiliz devrim düşüncesinin tipik temsilcisi olarak kaldı. Locke'n tabi haklar teorisi demokratik eşitliği savunan bir teori olarak yorumlandı. Oysa Locke'n amacı bu değildi. Çağdaşları da bu teoriyi, mevcut parlamento düzenine bir meydan okuma şeklinde kabullenmediler. Böylece İngiliz siyasetinin oligarşik karakteri iyice yerleşti ve temelli değişikliklere uğramadan, 1832 deki reform hareketine kadar devam etti.³²

Amerikan ve Fransız devrimlerine kadar olan dönemde, demokratik tutumu sürdüren en önemli düşünür, Jean-Jacques Rousseau oldu. *Toplum Sözleşmesi*'nin (De contrat Social) (1762), bu dönemde yazılan eserler arasında ayrı bir yeri vardır. Rousseau Toplum sözleşmesinde: "her birimiz varlığımızı ve gücümüzü bir arada

³² MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.516.

genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz” şeklinde tanımlıyordu.³³

Cenevre’de doğup büyüyen ve bilinçli bir cumhuriyetçi olan Rousseau, Toplum sözleşmesi adlı eseri ile döneme damgasını vuran düşünürlerden birisidir. Demokrasinin gelişmesini sağlayacak hiçbir belirtinin ortada bulunmadığı bir dönemde demokrasiyi savunan Rousseau’ya göre halk ya iktidarı doğrudan doğruya kullanacak yada memur durumundaki vekillerini istediğı zaman azledebilecektir. Böylece sınıfsal bilinçlenme kısa süre içinde devlet yönetimine yansıyabilecektir.³⁴ Toplum sözleşmesine göre, genel iradeyi yansıtmayan hiçbir yasa meşru değildir. Toplumların birlikte vardıkları ortak düşünelere hukuken bağılı insanlar, bu ortak düşüncenin oluşumuna katkıda bulunmalıdır. Halk egemenliğı anlayışının en büyük özelliğı, birey iradelerinin ayrı ayrı ve kendiliğinden hukuki değer taşımasıdır. Bu yurttaşların belli aralıklarla toplanıp, yaşamayla ilgili bütün konularda oy vermeleri demektir. Bir yurttaş kanunları uygulayacak hükümetin seçiminden de sorumlu olmalıdır. Rousseau bu yolla kurulan bir hükümetin, halk meclislerinde ifadesini bulan genel iradeye bağılı olması gerektiğı kamsındadır. Rousseau genel irade ilkesinin nasıl uygulanacağı konusunda gerçekçi olmaktan uzak görüşler ileri sürmüşse de, ilkenin kendisi büyük önem taşıyordu. Ahlak sorumluluklarını insan değerinin özü olarak kabul edince bundan, hiçbir insanın temel siyasi kararlara katkıda bulunmaktan alıkonulamayacağı sonucu ortaya çıkıyordu. Rousseau’ya göre, egemen varlıkla yurttaşların karşılıklı hakları nereye kadar varır diye sormak; yurttaşların kendilerine, bir kişinin herkese ve herkesinde bir kişiye ne dereceye kadar bağlanabileceğini sormak demektir.³⁵ Rousseau bu görüşü son derece açık ve kesin bir biçimde savundu ve böylece çağdaş demokrasi düşüncesine önemli bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

³³ J., J., ROUSSEAU, *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul, Çan Yayınları, 1966, s.27.

³⁴ SARICA, *a.g.e.*, s.83.

³⁵ ROUSSEAU, *a.g.e.*, s.47.

1.2.4. Amerika Birleşik Devletlerinde Demokrasi

1.2.4.1. Toplumsal Yapı ve Kuruluş Mantığı

Amerika Birleşik Devletlerinde demokrasi denilince ilk akla gelen isim Alexis De Tocqueville'dir. 1832 yılında yazdığı “*Amerika’da Demokrasi*” adlı eseri ile siyaset sosyolojisi literatürüne, demokrasi ve hükümet tartışmasına temel bir yapı taşı kazandırmıştır. ABD’de yeni bir medeniyetin yaratıldığı fikri, Alexis De Tocqueville’in Amerika’da Demokrasi (De la Democratie en Amerique) adlı kitabının ağırlık noktasını meydana getirir. 1835 ve 1840’da iki niyetin kötü yanları da belirtiliyor, söz gelişi Amerikan toplumunun son derece bayağı ve konfirmist olduğunu belirtiyordu. Ama gene de Tocqueville, Amerikan demokrasisinin çok önemli bir güç haline geleceği ve dünyanın geleceğini değiştireceği kanısındaydı. Gerek İngiltere’de gerek Avrupa’da büyük ilgi toplayan bu kitap, demokratik düşünce tarihinde, bir temel taşı niteliğini taşır.³⁶

Tocqueville gözlemlerinde Anglo Amerikan ailesini birbiriyle tam kaynaşmadan büyüyen kuzeyde ve güneyde olmak üzere iki ayrı kola ayırmaktadır. Kuzeydeki oluşan İngiliz karakteri, Birleşik Devletlerin bugünkü sosyal teorisinin temelini oluşturan iki veya üç ana fikri ilk defa bir bütünlüğe kavuşturmuşlardır. Kuzey (New England) göçmenleri Puriten mezhebine mensup idiler. Bu mezhep sadece dini doktrin olmayıp, bir çok noktalarda en mutlak demokratik ve cumhuriyetçi teorilerle yüklüydüler. Bu sebeple tehlikeli hasımları olan bu mezhep Kuzey Amerika’ya göç ederek, ilk iş olarak Mayflower akdini tesis ettiler.³⁷

Bu akit kapsamında “bu akde binaen hepimizin kendimizi adayacağına ve itaat edeceğine söz verdiği kolonimizin menfaati için, zaman içinde eşit ve adil kanunlar, karamameler, tüzükler, usuller ihdas etmeye ve gerektiğinde bunlarla ilgili idari birimler kurmaya; ayrıca koloninin menfaatleri uğruna her tür itaate hazır olduğumuzu ifade ederiz” diyerek kusursuz bir demokrasi ortamını oluşturdular. Gerçektende oluşturdıkları kolonilerde bağısızlığın tüm yetki ve haklarını

³⁶ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.517.

³⁷ Alexis, De, TOCQUEVILLE, *Amerika’da Demokrasi*, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1994, s.34-35.

kullanıyorlar, savaş ilan edip, barış imzalıyorlar, polisiye düzenlemeler yapıyorlar ve istedikleri kanunları çıkarıyorlardı.³⁸ Bu günkü Amerikanın hürriyetlerinin asıl dayanağı ve kaynağı olan mahalli idarelerin gelişmesi bu dönemde olmuştur.

1.2.4.2. Anayasanın Oluşumu ve Yapısı

Amerikan devriminin bir sonucu olarak anayasaya dayanan demokrasi gerçekleşti. Sömürge koloniler yasama ve maliye konularında kendilerine ait yetkili parlamentolar istemeye başladılar. Krallığın valileri bu istekleri reddedip İngiliz parlamentosunun aldığı kararları uygulamaya ve zorla vergi almaya kalkışınca Amerikalılar, parlamentoda temsil edilmedikleri halde kendilerinden vergi alınmasını, İngiliz geleneğinin zorbaca inkar edilmesi ve insanın tabii haklarının ihlal edilmesi şeklinde olduğunu beyan ettiler. İngiltere'den ayrılmak istemelerine neden olan çatışmalar bu şekilde başladı.

İkinci kıta kongresinde “Sömürge fermanına uygun hareket etmeyen vali iktidarını kaybeder. Hükümete kalan sömürge ise, kaderini tayin eder. Sömürge halkı ayrı ve bağımsızdır“ hükmünü getirerek İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşının temellerini attılar.³⁹ George Mason tarafından yazılan ve Jefferson tarafından düzenlenen bağımsızlık bildirgesi 4 Temmuz 1776 da yayınlandı.⁴⁰ Bu bildiri Locke'n “Sivil Yönetim Hakkında” adlı eseri ile örtüşmektedir. Bu bildiri demokratik olmamakla birlikte, anayasayı esas alan bir yönetim öngörüyordu.

Philadelphia'daki kuruluş tartışmalarına katılanlardan bazıları, örneğin Thomas Jefferson sınırlanmamış bir halk egemenliğini savunmaktadır. Seçim ve temsil ilkesinin işlerliği içinde seçilen temsilcilerin, özellikle yasama işlevini yüklenen meclisin tüm siyasi güce sahip olup kullanmasından yanadır. Bu görüş, Federalist adlı bir dergi etrafında toplanan bir diğer grup temsilci tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Örneğin bu gruptan biri olan Madison, siyasal kurumların bir siyasal

³⁸ TOCQUEVILLE, *a.g.e.*, s.36-37.

³⁹ T., Z., TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.396.

⁴⁰ AKIN, *a.g.e.*, s.32-33.

fraksiyon tarafından kontrol edilmesinin büyük sakıncalar doğuracağı görüşündedir. Belli toplumsal grupların çıkarlarını temsil eden bu fraksiyon, temsil ettiği gruba olanak sağlayabilmek için siyasal gücü sivil topluma yani bireyin temel haklar ve özgürlükler alanına müdahalede kullanabilecektir. Madison'a göre bunun mutlaka önlenmesi gerekmektedir ve önleyici olacağını düşündüğü iki önlemden söz etmektedir: radikal bir güçler ayrılığı ve yasama ile yürütmeye karşı bağımsız yargı. Kısaca ifade etmek gerekirse, Federalistler seçim ve temsil ilkesinin bir çoğunluk tiranlığına yol açacağından korkmaktadırlar. Seçim ve temsil ilkesinden vazgeçmek söz konusu olamayacağı için seçimle iş başına gelebilecek bir çoğunluk tiranlığını önleyecek önlemler üzerinde durmaktadırlar. Federallere göre, toplumda eşitsizlik vardır ve toplumun büyük bir çoğunluğu, azınlığa göre daha az zenginliğe yada servete sahiptir. Bu durumda seçim ve temsil ilkesinin işlerliği içinde siyasal iktidarı ele geçirenler servet yada zenginlikleri yeniden paylaştırmaya kalkarlar. Bu ise sivil topluma yada bireyin hak ve özgürlük alanına müdahale anlamını taşıyacaktır. İşte çoğunluk tiranlığı kavramı da bu noktada tartışma alanına girmektedir. Amerikan demokrasisinin kurucu ataları için en önemli sorun yada darboğaz, çoğunluk diktası tehlikesi olmuş, sistemin tasarımı sırasında bu tehlikeyi önleyeceği düşünülen düzenleme yada önlemler ön plana çıkarılmıştır. Dünyanın en eski yazılı anayasası olan Amerikan anayasasının kaleme alınışında üç ilkenin belirleyici konumda olduğu görülmektedir. Bunlar sırası ile, federalizm ilkesi, kesin ve katı bir kuvvetler ayrılığı, ve yasama üzerinde yargı denetimi olarak tanımlanabilmektedir.⁴¹

Amerika'daki demokratik güçler, İngiltere denetiminin kalkması ile birlikte, görüş ve düşüncelerini özgür bir şekilde sunabilme imkanı buldular. Amerikan devriminin asıl gerçekleştirdiği demokratik bir yönetim ve anayasaya dayanan bir düzendir.

Bağımsızlığına yeni kavuşan eyaletlerin çoğu, ilk iş olarak, yeni anayasalar kabul ettiler. Değişiklik isteğinin temelinde bu eyaletlerin çoğunun demokratik anayasalardan yana olmalarıydı. Mülk sahiplerinden başkasına oy hakkı tanımayan yasa kaldırılmamakla birlikte seçme hakkı genişletildi ve halk tarafından seçilen

⁴¹ ŞAYLAN, *a.g.e.*, s.36-37.

meclislerin yetkileri, yürütme organının aleyhine olarak artırıldı. Demokratik güçlerin sesi artık duyulmaya başlamıştı.⁴²

1787 de Philadelphia'da toplanan bir konvansiyon ABD anayasasını kaleme aldı. On üç eyaleti temsil eden elli beş delege güneyli büyük çiftlik sahipleri ile, kuzeyli zengin burjuvalar arasında; küçük eyaletlerle, büyük eyaletler arasında dengeyi sağlayacak bir metin üzerinde anlaşmaya vardılar. Toplantıya katılanların hemen hepsi liberal söyleme inanmış insanlardı ve Amerika'da bir feodal geçmiş yada demokratik bir siyasi düzen kurmayı zorlaştıracak bir soylu kesim mevcut değildi.⁴³

Ortaya çıkan anayasa, demokratik ve anti-demokratik fikirlerin bir uzlaşısı oldu. Eyaletler, diledikleri ölçüde demokratik olmada bağımsız bırakıldılar. Demokrasi ilkesi, temsilciler meclisi üyelerinin eyalet seçimlerinde seçme hakkına sahip olanlarca doğrudan doğruya seçilmesinde kendini gösterdi; başkan ve senato seçimlerinde ise çift dereceli seçim ilkesi kabul edildi. Çoğunluğun yönetimi de, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile olduğu kadar, karışık bir denetim ve denge mekanizmasıyla sınırlandı. Federal anayasaca saptanmış güç ayrımını incelediğimizde eyaletlerce saklı tutulan egemenlik payıyla merkezi hükümete verilen güç payının bölünmesinde federal yasa koyucuların merkezi hükümet amacı güttükleri açıkça görülür. Birleşik Devletler yalnızca bir cumhuriyet değil aynı zamanda da bir konfederasyondur.⁴⁴

Bu gelişmenin teorik planda doğrulanması işini, James Madison, “*The Federalist*” (Federaller) adlı kitabında yetkin bir biçimde başardı. Alexander Hamilton ve John Jay de bu düzenin savunucularındandır. Amerika cumhuriyetinin ilk yıllarında bu düşünürlerin hepsi önemli kişilerdi. Sistematik bir siyasi teori olmamakla birlikte bu yazılar o çağın siyasi düşüncesini en iyi yansıtır. Bu yazarlar, bütün meşru yönetimlerin halk iradesine dayanmasını kabul etmekle birlikte sınırsız

⁴² MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.516.

⁴³ ŞAYLAN, a.g.e., s.35.

⁴⁴ TOCQUEVILLE, a.g.e., s.70.

bir çoğunluk yönetiminin tehlikelerini ve bunun yasalar yoluyla kısıtlanması gerektiğini belirtirler.⁴⁵

Federalizm, devlet gücünün merkez (federal) ile yerel (federe) devletler arasında dağıtılması anlamına gelmektedir. Böylece güç yada iktidar yapısının yoğunlaşması önlenmekte, parçalanmış bir yapı ortaya çıkmaktadır. Devlet gücünün parçalanmışlığı, federe devletler ile federal devlet arasında birbirlerini denetleyen ve dengeleyen ilişkiler ağının kurulması, bireyin özgürlük alanını genişletecek ve güvence altına alacak, bir düzenleme olarak düşünülmüştür.⁴⁶

İkinci ilke olan güçler ayrılığı ise, yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirlerini denetleyerek bir fren ve denge düzeni oluşturması biçiminde yorumlanmıştır. Yürütme, sistemde, doğrudan doğruya seçim ve temsil mekanizmasının işlemesi ile göreve gelen başkanın elindedir. Parlamenter sistemin aksine, doğrudan doğruya halkın rızasını yansıttığı varsayılan yürütme, burada yasamadan bağımsızlaştırılmıştır. Yasama gücü ise doğrudan halk tarafından seçilen iki meclisli Kongre tarafından kullanılmaktadır. Meclislerden biri olan Temsilciler Meclisinde, her federe devlet nüfusu oranında temsil edilirken diğer meclis Senato'da her federe devlet, iki seçimle göreve gelen, senatör tarafından temsil edilmektedir. Güçler ayrılığı ilkesine göre yasama ve yürütme organları birbirlerinden bağımsız konum almışlardır. Örneğin yürütme organı üzerinde "güvenoyu" ve benzeri mekanizmalarla sürdürülen bir yasama denetimi söz konusu değildir. Buna karşılık yürütme ve yasama, karşılıklı olarak birbirlerini denetleyecek, frenleyecek olanaklara sahip kılınmıştır. Örneğin Senato, Başkan tarafından yapılan bazı üst düzey bürokrat atamalarını onaylama yetkisini elinde bulundurmaktadır. Buna karşılık da Başkan, Kongre tarafından kabul edilen yasaları veto etme yetkisine sahiptir.⁴⁷

Fren ve denge sisteminin üçüncü ilkesi, yasama üzerinde yargı denetimi olarak tanımlanabilmektedir. Yasama organının, yani Kongre'nin, yasama faaliyetlerinin yargı organı tarafından denetlenmesi anayasada düzenlenmemiştir;

⁴⁵ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.516.

⁴⁶ ŞAYLAN, a.g.e., s.37.

⁴⁷ ŞAYLAN, a.g.e., s.37-38.

bunu öngören bir madde mevcut değildir. Kongre, doğrudan doğruya halk tarafından seçilmiş bir organdır ve buna göre halkın hem rızasını hem de iradesini yansıtmaktadır. O halde hiç bir şey halkın iradesinin üstünde olamayacağından birebir seçim ve temsil ilkesinin işlerliği çerçevesinde ortaya çıkan meclisler üzerinde hiç bir gücün denetim yetkisine sahip olmaması gerekmektedir. Halkın iradesini temsil eden meclis, yani yasama organı, insan ilişkisi ve davranışlarını düzenleyecek kuralları hiç bir denetime tabi olmadan yapabilmelidir. Bununla beraber, mukavele kuramlarından gelen bir başka anlayış da devlet gücünün sınırsız olamayacağıdır. Eğer devlet gücünün sınırları varsa bu yasama organı için de geçerlidir. Halkın iradesini hangi çoğunlukta temsil ederse etsin, yasama organı, bireyin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan, bu alana müdahale eden yasalar yapamayacaktır. Aksi takdirde çoğunluk tiranlığı ortaya çıkmış olacak, tabii anayasa ihlal edilecektir.⁴⁸

Anayasanın kabulü Amerikan demokrasisinin gelişimini durduraktan çok değiştirdi. Daha sonra Amerikanın siyasi geleneğinin temeli olan çift parti sisteminin yerleşmesiyle anayasanın kısıtlayıcı maddeleri kısmen veya bütünüyle işleyemez oldu. Başkanları çift dereceli olarak seçmekle görevli seçmenler topluluğu, başkan adaylarının partilerce gösterilmesi yüzünden bütün anlamını kaybetmişti. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, özellikle başkanlığın ve iki meclisteki çoğunluğun tek partide toplandığı dönemlerde, çoğunluk yönetiminin gücünü sınırlamak bakımından önemini büyük ölçüde kaybetti. Ama ABD’de parti disiplini hiçbir zaman fazla sert olmadı. Yasama ve yürütme organlarının sık sık çatışmaları olağan sayıldı. Bütün kısıtlamalara rağmen, tek partinin bütün organlara sahip olması, Amerikan yönetiminin çeşitli kollarına ortak bir yön vermek ve karmaşık hukuk düzenini halkın isteklerini yansıtan etkili bir araç biçimine sokmak açısından, çok yararlı oldu.⁴⁹

⁴⁸ ŞAYLAN, *a.g.e.*, s.38-39.

⁴⁹ MEYDAN LARAUSSE-3, *a.g.e.*, s.516.

1.2.4.3. Siyasi Partiler ve Toplumsal Yansımaları

Amerika'da başlangıçta iki parti çekişiyordu, halkın gücünü sınırlamayı isteyen bir parti doktrinlerini özellikle topluluğun anayasasında uygulamaya çalışmıştı. Bu nedenden ötürü de “Federal” olarak adlandırıldı. Diğeri ise özgürlüğe daha sıkı bağlıydı, oda “Cumhuriyetçi” (şimdiki Demokrat Parti) olarak adlandırıldı.⁵⁰

Anti demokratik havayı sürdüren federaller arasından değerli önderler ve düşünürler yetişti. Anayasa kongresine hakim olmalarına rağmen, halka güvenmemeleri Amerikan toplumuna aykırı geldi ve kısa zamanda Demokrat parti çoğunluğu ele geçirdi. Thomas Jefferson “*sokaktaki adam*”ın aslında iyi olduğunu, ona güvenmek gerektiğini savunuyordu ve bu cumhuriyetçi düşünceleri Amerikan toplumunun duygularına daha yatkındı. Bu düşünce Amerikan siyasetinin temel dayanağı oldu. Köleliğin devam etmesine, kadınlara siyasal ve sosyal haklar tanınmamasına, zencilerin eşitliğe kavuşmalarına rağmen, Amerika'da siyasi eşitlik sağlanmıştı.

1850'den bu yana Amerika'da zencilerin kölelikten kurtulmaları ve kadınların seçmenlik hakkını elde etmeleri hariç, görülen değişiklikler iktisadi demokrasinin gelişmesiyle ilgilidir. “Laissez –faire liberalizmi”, yerli endüstriyi koruyan himayeci gümrük rejimiyle bir hayli kösteklenmesine rağmen, yinede Amerikan toplumuna hakim iktisadi doktrin olma niteliğini korudu. Ama serbest pazar, özellikle iç savaştan sonra, servet eşitsizliğine yol açınca, bir çokları bunu anti demokratik buldu. Jefferson'un küçük mülk sahiplerine büyük değer vermesi, zaten uzun bir süreden beri Amerikan geleneğine iyice yerleşmişti. Bu geleneğin tehlikeye düşmesi üstüne popülistler, ilericiler ve başka guruplar büyük sermayenin bütünlüklerini ortaya dökerek, durumu protesto ettiler. Amerikan radikalizminin önderleri, Avrupalı sosyal demokratların aksine, işi hiçbir zaman özel mülkiyeti inkara kadar götürmediler. Onların üstünde durdukları nokta, iktisadi fırsat eşitliği ve hükümetin asgari iktisadi refah standartlarını sağlamakla görevli oluşuydu. Anti tröst

⁵⁰ TOCQUEVILLE, *a.g.e.*, s.77.

kanunlar ve demiryolları tüzüğü ile başlayan bu akım, Franklin D. Roosevelt'in "New Deal," Harry S. Truman'ın "Fair Deal" siyaseti ile refah devletinin gelişmesine yol açtı. Bu gelişmeler Amerikanın anayasaya dayanan geleneksel yönetiminde değişiklikler yarattı. İktisadi değişimin çok hızlı olduğu bu devrede iktisadi demokrasi mevcut anayasa sisteminin karşılayamadığı yeni bazı istekler yarattı. Yüksek mahkemenin yasa tedbirlerini sık sık hükümsüz kılması bu kuruma sık sık hücum edilmesine yol açtı. Eyalet meclisleri, federal meclis hatta siyasi partiler halkın baskısına cevap vermekte yavaş davrandıkları için ara sıra halk desteğinden yoksun kaldılar. Bir ara doğrudan doğruya demokrasiyi, tek çıkış yolu diye ileri sürenler oldu. Çeşitli referandum şekilleri, senatörlerin doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi, parti adaylarının ön seçimle tespiti, Amerikan demokrasisinin geleneksel kurumları karşısında duyulan bu hayal kırıklığını yansıtır. Ne var ki Amerikan halkı, hiçbir zaman, alışılmış yönetim biçiminde köklü değişiklikler yapma isteği göstermedi; her zaman, sağlam bir anayasanın kısıtlayıcı çerçevesi içinde demokrasi ve çoğunluk yönetimi ilkelerinin uygulanmasından yana oldu. 1787 anayasası, çoğunluğun kararıyla gerçekleşen büyük değişiklikleri zaman zaman engelleyici rol oynamasına rağmen, XX yy.da Amerikan siyasi bütünlüğünün sembolü olmaya devam etti. ABD bugünde anayasaya dayanan bir demokrasidir; anayasaya dayanması, sistemin en önemli özelliğidir.⁵¹ ABD Anayasası şimdiye kadar yirmi altı kez değiştirilmiş, ancak yapılan değişmelerle özgürlüklerde bir gerileme değil, ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır.⁵²

1.2.5. Fransız Devrimi

Çağdaş demokrasi tarihinin kimi düşünörlere göre ilk, kimi düşünörlere göre ikinci veya üçüncü dönüm noktası da, Fransız devrimidir. İlk olduğunu savunan düşünörlere göre Fransa devrimi en az beş yüz yıllık ekonomik ve toplumsal bir gelişme ve değişimin ürünü ve sentezidir. Her ne kadar İngiliz ve Amerikan devrimleri daha önce gerçekleşmişlerse de, orta çağ karanlığını zorlayan insan

⁵¹ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.516-517.

⁵² Toktamış, ATEŞ, *Siyasal Tarih*, İstanbul, Der Yayınevi, 1994 s.56.

düşüncesinin yarattığı toplumsal ve siyasal anlayışın, hızla yayılan bir ideoloji biçimine bürünebilmesi Fransa devrimi sonrasında mümkün olabilmiştir. Aynı şekilde insan emeğinin ve zekasının yarattığı büyük iktisadi patlamanın sonuçlarının tüm dünyaya yayılması da ancak Fransa devriminden sonra görülmüştür.⁵³ Bu devrim Amerikan devriminin tersine, yerleşmiş anayasa geleneğine dayanmıyordu ve Fransa, XVI yy. dan beri mutlakıyetle idare edilen bir ülkeydi. İkinci veya üçüncü dönüm noktası diyen kimi düşünürler ise kronolojik tarih açısından ele almaktadırlar.

1.2.5.1. İhtilalin Siyasal ve Toplumsal Nedenleri

Fransız ihtilalinin nedenlerini iç nedenler ve dış nedenler olarak iki safhada ele alabiliriz:

İç nedenler:

- Siyasi Nedenler : Kral ülkeye mutlak egemendi. 18 yy. başlarından itibaren krallık, halkla ve onun çıkarları ile ilişkilerini kesmişti, halk derebeylik döneminden daha kötü durumda idi. Bunun sonucunda da siyasi yönetimle halkın arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti.

- Düşünce Alanındaki Gelişmeler : O dönemde halka yön verecek çok sayıda düşünürün Fransa'dan çıkması etken olmuştur. Montesquieu krallık istibdadına karşı çıkmış ve güçler ayrılığı prensibini savunarak hükümet yetkisinin yasama, yürütme, yargı organları arasında bölünmesini savunmuştur. Voltaire vicdan ve düşünce özgürlüğünden yanaydı. J.J. Rousseau toplum hayatının yeni baştan düzenlenmesinden yanaydı. Diderot çıkardığı ansiklopedi ile siyasi sosyal ve düşünce alanlarında halkı aydınlatıyordu.

- Toplumsal Yapı : Soylular, papazlar, burjuvalar ve köylülerden oluşuyordu. Soylular toprak vergileri yüzünden rahatsızlık duyuyorlardı. Maddi yönden güçlü

⁵³ ATEŞ, 1994 a.g.e., s.95.

olduğu halde siyasi haklardan yoksun burjuvalar ve siyasi haklardan yoksun ve durumları çok ağır olan köylüler mevcut düzene karşı tepki duyuyorlardı.

- Ekonomik Nedenler : Uzun süren savaşlar ve israf Fransa'yı ekonomik ve mali yönden zayıflatmıştı. Buna karşılık sanayide büyük gelişmeler olmuş ve bu durumlar ekonomik ve toplumsal dengeyi alt üst etmişti.

Dış nedenler :

- Aydınlanma Çağı ve Fransa'ya Etkileri : Rönesans'ın insan düşüncesini skolastik kalıpların dar çerçevesinden kurtararak, serbestçe gelişmesini sağlaması, reformun ise din alanında özgürlükler getirmesi etken olmuştur.

- Amerika Birleşik Devletlerinin Bağımsızlığa Kavuşması : Amerikan bağımsızlık savaşına katılan Fransızların bağımsızlık bildirisindeki ön görülen düşünceleri dönüşte ülkelerine getirmeleri önemli bir etkidir.⁵⁴

1.2.5.2. İhtilalin Başlaması

1787 ile 1804 yılları arasında Fransa'da mutlakiyet, meşrutiyet, mutlak demokrasi ve imparatorluk rejimlerinin hepsini yaşadı. Hareket *états-généraux* 'un (genel meclis) toplanması ile başladı. Bu, aslında ruhban meclisi, soylular meclisi, ve halk meclisinden oluşan üç ayrı yapıdan oluşuyordu. Ancak reformcular kısa zamanda bu kurumun karakterini değiştirmeyi başardılar. Soyluların arazileri konusunda vergi artışına karşı olmalarından dolayı krala karşı cephe almışlardı kralda bu durumda halkın desteğini alabilmek için halk meclisinin temsilci sayısını artırmak durumunda kalmıştı. Başlangıçta toplanan üç état'ın (soylular, papazlar ve çalışanlardan oluşan üçlü meclis) İngiliz parlamentosunun iki meclisi gibi eşit ve birbirini tamamlayıcı yetkileri kullanmaları öngörülüyse de reformcular bu üç état'ın hep birlikte toplanmasını istediler. Halkın seçtiği "tiers-état" (üçüncü (halk) meclisi), üye sayısı, öteki meclislerin iki katı olduğundan, soylular ve ruhban

⁵⁴ Rıfat, UÇAROL, *Siyasi Tarih*, Ankara, Hava Basımevi, 1979, s.9-13.

sınıfının temsilcileri karşısında üstünlük sağlayabiliyordu. Bunlara taşra ruhban sınıfı da destek veriyordu.

Krallık halk meclisinin gücünü sınırladığından dolayı ortadan kaldırıldı. Mutlak çoğunluk yönetimi, yerini aşırı reformcu Jakoben'lere devrederek devrimci bir diktatörlük kurmalarına yol açtılar. Bir süre sonra Jakoben'lerin yerini directeur (direktörler) yönetimi ve müteakiben Napolyon yönetimi aldı. Bu süre içinde devrimciler “meşru otoritenin kaynağı halktır” görüşünü savunarak bütün erkeklerin katıldığı bir plebisit sonunda imparatorluğu yeniden canlandırdılar. Herkes halk adına konuştuğu halde, halkın kendi sesini duyurması için herhangi bir somut bir siyasi kurum oluşturulamadı.

1.2.5.3. İhtilalin Sonuç ve Etkileri

Fransız devrimi modern demokrasinin gelişmesini karışık bir biçimde etkiledi. Devrim; *ancien régime*'in (eski rejim) geleneklerini yıkmakta ve hürriyet, kardeşlik, eşitlik üzerine kurulacak bir toplum ülküsünü yaymakta başarılı oldu. Bu ülkü, bir takım yasa reformları biçiminde dile getirildi. Nitekim *İnsan Hakları Beyannamesi* ve *Code Napoléon* (Napolyon Kanunnamesi), Avrupa'nın görünümünü iyice değiştirdi. Böylece, amaçları yasalar önünde eşitlik sağlamak olan aydınlanmacı düşünürler dileklerini gerçekleştirmiş oldular. Halk hakimiyetinin savunulması, zaman zaman bütün erkek nüfusun katıldığı seçim ve plebisitler yapılması, halkın yönetime katılma düşüncesini güçlendirdi. Fakat jakobenlerin ve Napolyon'un diktatörlüğünü de bu düşüncelere bağlamakla demokratik kurumların gelişmesi engellendi. Devrim, ilk dönemlerinde demokratik yollarla seçilmiş meclisler aracılığıyla sağlanan mutlak çoğunluk yönetimine belli bir eğilim gösterdiyse de, belirli bir hükümet biçimini ciddi ve sürekli olarak savunmamıştır. Devrimcilerin pek çoğu yasalar önünde ve sosyal alanda eşitliği, varılacak en son nokta olarak görmüşler ve bu eşitliği sağlayacak bütün siyasi araçları haklı saymışlardır. Fransız devriminin en sağlam ve kalıcı mirası budur.⁵⁵

⁵⁵ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.517.

Sonuç olarak ihtilal, mali ve ekonomik sebeplerle başlamış, toplumsal bir sorun olan eşitlik ve özgürlük hareketine dönüşmüştür. Bu hareket bir çok topluma yayılarak, toplumları sosyal, siyasal birçok yönden etkilemiştir.

1.2.6. Büyük Britanya

İngiltere bir çok tarihçi ve düşünür için demokrasi yönüyle kapitalist dönüşümün ilk uygulamasıdır. 1215 yılında Kral I. John tarafından imzalanan Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı) temsili sistemin ana yapısını oluşturan parlamentonun ilk nüvelerini oluşturmuştur. Eski dünyaya ilk demokratik devlet örneğini, Büyük Britanya vermiştir. Bunun sebebi İngiliz hukuk düzeni oligarşik sisteme dayanmasına rağmen, demokratik baskılara uyabilecek kadar esnek ve sağlamdır.

1.2.6.1. Devrimin Temelleri

Genellikle Kıta Avrupa'sı devletlerinde gördüğümüz tanrısal mutlak monarşi aşaması İngiltere'de pek görülmemiştir.⁵⁶ XV ve XVI yy.da İngiltere'de de merkezi krallığın güçlendiğini gözlemlemekteyiz. Ancak yerel ve ulusal düzeydeki temsili güçler bu gelişmeye karşı çıkmış ve tam anlamıyla bir iktidar paylaşımı olmuştur. Parlamento ile taç arasındaki bu paylaşım kavgasına İngiliz devrimi diyoruz.⁵⁷

İngiltere Batı Roma İmparatorluğunun egemenliğinden kurtulduktan sonra siyasal birliğini ancak XI yy.da oluşturabilmişti.⁵⁸ Orta çağda krallar belli zamanlarda kendi egemenliklerini tanıyan soylulardan oluşturdukları meclisi toplayarak görüşlerini alırdı. Yine vergi konusunda vasalların görüşlerini almak üzere oluşturulan meclis vardı. Zamanla kralın yetkileri ile meclislerin arası açılmaya başladı. Kralın keyfi vergi toplamasına karşı çıkan soyluların hareketi sonucunda

⁵⁶ *Dünya Tarihi 1-3*, "Çağdaş Uygarlık", İstanbul, Kaynak Kitaplar, 1974, s.142.

⁵⁷ ATEŞ, 1994, *a.g.e.*, s.69.

⁵⁸ *Devrimler Ansiklopedisi-4*, İstanbul, Gelişim Yayınları, s.724.

1215 yılında Kral I. John tarafından imzalanan Magna Carta ile vergi verecek kesimin rızasını almak amacıyla kurulan temsili organın zaman içinde süreklilik kazanması ile parlamenter yapı ortaya çıkmıştır. Kral ile parlamento sık sık karşı karşıya kalmış ve XVII yy. ortalarında iç savaşa kadar gitmiştir.

Aslında 63 maddelik bu fermanla kralın baronların onayı olmadıkça vergi salamamalarının yanı sıra çok önemli iki husus vardı. Bunlardan birisi kişi dokunulmazlığı ve güvencesi ile ilgili olarak yetkili yargı organınca verilmiş bir karar olmadıkça kişilerin tutuklanması yasak sayılıyordu. İkincisi ise kralın ve onun adına devlet işlerini yönetenlerin denetlenmesine getirilen ilkelerdi.⁵⁹

O dönemde İngiliz parlamentosunda beş tip üyeye rastlamak mümkündür, baronlar, yüksek rütbeli din adamları, şövalyeler, burjuvalar ve kilise temsilcileri. XII yy. ortalarında kilise temsilcilerinin çatışmaya girmekten çekinmeleri ile oluşan çatlama sonrasında, iki meclis oluştu. Bunlardan biri baronlar ve yüksek rütbeli din adamlarından oluşan *Lordlar kamarası*, diğeri şövalyeler ve burjuvalardan oluşan *Avam kamarası*. Ancak bu iki meclis krala karşı haklarının korunması söz konusu olduğunda sürekli olarak işbirliği yapmışlardır.⁶⁰

1.2.6.2. İngiliz Devriminin Aşamaları

İngiliz devriminin aşamaları konusunda iki temel anlayış farkı vardır. Bunlardan birisi bu devrimin bir püriten devrimi olduğu, yani din farklılıklarından yola çıkarak başlatılan bir devrim olduğu, diğeri ise bunun sınıf temeline dayanan bir burjuva devrimi olduğudur. Dönemin kralları iktidarı kendi ellerinde toplamak istiyorlardı. Din denetimi de buna dahildi. Kimi tutucu olmalarına karşın demokratik nitelikli püritenler ve bunları destekleyen parlamento ile, merkezi, mutlakıyetçi bir Anglikan kilisesini destekleyen kral arasındaki çatışmadır. Bu arada kraliyet çok ciddi ekonomik sorunlarla uğraşıyordu. I. Charles parlamentoyu kapatarak kendi

⁵⁹ *Devrimler Ansiklopedisi-4, a.g.e., s.726.*

⁶⁰ ATEŞ, 1994, a.g.e., s.72.

başkanlığında bir hükümet oluşturdu. Fakat parasal sorunlara çözüm bulamadığından, vergi yasaları çıkartmak için 1640 yılında parlamentoyu yeniden topladı ancak istediği yasaları çıkaramayıp tekrar fesih etti. Aynı yıl tekrar toplamak zorunda kalarak uzlaşmacı bir tutum sergiledi. İşte İngiliz devriminin hareket noktası burasıdır. Kral parlamentonun yardımcılarını harcama konusundaki isteklerini uyguladı fakat kendisi ile ilgili hususlarda problem yaşanınca parlamentoya savaş açtı. Cromwell ordularının galibiyetinden sonra cumhuriyet ilan edildi ve dikta yönetimi başladı. Cromwellin ölümünden sonra tekrar krallık benimlendi ama kral parlamentoya karşı çok saygılı davrandı. Bundan sonra İngiliz demokrasisinin sarsılmaz temelleri bu dönemde atıldı. Bireysel hak ve özgürlüklerin güvencesi olan bu yasa, yargı gücü ile yürütme arasındaki dengeyi kuruyor ve tüm İngiliz vatandaşlarını yargıç kararı olmadan tutuklamalarını ve uzun süre göz altında tutulmalarını yasaklıyordu.⁶¹

1.2.6.3. Devrimin Sonuç ve Etkileri

Sonuç olarak ortaya çıkan parlamenter demokrasi, Amerikan sistemi ile bir çok benzerlikler göstermektedir. İngiltere'deki modern anayasa demokrasisi, hemen her yerde örnek alındı. Tarihte bu alanda İngiltere kadar çok taklit edilen başka ülke yoktur.

İngiliz düşünürleri demokrasiyi daha geniş kapsamlı bir temele oturttukları savunmaya başladılar. Çoğunluk yönetimi her şeyden önce, insanlığın ahlak açısından kendi kendini eğitmesine yarayan bir kurumdur ve bu bakımdan, ortaya çıkabilecek bütün güçlülere rağmen desteklenmesi gereklidir. İngiliz liberalizminin temelinde faydacılığın yattığı bilinmektedir. İngilizlere göre demokrasi ve liberalizmin gerçekleşmesi için “iyiyi kötüden ayırt edebilmek için yararlı olup olmadığına bakmak yeter”.⁶² İdealistler, daha da ileri giderek, demokratik sürecin özünde ahlak değerleri bulunduğunu öne sürdüler. Lectures on the Principles of Political Obligation (Siyasi Yüküm İlkeleri Üstüne Dersler) adlı eserinde Thomas

⁶¹ ATEŞ, 1994, *a.g.e.*, s.73-78.

⁶² SARICA, *a.g.e.*, s.111.

Hill Green, demokrasiyi insanın kendi manevi değerlerini kendi seçmek hakkının mantıki bir sonucu olarak gören ve XX yy. refah devletinin temellerini hazırlayan dengeli ve akılcı bir hümanizmi savundu. XIX yy. boyunca İngiliz yazarları çağdaş demokratik düşüncenin biçimlenmesine büyük çapta katkıda bulundular.⁶³

Sanayi toplumu ve sanayi toplumuna özgü toplumsal gerilim ve çatışmalar, demokratikleşme sürecine iki boyutlu katkılar sağlamıştır. Bunlardan, biri, yukarıda da değinilen oy hakkına sahip olmak, bu hakkı genişletmek için verilen mücadeledir. Daha önce de değinildiği gibi, seçim ve temsil ilkesinin işlerlik kazanması, siyasal gücü kullanma açısından parlamentonun en etkin kurum konumuna gelmesi, seçim ve temsil ilkesinin işlerliğini sağlayacak siyasi partilerin ortaya çıkışı, başbakanlık kurumu ve parlamento önünde sorumlu yürütme organı gibi oluşumlar İngiltere'de ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bununla beraber, bugünün ölçüleri açısından, örneğin 200 yıl öncesi İngiltere'sindeki sistemin demokratikliği tartışmalıdır; çünkü oy hakkı ciddi ölçüde kısıtlandı. Diğer ülkeler için bir model işlevi gören İngiliz demokrasisi, XIX. yüzyıl içinde işçi ve emekçilerin örgütlü hak ve özgürlük mücadeleleri içinde biçimlenmiştir.⁶⁴

Demokratik gelişme, İngiltere'de XVIII yy. Fransa'sının aksine, öteden beri var olan kurumlarda ifadesini buldu. Parlamentonun üstünlüğü ilkesi çoktan kabul edilmişti. Siyasi reformcuların amacı, parlamentoyu denetimleri altına alabilmektir. Buda kolay değildi. Gerek Lordlar kamarası üyeliğinin babadan oğulla kalması, gerek Avam kamarası seçmenlerinin sınırlı oluşu, genellikle reformcu hareketlere karşı koyan toprak sahiplerinin güçlenmesine yol açtı. Ama o zamanlar İngiliz yurttaş hükümeti gelenekleri, yine de siyasi eylemlere girişenlere, nispi de olsa, bir çeşit güvenlik sağladı. Yürürlükteki temsil sisteminin belirli kurallara bağlı olmaması, bazı bölgelerde seçmenlik hakkının daha geniş tutulmasına yol açtı. Dolayısıyla bu bölgedeki radikal adaylar, kolayca başarıya ulaşip parlamentoya girdiler; ayrıca yönetici sınıfın bazı üyeleri, özellikle zengin tüccarlar, radikal düşünceleri benimsediler, bazı üyeler ise, halkın baskısı karşısında bunu kabul etmek

⁶³ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.517-518.

⁶⁴ ŞAYLAN, a.g.e., s.50.

zorunda kaldılar. Radikal hareket yavaş gelişmekle birlikte durum cesaret kırıcı olmadı ve 1832'de reform kanununun çıkmasıyla hareket başarıya ulaştı.⁶⁵

İngiliz anayasasının demokratlaşma süreci 1832'den sonra bile devam etti. İktidar bütünüyle avam kamarasında toplanması, oy hakkının herkese tanınması devre devre oldu ve XX yy.da da devam etti. 1832 tarihli "*Büyük Reform Yasası*" ile oy verme hakkı genişletilmiş, küçük üretici yada işletme sahipleri, kentlerde yaşayan esnaflar, ile meslek sahipleri seçme ve seçilme hakkına kavuşmuşlardır. Ama doğal olarak mücadele durmamış, özellikle işçi kesimi siyasal hak ve özgürlükleri için giderek daha aktif ve yoğunlaşan bir tutum içine girmiştir. Örneğin bir işçi örgütlenmesi olan "*Chartist Hareket*", 1842 yılında genel oy hakkı talebi ile genel grev uygulamasına kalkışmıştır. Bu genel grevin başarılı olmadığı ve genel oy hakkının yasalaşmadığı bilinmektedir. Ama bütün bunlar ana gelişme çizgisinin özelliği konusunda bir fikir verebilmektedir.⁶⁶

1867 yılında Parlamento, tarım ve maden işçileri dışında kalan bütün işçilere yada çalışanlara seçme-seçilme hakkını tanıyan bir yasa geçirmiştir. 1872 yılında, gizli ve eşit oy ilkesi geçerlik kazanmış, 1884 yılında ise tüm yetişkin erkek nüfus seçme-seçilme hakkına sahip olmuştur. Görüldüğü gibi, siyasal demokrasinin en bilinen klasik modeli İngiltere'de "genel ve eşit oy ilkesi" yaklaşık yüzyıllık bir dönemde, özellikle işçi yada emekçi örgütlerinin öncülük ettiği mücadeleler sonunda gerçekleşebilmiştir.⁶⁷ Her ne kadar seçme hakkı 1867 ve 1884'te büyük çapta genişletildiyse de bütün ergin erkeklere oy hakkı 1918'de kadınlara ise ancak 1928'de tanındı. Bazı oyların, birden fazla sayılması gibi gariplikler, 1948'e kadar sürdü. Lordlar kamarasının 1948'de çıkan bir kanunla da yetkileri büsbütün kısıtlandı. Bütün bunlar bir yüzyıldan fazla sürdü.

Tarihte eşine pek rastlanmayan bu ağır ve kademeli gelişme, öteki anayasa devletlerinde görülemeyecek kadar katkısız bir demokrasinin kurulmasıyla sonuçlandı. İngiliz anayasası anayasa hukukuyla, öteki yasalar arasında fark

⁶⁵ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.518.

⁶⁶ ŞAYLAN, a.g.e., s.51.

⁶⁷ ŞAYLAN, a.g.e., s.52.

gözetmez. Ayrıca İngiliz anayasasına göre kral, parlamentoda yasama bakımından tam bir hükümlanlığa sahiptir. İngiliz seçmen oy verirken, seçtiği partinin iktidara gelmesi halinde kelimenin tam anlamıyla yönetimi ele alacağını bilir. Hiçbir ülke mutlak çoğunluk yönetimi ilkesini uygulamakta bu kadar ileri gitmemiştir.

İngiltere’de de, herkes anayasaya saygı gösterir. İngiliz anayasa geleneği, parlamentonun hakimiyeti ilkesiyle birlikte ele alındığı için hukuki olmaktan çok, ahlaki bir anlam taşır. Ahlakla bağdaşmayan bir teşebbüste bulunan, çoğunluğun, bunu parlamento yoluyla bile yapmağa yeltense, anayasa ilkelerini çiğnemiş sayılacağını bilir. Medeni haklara İngiltere’de öylesine geleneksel bir saygı duyulur ki, hiçbir çoğunluğun bunları çiğneyebileceği düşünülemez. İngiliz anayasasının ilkeleri, toplumun ortak anlayışına dayanır. İngiltere bu görüş birliği sayesinde, anayasaya dayanan hükümete olan bağlılığından fedakarlık etmeden, demokratik çoğunluk ilkesini tümüyle kabul edebilmiştir.

1.2.7. Öteki Avrupa Ülkeleri

Avrupa’da demokrasinin yerleşmesini sağlayan Fransız devriminin yaydığı fikirler ve bu devrim sonucu ortaya çıkan milliyetçi akımlar sonucunda, Avrupa’da demokratik kurumlar genellikle İngiliz anayasasını örnek aldılar. Fransız devriminden önce küçük cumhuriyetlerden meydana gelen ve gevşek bir konfederasyon tarafından yönetilen İsviçre ise oligarşik özellikler taşıyan cumhuriyetlerle yönetiliyordu. XIX yy.da ortaya çıkan demokrasi ve milliyetçilik akımları karşısında İsviçre’nin tutumu daha çok merkeze bağlı bir federal devlet kurmak oldu. Amerikan örneğini hatırlatan kanton-birlik arası yasama-yürütme arasındaki ilişkiler bütünüyle İsviçre’ye has bir yönetim içerdi. Sonuç olarak, anayasaya dayanan çağdaş demokrasilerin en dengeli ve etkili devletlerinden biri oldu. İsviçre örneğinin hiç benzeri yoktur.

Birinci dünya savaşına kadar krallık, Avrupa’da yaygın yönetim biçimi olarak devam etti. Ancak İngiltere’de krallığın hem anayasaya dayanabileceği, hem de

demokratik olabileceği ispatlandıktan sonradır ki, İngiliz anayasasını örnek alan Avrupa'da demokratik hükümetler kurulmağa başlandı. Demokrasi taraftarları olmayanlar da İngiliz kurumlarını benimsiyordu. 1815'te Viyana'da toplanan kongrenin asıl amacı krallık düzenini geri getirmektir. Devrimci deneylerin kökleşmesiyle, devrimci demokrasi ilkelerinin artık bir kenara atılamayacak kadar etkili olduğu kabul edildi. Restorasyon monarşileri, eski yönetici sınıfların gücünü kırmadan, halka bazı yeni haklar tanıyacak İngiliz oligarşisi, onlara bir çözüm yolu gibi geldi. Louis XVIII Fransa'ya döndüğü zaman 1814 fermanı adıyla bir anayasa yayınladı. Her ne kadar Louis XVIII bu yeni kanunun yalnızca kendi mutlak otoritesini yansıttığını, halk hakimiyeti ilkesine hiç tavizde bulunmadığını iddia ettiyse de, bunlar sözden ibaret kaldı. Dolayısıyla Fransa, kısa sürede, İngiltere'de yürürlükte olan kurumları taklit eden bir meşruti krallık haline geldi. Bunu, kısa zamanda öteki restorasyon monarşilerinde kabul edilen buna benzer fermanlar takip etti. ⁶⁸ Fakat Viyana kongresinde oluşan dörtlü ittifakın tutum ve davranışları ile siyasi uygulamaları, özgürlük düşüncelerini geniş ölçüde benimsemiş olan Avrupa toplumlarında bir defa daha otoriteye karşı tepki yarattı ve her alanda özgürlükçülüğün güçlenmesine neden oldu. Buda tarihte 1830 ihtilalleri diye geçen ve Fransa, Belçika, İtalya, Almanya, Polonya, İspanya ve İngiltere ihtilallerini doğurdu. Müteakiben 1848 ihtilallerine yol açtı. ⁶⁹

Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte hemen bütün Avrupa'da demokratlaşma hareketleri İngiltere'nin geçirdiği evrimleri geçirdi. Herkese oy hakkı tanınmasına doğru genel bir eğilim belirdi. Yasama ve yürütme yetkileri halk tarafından seçilmiş meclisler karşısında sorumlu durumda olan kabinelere verildi. Fransa da 1814 fermanıyla tanınan seçmenlik hakları İngiltere'de reformdan önce çıkan kanunun tanıdığı haklardan daha geniş kapsamlıydı. 1875'te üçüncü Fransız cumhuriyetini kuran temel kanunlar arasında erkek nüfusunun bütününe oy hakkı tanıyan kanun vardı. Yeni Alman imparatorluğunun anayasası bu konuda Fransa'dan önce davranmıştı. Kabine sorumluluğu ilkesi ise Fransa'da ilk defa 1875'te uygulandığı

⁶⁸ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.518.

⁶⁹ UÇAROL, a.g.e., s.77-88.

halde, Danimarka ve Almanya gibi bazı başka ülkelerde XX yy.ın başlarında hala tam anlamıyla gerçekleştirilmiş değildi.⁷⁰

1920'lerde artık bu gibi farklar hemen hemen bütünüyle ortadan kalktı. Avrupa ülkeleri yada demokratik krallık veya cumhuriyetle yönetilir oldular. Siyasi kurumlar İngiltere ile boy ölçüşecek duruma geldi. Ama hepsinde İngiltere'den farklı olan ve Amerikan örneğine daha çok yaklaşan bir özellik vardı: yasama kuvvetinin mutlak hakimiyet ilkesini tanımamak. Bu anayasaların hepsinde parlamentolardaki çoğunluğun gücünü bir dereceye kadar kısıtlayan maddeler vardır. Bu ülkelerde anayasa değiştirme süreci de, Amerika'daki kadar güç olmamakla birlikte, anayasanın dışında kalan öteki yasaları değiştirme işleminden farklıydı. Anayasa değiştirmek için, özel bir çoğunluğun sağlanması gerekiyor, hatta değişiklikler için bazen doğrudan doğruya halkoyuna baş vuruluyordu.

Avrupa'daki yönetim biçimlerinin yapısı İngiltere'ye çok benzemesine rağmen, Avrupa'da parti teşkilatlanmasının değişik olması sebebiyle uygulamada büsbütün farklı bir demokrasi ortaya çıktı. Bunlarda kuvvetler ayrılığı ilkesinden çok yasama ve yürütme organlarının kaynaştırılması ilkesi söz konusudur. Yürütme sorumluluğu, parlamentoda çoğunluğa sahip olan parti liderlerinden kurulu bir kabineye bırakıldı. Parlatentonun demokratik karakteri, kadınlarda oy hakkının tanındığı, düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle sağlandı. Avrupa'da anayasaya dayanan hemen hemen bütün çağdaş demokrasiler bu örneğe uydular. İngiliz seçmeni oyunu genellikle iki büyük partiden birine verir ve bu iki büyük partiden birinin seçimi kazanıp hükümet kuracağını bilir. Amerika'da da seçimi kazanan başkan adayı, kongre çoğunluğu kendisine muhalif bile olsa, en az dört yıl başkanlık yapmak durumundadır. İngiltere'de ve ABD'de çift parti sistemi her seçmene, seçtiği partinin ya hükümete sahip çıkacağını veya muhalefette kalacağını garanti eder. Oysa Avrupalı seçmenin böyle bir güvenliği yoktur. Oylar eskiden beri pek çok parti arasında bölündüğünden tek bir partinin mutlak çoğunluğu sağlaması, hemen hemen imkansızdır. Avrupa anayasalarından bir çoğu, nispi temsil sistemlerini kabul etmekle, oyların bu şekilde bölünmesine büsbütün geniş bir imkan hazırlamışlardır.

⁷⁰ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.518.

Tabii bazı istisnalarda yok değildir. İkinci dünya savaşından sonra Sosyal Demokrat ve Hıristiyan sosyalist partiler tek başına gerekli çoğunluğu aldılar. Batı Almanya'da ise, oylar iki büyük parti arasında paylaşıldı. Ama Avrupa'da hükümetlerin, iki veya daha çok partinin meydana getirdiği koalisyonlarla kurulması, artık bir gelenek halini almıştır. Rakipler arasında koalisyon kurmak güçtür, fakat koalisyonları devam ettirmek daha da güçtür. Bu yüzden seçmen oy verdiği partinin, ne kadar başarılı olursa olsun, hükümete katılıp katılamayacağından, katıldığı takdirde, programını gerçekleştirmeye yeter süre görevde kalıp kalmayacağından emin değildir. Bütün bunlara rağmen birçok Avrupa ülkesinin geçirdiği deneyler çok parti sisteminden doğan güçlüklerin aşılmaz olmadığını ortaya koydu. Parti liderlerinin işbirliğine iyi niyetle katılmaları ve parti üyelerinin de birlikte çalışmayı desteklemek amacıyla isteklerinden biraz fedakarlık yapmaları şartıyla, koalisyon kabineleri pekala dengeli ve canlı bir demokrasi şekli olabilir. Buda imkansız değildir. Nitekim bazı küçük meşruti krallıklarda, özellikle Hollanda ve bazı İskandinav ülkelerinde, anayasaya dayanan demokrasinin çok parti sistemiyle başarılı bir şekilde kaynaştığı görülmüştür. Bununla birlikte yukarıda sayılan güçlükler bir çok Avrupa ülkesinde anayasaya dayanan demokrasinin yerleşmesini de önlememiş değildir. XX yy.ın ikinci yarısında demokrasi, Avrupa'da ağır basan bir güçtü. Fakat fikir yönünden sağlam ve kurumlar yönünden yetersiz olan Fransız devriminin etkisinden kurtulamamıştı. Jakoben zihniyeti de büsbütün kaybolmamıştı. Birtakım seçmenler, partilerin yalnız ideolojisini göz önünde tutuyor, parti programının uygulanıp uygulanmayacağını hesaba katmıyor, sonuçları ne olursa olsun tuttuğu partinin herhangi bir taviz vermesini istemiyordu. Avrupa ülkelerinin büyük kısmında parti sayısının çok olması bu yüzdendir. Nitekim hükümetlerin, hiçbir iş yapma olanağı bulamadan birbiri ardınca düşmelerinden doğan hükümet buhranları, seçmenin parlamento seçimlerine beslediği inancı kaybetmesine sebep oldu. Bu yüzden başka yollar aranmaya başlandı. Gerek İkinci Dünya Savaşından önce, gerek sonra birçok ülkede seçmenlerin önemli bir kısmı, hatta bazı yerlerde çoğunluğu, bu hoşnutsuzluklarını totaliter partilere oy vererek gösterdiler.⁷¹

⁷¹ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.518.

1.2.8. Totaliter Yaklaşımlarda Demokrasi

Demokrasi, XX yy.ın başında liberal anayasacılıkla aynı anlamda değerlendirilmekte idi. Birinci Dünya savaşının en önemli sonuçlarından biri, komünist rejimin Rusya’da iktidar olmasıydı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, (SSCB) kendini bir “*halk demokrasisi*” olarak kabul ediyordu. Doğu Avrupa hükümetleri İkinci Dünya Savaşından sonra “halk demokrasisi” adını aldılar.

Fransız devrimi aynı zamanda halk demokrasisi anlayışının da doğup yeşermesine sebep olmuştur. Fransız devrimcilerin çoğu yasalar önünde eşitliği, eşitlik olarak algılıyordu. Fakat, Jakoben’lerden kurulu Société des Egaux (Eşitler Derneği), iktisadi eşitliğin de insanın tabii haklarından olduğunu, hukuk reformlarına iktisadi düzenin değiştirilmesini öngören köklü reformlar eklenmedikçe, devrimin bir anlam ifade etmediğini belirtiyorlardı. Bu düşüncede olanların başında, François Babeuf geliyordu. Bunlar 1876’da direktuar (direktörler) yönetimine karşı komplo kurdukları için sindirilip susturulsalar da, düşünceleri yaşamaya devam etti. Sosyalizm, XIX. yy. boyunca, devrimci geleneğin canlı bir kolu olarak, özellikle Fransa’da gelişti. Babuvizmin temelini eşitlik ilkesi meydana getiriyordu. Bu konuda eşitler manifestosunda önemli bir ayrıma gidiliyor: şekli eşitlik yani “*yasalar önünde eşitlik*” ve gerçek eşitlik yani “*üretimden eşit pay almak*”. Bu eşitlik anlayışı Babeuf’u toprağın kolektifleştirilmesi gerektiği inancına götürmüştür. Büyük ilgi toplayan bu akım 1848’deki ihtilal hareketinde de önemli rol oynadı. Proletarya diktatoryasının üç özelliğine ilk parmak basan bu görüş olmuştur. Bu özellikler, proletarya diktatoryasının “*geçici oluşu*”, “*gayri şahsi oluşu*”, “*silahlı bir sınıfa dayanışdır*”.⁷²

1.2.8.1. Marxist Demokrasi Anlayışı

Alman iktisatçısı Karl Marx ve arkadaşı Engels’in ortaya koydukları ve daha sonra Lenin’in geliştirerek tatbika koyduğu yarı felsefi, iktisadi ve toplumsal siyasi görüşlerin bütünü. Marxizm “*Bilimsel Sosyalizm*” dediği iktisadi ve toplumsal

⁷² SARICA, a.g.e., s.106-107.

anlayışla, kapitalist üretim tarzlarını kendi açısından izah etmiştir.⁷³ Marx bir ekonomik teorinin mucidi değil, fakat sosyolojinin habercilerindedir. İlk defa bir ekonomi sosyolojisi geliştirmeye çalışmıştır. Varlıkların zıtlarıyla tanımlanabilecekleri görüşünden hareketle sosyal sınıflar gibi toplumsal bir olayın da kendisiyle ihtilaf halinde bulunan diğer sınıflarla belirleneceğini iddia etmektedir. Sosyal gelişme çerçevesinde burjuva sınıfı ve proletarya olmak üzere iki sosyal sınıfın bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁴ Fransız devrimci geleneğinin etkisinde kalan Marx'ın getirdiği sosyal ve iktisadi nazariye, kısa zamanda geniş yankılar yarattı. Marx'ın “*Das Kapital*” (Sermaye) ve öteki yazılarında ortaya konulan şekliyle Marx'çılık, sosyalist düşüncenin en gelişmiş örneğidir. Bütün insanların, emeklerinin karşılığını alma hakkına sahip olduğu varsayımını ortaya koyarak, kapitalizmin emek sonucu ortaya çıkan artık değerlerinin sömürülmesine dayandığını, dolayısıyla Marx'çılığa göre, üretim araçlarının özel ellerde bulunması iktisadi adaletle bağdaşamayacağını ispatlamaya çalışır.

Cemiyet münasebet ve faaliyetlerinin bu büyük çeşitliliği içinde Marx ekonomik olanlarını bütün öteki çeşitlerden üstün tutmuş ve ötekilerin hepsini bu guruba bağlı olarak ele almıştır. Bu gurubu temel diye adlandırmış ve bunun karşısında öteki münasebetleri üst yapı olarak ortaya koymuştur.⁷⁵ Hakim sınıfların çıkarına işleyen iktisadi ilişkilerin meydana getirdiği alt yapının üzerinde siyaset, hukuk ve din, birer üst yapı olarak yükselir. Bundan çıkan sonuç liberal anayasacılığın, gerçekten hiçbir anlamda “demokratik” olmadığıdır. Siyasi ve medeni haklar mülkiyetsiz yığınlara tanınsa bile gerçek hakimiyet, üretim araçlarına sahip olanların elindedir. Bu iktisadi eşitsizlik devam ettiği sürece, gerçek demokrasi imkansızdır. Marx sınıfsız toplumu “*sınıflı ve sınıf çatışmalı eski burjuvazi toplumunun yerini öyle bir toplum alacaktır ki, onda her şeyin özgür gelişmesinin şartı olacaktır*”⁷⁶ şeklinde tanımlamıştır. Proletaryanın tarihi fonksiyonu, burjuva devletini yıkmak, kapitalist sınıfı ortadan kaldırarak gerçekten adaletle dayanan

⁷³ Hayri, BOLAY, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1979, s.149-150.

⁷⁴ Sulhi, DÖNMEZER, *Sosyoloji*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1976, s.29-30.

⁷⁵ Gusstav, A., WETTER, *Bugünkü Sovyet İdeolojisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları no:233, 1976, s.265-266.

⁷⁶ Karl, MARX – Friedrich, ENGELS, *Komünist Partisi Manifestosu*, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1968, s.74.

sınıfsız bir toplumun temelini atmaktır. Demokratik devrimin henüz gerçekleştiremediği en büyük iş budur. Siyasi meselelere karşı takındığı tavırla Marx, açıkça jakoben geleneğine bağlanır. Bu tavrını “*sömürülen ve ezilen sınıf aynı zamanda bütün toplumu sömürüden ve sınıf mücadelelerinden nihai olarak kurtarmadan kendini sömürüden ve ezen sınıftan kurtaramaz*” şeklinde belirtmiştir.⁷⁷ Marx’a göre hukuki olmaktan çok iktisadi bir anlam taşıyan eşitlik, demokrasinin özüdür. Bu anlamda eşitliğe varmak için kullanılacak siyasi metoda fazla önem vermeyen Marx, proleter devrimi sırasında proleter sınıfın, kapitalistlerden çok fazla olacağı görüşündedir. Bu bakımdan devrim nazariyesi çoğunluktan yanadır. Marx kapitalist yada proleter olmayan başka sınıflarında varlığını kabul etmekte, fakat nazariyesini “*proletaryanın öncüsü*” diye nitelendirdiği devrimcilerin devrime başlamadan önce halk çoğunluğunu mu, yoksa proletaryanın çoğunluğunu mu kazanması gerektiği noktasını açıkça ortaya koymamaktadır. Marx devrim sırasında ve devrimden sonra ne gibi siyasi kurumlar meydana getirilmesi gerektiği konusunu da aydınlığa çıkarmış değildir. Bunun sebebinin Marx’ın kendi anladığı anlamda bir iktisadi demokrasi üzerinde ısrarla durmasında ve siyasi demokrasinin meseleleriyle ilgilenmemesinde aramalıdır.⁷⁸ Marx devletin sınıf çatışmasının bir ürünü olduğunu söylerken, hem liberal kamu hukukçularının “*organizasyon haline gelmiş millet*” hem de sosyologların “*fonksiyonlar ayrımının bir sonucu*” şeklindeki tanımlamalarına karşı çıkmış oluyordu.⁷⁹

Marx, siyasi nazariyesinin temel meselelerinden çoğuyla ilgilenmediği için kendisinden sonra gelenler değişik siyasi tutumlar uygulamakta bağımsız kaldılar. Batı Avrupa’daki Marx’çıların çoğu, anayasaya dayanan yönetimin yürürlükte olan şartlarına ayak uyduracak iktisadi demokrasiye, parlamenter yolla varmağa çalıştılar. Herkese oy hakkı tanındıktan sonra pek çok Batı Avrupa ülkesinde sosyalist partiler, parlamentoya çok sayıda temsilci soktular ve böylece sosyal reformların gerçekleştirilmesi alanında başarılı oldular. Bu tutum, Marx’ın “*devrimin kaçınılmazlığı nazariyesiyle*” çatıştığından, Ortodoks Marksistler, uzun bir süre,

⁷⁷ MARX,-ENGELS, *a.g.e.*,s. 20.

⁷⁸ MEYDAN LARAUSSE-3, *a.g.e.*, s.519.

⁷⁹ Georges, BARDEAU, *Demokrasi (Sentetik Deneme)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yayınları No:188, 1964, s.41.

parlamentar düzen içinde işbirliği yapmamakta direndiler. Marx'çı nazariyeye Jakobenlerden miras kalan bu uzlaşmaz tutum, bazı değişikliklere rağmen, devam etti. Ama XIX yy.ın sonunda devrim olmadan da, parlamentar yolla, sosyal reformlar yapmanın mümkün olduğu ortaya çıktı. Uygulama alanında varılan bu sonuç nazari açıdan, inkar edilemeyecek ölçüde güçlü oldu. Revizyonist akım, Marx'çılara eski devrim nazariyesinin modasının geçtiğini, sosyalizme anayasa demokrasisi çerçevesi içinde varmanın en iyi yol olduğunu anlatmağa çalıştı. Revizyonistlerin en ünlüleri, Alman sosyalisti Edward Bernstein ile, Fransız sosyalist lider Jean Jaurès idi. Revizyonizm, hemen benimsenmediyse de, çok etkili oldu ve sosyal demokrat partilerin çalışmalarını nazariye açısından haklı çıkardı. Nitekim bu partiler çağdaş refah devletlerinin gelişmesi içinde önemli bir rol oynamışlardır. Rusya'da Marx'çı nazariye büsbütün başka bir biçimde gelişti. XX yy.ın başında çarlık, bir mutlakiyet yönetimi olmakta devam ediyordu; anayasaya dayanan çağdaş demokrasi anlayışından henüz çok uzaktaydı. Rusya henüz bir sanayi toplumu olmadığından, sanayi proletaryasının sayısı da çok azdı. Bütün bunlar Rusya'da sosyal demokrat hareketin faaliyet alanını kısıtladı. Fakat Rus Marx'çıların bir kolu olan Bolşeviklerin lideri Lenin, Marx'çı nazariyenin devrimci yönü üstünde durarak, devrimci bir eylemde asıl önemli rolün, küçük ve aktif bir grup tarafından oynanacağı fikrini savundu. Marx'ın pek de üstünde durmadığı proletaryanın diktatörlüğü düşüncesini derinleştirerek, küçük ve gelişmemiş bir proletaryanın bile, belli bazı şartlar altında, iktidarı ele geçirmesinin haklı gösterilebileceğini öne sürdü.⁸⁰

1.2.8.2. Sosyalist Demokrasi Anlayışı

Siyasi ve toplumsal bir doktrin olan sosyalizm çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır, fakat hepsinin müşterek karakteri hususi mülkiyeti kaldırarak onu toplumun emrine devretmek ve özel teşebbüsü lağvetmektir. Pratikte sosyalizmin iki çeşidi vardır. Devlet sosyalizmi veya kolektivizm ve sendikalist sosyalizm veya kooperatifçilik.⁸¹

⁸⁰ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520.

⁸¹ BOLAY, a.g.e., s.248-249.

Sosyalist sistemlerin demokrasi tanımı ise oldukça farklıdır. Batılı ölçütlerin geçerli olmadığı halk demokrasileri yada halk cumhuriyetlerinde yöneticiler genellikle partiler arası yarışma olmaksızın tek bir partinin aday listesinden seçilirler. Bu sistemler, üretim araçlarındaki ortak mülkiyetin halk iradesinin gerçekleşmesi için yeterli temeli oluşturduğu görüşüne dayanır.

Lenin'in demokrasi nazariyesi aslında jakoben diktatörlüğünün demokrasi anlayışının aynıdır: Gerek Lenin gerek jakoben'ler için devrim halk çıkarları için o kadar önemlidir ki, halkın devrime razı olup olmadığını dikkate almak gerekmez. Lenin, "*Devlet ve İhtilal*" adlı kitabında sayfa 124-125'te "*toplum herkesten yeteneğine göre herkesin ihtiyacına göre*" ilkesini gerçekleştirmiş olacağı zaman yani insanlar, yeteneklerine göre isteye isteye çalışacak kadar toplum halinde yaşamının temel kurallarına uymaya çalışacakları, çalışmalarını bunu sağlayacak kadar üretken bir hale geleceği zaman, devlet tamamen yok olacaktır. O zaman ürünleri herkes ihtiyacına göre "*serbestçe*" alacaktır. İşte komünist toplum sosyal hayali, böylesine bir Aden bahçesidir şeklinde yorumlamaktadır.⁸²

Devrimin sözcüleri, ne proleter olmayan çoğunluk, ne de proletaryanın kendisidir. Asıl sözcüler "*proletaryanın öncüleri*" adı verilen, iyi eğitim görmüş bir "*devrimci önderler*" grubudur, Rusya'da öncülük rolünü, Lenin'in partisi üstüne aldı. Lenin'in başkanlığındaki bu parti küçük olmakla birlikte son derece etkin ve disiplinli profesyonel devrimcilerden meydana geliyordu. 1917'de yönetimi bu parti eline aldı. Sonuç olarak, totaliter demokrasi diye adlandırabileceğiniz yeni bir siyasi rejim ortaya çıktı. Bu rejim, açık ifadesini 1936'daki Sovyet anayasasında bulmuştur. Bu anayasanın birçok maddesi liberal demokrasilerin hemen hepsinde bulunan maddelerdir. "*Şehir ve köylerdeki çalışan insanlar*" diye nitelendirilen halk adına çıkarılan bu anayasa, herkesin katıldığı genel seçimlerle seçilen iki meclisi öngörür. Siyasi iktidar, merkezi hükümet ve bu hükümete bağlı federal cumhuriyetler arasında paylaşılmıştır. Anayasa ayrıca eksiksiz bir "*haklar listesi*"ni de kapsar. Sovyet anayasasının asıl özelliği Komünist partisine tanıdığı haklardır. Bu haklar, geleneksel batı demokrasi anlayışına aykırı düşer, Anayasaya dayanan demokrasilerde siyasi

⁸² Aykut, EDİBALİ, *Sosyal Sistemlerin Temelleri*, İstanbul, Otağ yayınları, 1979, s.65-66.

partiler birden fazladır ve halk çoğunluğunu kazanmak için birbirleriyle rekabet ederler. Oysa SSCB'de Komünist partisi anayasa tarafından, siyasi harekette bulunmağa kanunen hakkı olan tek örgüt olarak kabul edilmiştir. Partinin onayı olmadıkça hiç bir medeni ve siyasi hak geçerli değildir, partinin öncü ve yönetici rolü, yalnız siyasi alanda değil, ticaret ve kültürle ilgili bütün örgütlerde de kesin ve mutlaktır. Parti, halkın denetimi altında değildir. XX yy.ın ortalarında nüfusun yüzde beşini meydana getiren parti üyelerini, imtiyazlı bir önderler tabakası olan parti yöneticileri denetler. Bu düzenin amacı, devrimin başarıyla sürdürülmesini teminat altına almak için, bütün yetkileri devrimci bir kadronun tekelinde toplamaktır. Batının demokrasi anlayışı, halka seçme imkanını yasalar yoluyla belirtmek hakkını tanımayan, önemli siyasi görevleri yalnızca halkın küçük bir azınlığına veren bir yönetimi, demokrasi saymaz. Oysa komünistler tanının aksini, 1936 tarihli Sovyet anayasasının dünyanın en demokratik anayasası olduğunu öne sürmekte ve liberal batı anayasalarının temelinden antidemokratik olan toplumların gerçeğini maskeleyişine yaradığını öne sürerler, Marx'çı demokrasi anlayışından yola çıkılınca mantıki olarak bu yargıya varmak mümkündür, ama demokrasi bir siyasi haklar kurumu ise, Sovyetlerin iddiası yanlıştır.⁸³

Totaliter demokrasilerin demokrasi anlayışı jakoben bir diktatörlük mantığı üzerinde oturmaktadır. Buda halk egemenliğini kısıtlamakta ve demokrasi mantığını ihlal etmektedir. Demokrasi bir iktisadi eşitlik meselesi olarak kabul edilse bile, İngiltere ve ABD gibi ülkelerin SSCB'den daha adil bir gelir dağılımı sağladıkları düşünülürse bu iddiaların doğru olmadığı görülür.

Sonuç olarak, XX yy.ın en çarpıcı özelliklerinden birisi, demokrasi fikrinin çok hızlı bir biçimde yayılması olmuştur. Totaliterlerle anayasa taraftarlarının demokrasi sözünü farklı olarak yorumlamalarına rağmen, XX yy. ortalarında, demokratik olmadığını veya demokratik olmak için çaba göstermediğini ileri süren hükümet yok gibidir. Oysa Birinci Dünya savaşından önce demokratik olduklarını ileri süren hükümetler çok daha azdı. Demokrat olduklarını öne sürenler, genellikle,

⁸³ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520.

Avrupa'da veya Amerika ve Avustralya gibi aslen Avrupalı olan halkların yaşadığı bölgelerde toplanmıştı.

Birinci ve İkinci Dünya savaşlarından sonra totaliter olsun, liberal olsun, kendilerini demokratik olarak niteleyen devletlerin sayısı sürekli olarak arttı. İki savaş arası dönemde, demokratik eşitlik ilkesini reddeden ideolojik akımların Batı Avrupa'da başarı kazandığı ve Nazi Almanya'sının zaferleriyle, kısa bir süre için, en üstün durumuna ulaştığı doğrudur. Antidemokratik akımlar başka yerlerde, özellikle Güney Afrika birliğinde ortaya çıktıysa da XX yy.ın ortalarında şu veya bu biçimiyle demokrasi, hemen hemen her yerde meşru bir siyasi ilke olarak kabul edildi. Bu gelişme hem birbirinden ayrı, hem de birbirine yakın iki olayın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri sömürgeciliğin zayıflaması, öteki ise milliyetçiliğin güçlenmesidir. Birinci Dünya savaşından önce batı medeniyetinin yayılması, dünyanın öteki kesimlerini kapsayan sömürge imparatorluklarının kurulmasına veya Çin'de olduğu gibi, batının nüfuz alanına giren bölgelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Sömürgecilik alanında başarı gösterenler, liberal, demokrasiler olmalarına rağmen bunlar hükümet şekillerini denizaşırı sömürgelerine yaymamışlar ve bu sömürgeleri, bağımlı ülkeler olarak yönetmişlerdir. Batı dünyasında ise demokrasi, milli bağımsızlık düşüncesiyle birlikte gelişti ve Batı Avrupa kaynaklı bütün düşünceler gibi, sömürgelere yayılarak devrimci bir güç haline geldi. Büyük nüfus artışı ve şehirleşme, sömürgeci toplumun geleneksel temellerini sarsmış ve Batıdan gelen düşüncelerin, özellikle milliyetçiliğin yayılmasını sağlamıştır. Kısa bir süre içinde sömürgelerdeki yerli halkın batılılaşmış tabakaları, halk adına sömürgeciliğe meydan okumağa başladı. Ve sonuçta birçok sömürge imparatorluğu parçalandı. Bu parçalanma İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonların Güneydoğu Asya'yı zaptetmeleriyle daha da hızlandı. Savaşın bitmesinden hemen sonra Asya'nın daha büyük bir parçası sömürgeci sistemden koptu, bütün sömürge bölgelerinde bağımsızlık hareketleri canlandı. Avrupa'nın dışında kalan bu ülkelerin batılılaşması, artık sömürge olmadan önceki yerli yönetim biçimlerine dönmelerini imkansız kılacak düzeye vardı. Bazı istisnaların dışında, milliyetçilerin istediği, ülkelerini ileri ülkelerle eşit düzeye eriştirecek modern yönetimler kurmaktı. Bu da demokrasi demektir. Modern dünya, liberal demokrasi ve totaliter demokrasi olmak üzere, iki

örnek sunuyordu. Birincisi bugün de ileri sanayi ülkelerinde geçerli, eski ve yerleşmiş olanıydı. SSCB tarafından temsil edilen ikincisi ise, bu ülkenin sanayi ve askerlik bakımından hızla kalkınmasını sağladığı için, az gelişmiş ülkelere daha çekici geliyordu. Bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerin hangi modele dayanacağı sorusu XX yy. siyasetinin en önemli konularından biri oldu.⁸⁴

Bu iki demokrasi örneği arasında seçme yapmak bütünüyle serbest değildi. İkinci Dünya savaşından hemen sonra ABD'nin önderliğini yaptığı batı dünyasıyla SSCB'nin önderliğini yaptığı komünist dünya arasındaki yarışma, dünya siyasetinin en önemli olayı haline geldi. Bu yarışma, iki büyük gücün kendi taraflarına çok sayıda müttefik çekmeleri ve kendilerine bağlı ülkelerin sayısını arttırmağa çalışmaları biçiminde ortaya çıktı. Bu iki büyük devletin küçük ülkeleri kendi taraflarına çekmeleri, kendi yönetim biçimlerini bu ülkelere zorla kabul ettirmeleri anlamına gelmiyordu. ABD yardımı, liberal demokrasinin çok uzağındaki Arap şeyhliklerine giderken, SSCB de Nasır'ın Mısır'ı gibi, komünistlikle ilgisi olmayan ülkeleri destekledi. Fakat imkan buldukça, her iki taraf da siyasi rejimlerini kabul ettirmeğe ve böylelikle ilişki bağlarını güçlendirmeğe çalıştı. Bu tutum, en çok İkinci Dünya savaşından sonraki yıllarda askeri işgal altında kalmış bölgelerde etkili oldu. Orta ve Doğu Avrupa devletleri hızla halk demokrasilerine dönüşürken Batı Almanya ve Japonya, liberal yönetimi benimsedi. Doğrudan doğruya askeri denetim olmayan yerlerde de baskı yoluyla sonuç alınmağa çalışıldı. Bu çeşit müdahaleler savaş sonrasında dünyanın siyasi yapısını büyük ölçüde etkiledi. Bu konuda dış baskıların büyük payı olduğu kabul edilirse de, sömürge devrinde bağımsız olan devletler, birbiriyle yarışan iki sistemden birine belirli bir yakınlık göstermişlerdir. Genel olarak eskiden sömürge durumunda olanlar, bu süre içinde siyasi sorumluluklar taşımayı öğrendikleri için liberal demokrasiyi, ötekiler de totaliter demokrasiyi seçmişlerdir. Mesela hiç bir zaman bütünüyle bir sömürge durumuna düşmemiş olan Çin daha sonra da totaliter eğilimli milliyetçi bir yönetimin buyruğu altına girdi ve İkinci Dünya savaşının bitiminden kısa bir süre sonra tam bir komünist devlet haline geldi. SSCB'nin Çin'deki bu gelişmeyi çok az desteklemesi ve ABD'nin komünizme karşı olan milliyetçilere yardım etmesi, bu sonucu değıştirmede. Buna

⁸⁴ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520.

karşılık Filipin Cumhuriyeti, ABD'ninkine çok benzeyen demokratik bir anayasa kabul etti.⁸⁵

Büyük önem taşıyan birtakım gelişmeler de İngiltere'nin denizaşırı sömürgelerinde gerçekleşti. XIX yy.ın ikinci yarısında İngiltere, sömürgelerini kendi istekleriyle kurulan bir milletler camiası içinde toplamağa başladı. Bu süreç, İngilizce konuşan sömürgeler için Westminster kanununun 1931'de kabulüyle tamamlandı. İkinci Dünya savaşından sonra bu siyaset imparatorluğun her yerinde uygulanmağa başladı. Hindistan, Pakistan, İngiltere'nin Asya sömürgeleri ve Gana ile İngiliz Batı Hint adaları gibi ülkeler, kısa zamanda bağımsızlıklarına kavuştular. Bütün bu yeni ülkeler de İngiliz örneğine az veya çok benzeyen yönetim biçimleri kabul ettiler. Liberal demokrasi açısından bu durum, savaş sonrası döneminin en umut verici gelişmelerinden biri sayılmalıdır. Fakat XX yy.ın ortalarında gerek liberal gerek totaliter demokrasiler istikrarlı bir denge kurmuş olmaktan henüz çok uzaktılar. 1950'lerde Macaristan ve Doğu Almanya'da Ruslar tarafından kısa zamanda bastırılan büyük ayaklanmalar oldu. Bunlar totaliter demokrasinin Orta ve Doğu Avrupa halkları tarafından daha tam olarak kabul edilmediğini gösteriyordu. Buna karşılık Hindistan seçimlerinden komünist partisinin çok fazla oy alması, Filipinler ve Burma'da komünist eğilimli gerillaların faaliyetlerini sürdürmeleri, yeni kurulan liberal demokrasilerin de, birçok güçlüklerle karşılaştığını ortaya koydu. Uzun süre bağımsızlık için savaşmış ülkelerde milliyetçi partiler birleşip kendilerini halkın gerçek temsilcileri saydılar. Bu partiler liberal demokrasinin istediği gibi başka partilerle yarışmaktansa, totaliter bir rejime kaymayı daha kolay buldular. Bazı yerlerde, mesela Hindistan'da, milliyetçi bir parti olan Kongre partisi liberal demokrasinin yerleşmesi için elinden geleni yaptıysa da, yeni kurulan bu liberal demokrat devletlerin, liberalizm ilkesine sadık kalıp kalmayacakları kesin olarak belli değildir. Halkın hoşnutsuzluğuna bakılırsa totaliter rejimlerinde devam edeceğine inanmak güçtür. Bu gelişmelere bakarak dünyanın birçok yerinde siyasi meselelerin henüz çözümlenmediği sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca demokrasi, her

⁸⁵ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520.

yerde kabul edilmektedir, ama totaliter veya liberal demokrasi biçimlerinden hangisinin uzun ömürlü olacağını tarih göstermektedir.⁸⁶

1.3. DEMOKRASİ TÜRLERİ

Literatürde çok çeşitli demokrasi türlerinden bahsedilmektedir. En genel haliyle altı çeşit demokrasi bilimsel yaklaşımlarda yer almaktadır. Fakat bunlardan yaşamsal alanda en çok geçerli olanlar doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, liberal demokrasi ve totaliter demokrasilerdir.

1.3.1. Doğrudan Demokrasi

Gerçek anlamıyla demokrasi, siyasi kararların doğrudan doğruya bütün yurttaşların oyçokluğu ile alındığı bir hükümet şeklidir. Bu tür demokrasi, çok kez “asıl veya doğrudan doğruya demokrasi” adıyla anılır.⁸⁷ Kararlar, çoğunluk esasına göre, doğrudan doğruya şehir halkı tarafından alınır. Genellikle doğrudan demokrasi olarak bilinen ve siyasi karar alma hakkının, çoğunluk yönetimi usulleri çerçevesinde hareket eden bütün yurttaşlar topluluğu tarafından doğrudan kullanıldığı hükümet biçimi. Çağımızda bu sisteme en yakın uygulama örnekleri, ABD’de New England eyaletin’de ve bazı küçük İsviçre kantonlarında görülmektedir.

1.3.2. Temsili Demokrasi

Yurttaşların aynı siyasi haklarını kişisel olarak doğrudan doğruya değil de, kendi seçtikleri ve kendilerine karşı sorumlu olan temsilciler aracılığı ile

⁸⁶ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520.

⁸⁷ Mehmet, SARAY, *Türk Devletlerinde Meclis*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999 s.1.

kullandıkları hükümet biçimi yönetim şekli. Temsili demokrasi bugün dünyada uygulanan en yaygın demokrasi uygulamasıdır. Bu uygulamada halk parlamentoyu seçer. Bu gün temsili demokrasilerde temsil anlayışı değişmiştir, temsil etmede hukuki ve siyasal temsil etmenin yerini sosyolojik temsil anlayışı almıştır.⁸⁸ İnsanlar parti iradeleri yerine adaylara ve parti programlarına oy vermektedir.

1.3.3. Liberal Demokrasi

Bir ülkede yaşayan insanların çoğunluğunun iktidarı elinde bulundurduğu bir yönetim şeklidir.⁸⁹ Azınlıkların söz hürriyeti, vicdan hürriyeti, dil, din gibi kişi ve kamu haklarını güvenlik altına alabilmek için çoğunluk iktidarı anayasa ile (anayasal demokraside denir) kısıtlanmıştır. Anayasal demokrasi olarak da bilinen ve bir tür temsili demokrasi olan ve Liberal demokrasi bütün yurttaşların ifade ve dinsel inanç özgürlüğü gibi bazı bireysel ve toplu haklarını güvence altına almak üzere çoğunluk iktidarının belirli anayasal kısıtlamalar çerçevesi içinde uygulandığı hükümet biçimidir. Günümüzde İngiltere’de gelişen parlamenter sistem ve Amerika’da uygulanan başkanlık sistemi en iyi örnektir.⁹⁰ Liberal düşünce fertçidir. İktisadi seviyede, genellikle bir kişinin veya ailenin mülkiyetinde olan bağımsız işletmelerin rekabetine dayanır. Siyasi seviyede ise, bazı şahsiyetler birbirleriyle hür bir ortam içerisinde rekabet halindedir.⁹¹

1.3.4. Sosyal ve Ekonomik Demokrasi

Ekonomik sıkıntıları olmayan sınıflar, liberal demokrasinin sadece kanunlar önünde eşitlik ve iç dış güvenliğin sağlanmasını beklemişlerdir. Halbuki ekonomik açıdan güçsüz toplum kesimlerinin devletten beklentileri, korunmanın yanı sıra

⁸⁸ Esat, ÇAM, *Siyaset Bilimi*, İstanbul, Der Yayınevi, 1984, s. 168.

⁸⁹ SARAY, *a.g.e.*, s.1.

⁹⁰ ŞAYLAN, *a.g.e.*, s.34.

⁹¹ TAŞDELEN, *a.g.e.*, s.133.

yardım sağlamaktır. Sosyal demokrasi bu şartlardan doğmuştur.⁹² Sosyal demokrat partiler genellikle, belli ölçüde planlı ve karma ekonomiyi, özel mülkiyete karşı kamu menfaatlerinin önceliğini, vergilendirmenin sosyal adalet çerçevesinde gerçekleşmesini, milli gelirin daha dengeli bir dağılımı ve daha katılımcı bir demokrasi ve yönetim tarzını savunurlar.⁹³ Sosyal ve ekonomik farkları, özellikle de özel mülkiyetin eşitsiz dağılımından doğan farklılıkları en aza indirmek amacını güden siyasal yada toplumsal sistemdir.

1.3.5. Hıristiyan Demokrasisi

Demokratik ilkeleri Hıristiyan din ve ahlakının buyrukları ile bağdaştırmaya çalışan siyasal sistemdir.

1.3.6. Halk Demokrasileri veya Totaliter Demokrasiler

İkinci dünya savaşının ertesinde, çeşitli ülkelerde (Arnavutluk, Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Çin, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği örnek tutularak kurulan demokratik cumhuriyetlere verilen ad.⁹⁴ Totaliter demokrasilerin beş temel özelliği mevcuttur; Siyasi faaliyet tek bir partinin tekeli altındadır, totaliter yönetimlerin genelde resmi ideolojileri vardır ve gücünü buradan alır, kitle haberleşme vasıtalarını kendi ellerinde tutarlar, iktisadi ve mesleki faaliyetleri ve teşkilatları kendileri düzenler ve denetimleri altına alır, baskıcı karakteri gereği resmi ideoloji adına toplumdaki her türlü faaliyeti ve gelişmeyi denetim ve gözetim altında tutar.⁹⁵

⁹² TAŞDELEN, a.g.e., s.138.

⁹³ Thomas, MAYER, *Demokratik Sosyalizm-Sosyal Demokrasi*, İstanbul, Sosyal Demokrasi Yayınları, 1991, s.28-38.

⁹⁴ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.514.

⁹⁵ Raymond, ARON, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1986, s.150.

Sonuç olarak demokrasi çeşitlerini incelediğimizde çok çeşitli demokrasi uygulamalarına rastlanmaktadır. Abraham Lincoln'ün "*demokrasi halkın , halk için, halk tarafından yönetimidir*" tanımından hareketle doğrudan demokrasinin dışında, gerçek anlamda demokratik uygulama diyebileceğimiz halkın direk yönetime katıldığı herhangi bir yönetime rastlanmamaktadır. Yönetimlerin halk için yönetime tabi oldukları ve fakat demokrasi katliamları gerçekleştirdikleri söylenebilir. Şurası gerçektir ki; demokratik yönetimlerin, formel demokrasileri ne olursa olsun toplumun demokratikleşmesi yönetimlere doğru yolu buldurur.

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİMİ VE SİYASAL PARTİLER

2.1. DEMOKRASİ VE SİYASAL PARTİLER

Siyasi partilerin aileşümül olarak yerine getirdiği önemli bir fonksiyon, topluma yada onu oluşturan topluluklara bir kimlik kazandırmalarıdır. Siyasi partiler hangi siyasi sistemde var olurlarsa olsunlar, siyasi sosyalleşmenin önemli bir vasıtası durumundadır. Siyasi partiler yoluyla, önemli ölçüde siyasi sisteme talep girdileri ulaşır.¹

Sosyolojik bir olgu olan siyasi partiler siyasal iktidarı ele geçirmek üzere oluşan toplumsal örgütlerdir şeklinde tanımlayabiliriz. Eski dilde Fırka sözünün yerini alan parti bölüm, parça, grup anlamına gelmektedir. Demokratik toplumlarda, partilerin, “örgütlenmiş siyasi kuvvet” olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde hemen hemen her anayasada yer verilen, anayasalarda olmaması eksiklik olarak görülen ve siyasal hayatın içinde demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak siyasi partiler büyük önem taşımaktadır.²

Siyasal Partiler devlet idaresinde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel maksatlarda düşünce birliği, devlet idaresinin istikametini, millet iradesine göre tayin eden teşekkül, devletin umumi siyasetinde belli prensiplere dayanan bir düşünce sistemidir.³

Siyasi Partiler bir program çerçevesinde siyasal kararları etkilemek ve bu amaçla siyasal iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenmiş kuruluşlardır.⁴

¹ Musa, TAŞDELEN, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Kocav Yayıncılık, 1997, s.112.

² Suavi, TUNCER, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s.26.

³ N.Cevat, AKKERMEN, *Demokrasi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1950, s.8.

⁴ Ahmet, Taner, KIŞLALI, *Siyaset Bilimi*, Ankara, A.Ü. Bas.Yay.Yük.Ok. Yayınları, 1987, s.227-228.

Ortak görüşü paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt.⁵

22 Nisan 2004 tarihli Siyasi Partiler Kanununun üçüncü maddesinde ise, “*Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır*” şeklinde tanımlanmıştır.⁶

Günümüzdeki anlamıyla siyasi partiler ilk defa Batı Avrupa’da XIX. yüzyılda seçimlerle birlikte doğmuş ve oy hakkının yaygınlaşmasıyla gelişme göstermiştir. Modern anlamıyla siyasi partilerin ilk defa İngiltere’de meydana geldiği söylenebilir. Bununla beraber 1832 yılında çıkarılan reform kanununa kadar siyasal partilere İngiltere’de pek önem verilmemiştir. Fransız ve Amerikan ihtilallerinde siyasal partilerin rolü olduğunu söylemek lazımdır. XIX yy.da İngiliz, Amerikan ve Fransız örneklerine uyarak bütün medeni, demokratik ülkelerde siyasal partilerin kurulduğunu ve çoğaldığını görüyoruz.⁷ Siyasi partilerin ilk geliştiği ülkeler, sosyo-ekonomik değişim sonucunda, iktidarın paylaşılması zorunluluğunun belirlediği İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleridir.⁸

Siyasal katılımın doğrudan ve en önde gelen araçları olan siyasal partiler, demokratik süreçte, siyasal kadroların oluşmasını ve eğitimini sağlamak işlevini yerine getirirler. Parti içi demokrasinin işleyişi, çalışmalarda katılımcı bir anlayışın egemen kılınması, böylece nitelikli kadroların siyaset sürecine kazandırılması hususları, siyasal sistemin sağlıklı işleyişi ile yakından ilgilidir. Partilerle toplumun örgütlü kesimleri arasındaki kanalları tıkayan yasal engellerin kaldırılması, aktif politik kadrolarla, seçmenler arasındaki yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, kısaca

⁵ Erdoğan, TEZİÇ, *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1976, s.6.

⁶ Kanun No: 2820 Kabul Tarihi: 22.4.1983.

⁷ Bülent, DAVER, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1985, s.158.

⁸ Ahmet, Taner, KIŞLALI, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara, İmge Kitapevi, 1993, s.195.

toplum ve siyaset süreci arasındaki ilişkilerin sağlıklı hale getirilmesi hususları, halen kamuoyunun tartışma gündemindedir.

Günümüzde seçim sistemleri aracılığıyla istikrar arayışı öne çıkmış görünmektedir. Oysa siyasal istikrar yalnızca seçim sistemlerine bağlı değildir. Bir ülkede siyasal istikrarın, toplumun demokratik birikimiyle; kurumlaşma, kültür, refah düzeyiyle, ekonomik gelişmelerdeki dalgalanmalarla, siyasal önderlik kurumuyla ve nihayet siyasal partilerin yapılanma ve işleyişleriyle yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

Seçim sistemi ve bu sistem aracılığıyla, siyasal partiler sisteminin de ele alınması, tartışmaya açılması, bir zorunluluk arz etmektedir. Bu, aynı zamanda, siyasal yaşamdaki yenileşmenin bir bütünlük içinde ele alınmasının vazgeçilmez koşuludur. Çünkü demokratik sistemin iki önemli ayağından birisi serbest seçimler, diğeri ise siyasal partilerdir.⁹

Demokrasilerde siyasi partiler, hükümetlerin dışında varlıklardır. Bu itibarla bir çok devletlerin anayasalarında ve kanunlarında siyasal partilerden söz edilmez. Bazılarında özel bir kanunda yoktur. Siyasal partilerin kurulması ve işlemesi ekseriye genel kanunların, tüzüklerin ve yönetmeliklerin hükümlerine ve geleneklerine göre olur.¹⁰ Siyasi partilerin hukuki alanda düzenlenmesinde iki alternatif mevcuttur. Siyasi partileri hiçbir özel düzenlemeye tabi tutmaksızın dernekler ve benzeri özel hukuk tüzel kişileri ile aynı hukuki çerçeve içinde mütalaa etmek, ya da onları anayasa ve özel bir kanunla düzenleyerek kendilerine özgü bir anayasal statüye bağlamaktır. Aslında siyasi partilerin Anayasa tarafından düzenlenmesi, onların demokratik siyasi hayattaki özel önemlerinden kaynaklanan ve siyasi partilere bu özel önemleriyle orantılı birtakım anayasal güvenceler sağlama amacını güden bir düşüncedir. Diğeri bir deyimle bazı anayasa koyucular, siyasi partileri herhangi bir özel hukuk tüzel kişisinden daha güvenceli bir hukuki statüye kavuşturmak istedikleri içindir ki, onları anayasa ile düzenleme yolunu seçmişlerdir.

⁹ Ergun, ÖZBUDUN, “Siyasi Partilerin Hukukça Düzenlenmesi İhtiyacı ve Örgütlenme Sorunları” www.basarm.com.tr/yayin/politik/siyasionsoz.htm , 20.10.1995.

¹⁰ DAVER, *a.g.e.*, s.158.

Siyasi partilerin anayasada düzenlenmesi, siyasal partiler kanununu yapılmasını da gerektirir, çünkü anayasada bu düzenlemenin bütün ayrıntılarının belirtilmesi mümkün değildir. Anayasa eğer siyasi parti faaliyetlerine birtakım yasaklar getiriyorsa, yada siyasi partilerin denetlenmesi için özel bir usul öngörüyorsa, bu ilkenin ayrıntıları özel kanunla belirtilir. 1961 ve 1982 T.C. Anayasaları siyasi partilere kanuni düzenlenme getirmiştir.

Eğer siyasi partiler hakkında özel bir anayasal düzenleme yoksa kanun koyucu, parti faaliyetlerinin bazı yönlerini bir kanunla düzenlemek isteyebilir. Partilerin seçim harcamalarına ve partilere yapılan bağışlara bir üst sınır getirilmesi, partilere devletçe mali yardım yapılması, yada partilerin kamuya ait kitle iletişim araçlarından yararlanmaları veyahut ilke olarak benimsendiği takdirde, bunların esaslarının bir kanunla düzenlenmesi gerekli olacaktır. ABD'de seçimler, aday belirleme işleri birtakım hukuk kurallarına bağlanmıştır ve kamu denetimi altında cereyan eder.

Görülüyor ki, siyasi partilerin hiçbir özel anayasal ve kanuni düzenlemeye tabi olmamaları düşüncesi, günümüz demokrasileri bakımından gerçekçi değildir. Ancak öte yandan bu kanuni düzenlemelerin aşırı derecede ayrıntılara girmesi özellikle siyasi partilere tek tip bir örgütlenme modeli empoze etmesi, yada onları adaylarını tek tip bir yöntemle belirlemek zorunda bırakması, çoğulcu demokrasinin mantığı açısından elbette savunulamaz. Siyasi partiler, gevşek ve asgari bir anayasal ve kanuni düzenleme çerçevesinde kendi iç yapılarını ve faaliyetlerini diledikleri gibi belirleyebilmelidirler. Türkiye'de halen yürürlükte olan 22.4.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun, aşırı derecede ayrıntılı bir düzenlemenin tipik bir örneğini oluşturduğu kuşkusuzdur. Kendisinden esinlendiği Alman Siyasi Partiler Kanunu'nun 41 maddeden oluşmasına karşılık, 124 maddeden oluşan Türk Siyasi Partiler Kanunu, parti tüzüklerine bırakılması son derece normal olan pek çok gereksiz hüküm ihtiva etmektedir. Bu kanun, özellikle partilerin örgütlenmesi ve parti yasakları konusunda, zaten kendileri de aşırı ölçüde yasakçı olan 1982 Anayasası hükümlerinden de daha ileri gitmekte ve parti hayatını adeta bir demir cendere içine sokmaktadır. Bu zihniyetin, aynı Anayasada yer alan ve siyasi partileri

"demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları" sayan düşünceyle ne kadar bağdaştığı sorulabilir.¹¹

2.2. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİMİ

Türkler demokrasinin gelişimi konusunda batıda yaşanan sıkıntıları çok fazla hissetmediler. Çünkü Türk devlet gelenek sisteminde her dönemde bir meclis sistemi gelenek halinde var olmuştu. Türklerin hayat görüşü olarak kabul edilen Töreye göre hükümler hakkı milleti idare eden devlet adamlarına tanrı tarafından şartlı olarak bahşedilen bir lütuf idi. Töreye göre hükümdar, halkın refahı, saadeti ve selameti için çalışan bir hizmetkârı idi.¹² Yine Türk töresi gereği hükümdara danışmanlık edecek meclisler her zaman var olmuş idi. Gerek İslamiyet öncesi Türk toplumlarında devlet meclisi olan "toylar", gerek İslamiyet sonrası Osmanlı örneğinde Divanı Hümayun benzeri danışma meclisleri hep varolmuştur.¹³

Batı tipi demokratikleşme yolunda Türkiye'nin son 160 yıllık tarihi, her biri bir öncekinden daha güçlü ve sürekli olan demokratlaşma adımları içermektedir. 1961 Anayasası, bu gelişim içinde önemli bir adımdır. Türkiye'de demokrasinin gelişimi açısından bu adımlar, tarihsel açıdan 1807-1920, 1920-1945, 1945-1961 ve 1960'tan sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak incelenebilir. Şimdi bunları sırasıyla değerlendireceğiz.

2.2.1. 1807-1920 Dönemi

Türkiye'nin batının demokratik gelişmelerine katılımı, ıslahat hareketleriyle başladı. Halife-sultanın iktidarını kısıtlayan ilk metin, 1807 Senedi İttifakı'dır. Padişah tarafı, can ve mal güvenliğine saygılı, zulümsüz, sağlam hazineli,

¹¹ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

¹² Mehmet, SARAY, *Türk Devletlerinde Meclis*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999 s.7-8.

¹³ SARAY, *a.g.e.*, s.26.

iyicilikten uzak, vergi adaleti olan bir yönetim vaat etmekte idi. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez, görünürde de olsa padişah otoritesi sözleşme niteliğinde bir belge ile sınırlandırılıyordu.¹⁴ İmparatorluğun tam bir sosyo-ekonomik çöküntü içinde olduğu ve bu çöküntünün devlet yaşamının ve toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkisine aldığı bir dönemde devletin siyasi yapısında esaslı bir değişme gayesini güden Tanzimat ilan edildi. İnsan hak ve hürriyetlerine, içinde bulunduğu çağın değerini veren bir harekettir. Padişah bu ferman ve bu ferman çerçevesinde çıkacak yasalara uyacağına yemin etmekle tartışılmaz tanrısal mutlak egemenlik hakkından tek taraflı olarak vazgeçiyordu.¹⁵ 1868'de “*Şurayı Devlet*” kuruluşu pek yetersiz de olsa, bir parlamento hazırlığını ifade ettiği gibi aynı tarihli “*Teşkilatı Vilayet Nizamnamesi*” de seçim prensibini, mahalli idareler yoluyla, imparatorluğun idari yapısına sokmuş oldu. 1876 yılında bir fermanla ilan edilen Kanunu Esasisi, ilk Osmanlı anayasası, meclisi umumi adını taşıyan iki meclisli bir yasama organı kurmaktadır. Birinci meclis “*Heyeti Ayan*” padişah tarafından atanmakta, ikinci meclis “*Heyeti Mebusan*” iki dereceli bir seçimle halk tarafından seçilmekte idi.¹⁶ Batı anayasalarındaki örneklere uygun olarak anayasa kurumlarını, aralarındaki ilişkilerle devlet karşısında kişi hak ve hürriyetleri tanımını getirdi. Ülke içinde ve dışında gelişen Jön Türk mücadelesi, sonunda hürriyetçi gelişmelerin sayılı merhalelerinden biri olan İkinci Meşrutiyete kadar geldi, 1876 Kanunu Esasisi, 1909 ve 1914'te iki defa değiştirilmek suretiyle, Anayasayı çiğneyen mutlak hükümdarlığın yerine, parlamenter bir monarşi getirildi. Fakat iç ve dış sebeplerin baskısı altında pek çabuk bozulan siyasi iktidar, meclis içindeki çoğunluğu koruyabilmek için her türlü antidemokratik tedbire başvurdu. Büyük ümitlerle bağlanılan İkinci Meşrutiyet, tek parti tahakkümü halinde Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar sürdü. Rejimin teokratik monarşi karakteri, böylece 1876'dan 1920'ye kadar devam etti.¹⁷

¹⁴ Mümtaz, SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1986, s.26.

¹⁵ Toktamış, ATEŞ, *Siyasal Tarih*, İstanbul, Der Yayınevi, 1994, s.329.

¹⁶ SOYSAL, *a.g.e.*, s.30.

¹⁷ MEYDAN LARAUSSE, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1990, s.520.

2.2.2. 1920-1945 Dönemi

Türkler, Misakı-Milli sınırları içinde milli iradeye dayanan bağımsız bir vatan ve demokratik bir devlet kurma hakkını, kolektif bir hürriyet mücadelesi ile Kurtuluş savaşıyla gerçekleştirdiler. Bu dönem Türkiye'deki anayasacılık hareketleri bakımından son derece önemlidir. Hukuki açıdan padişahın yetkilerinden bir kısmı yasama yetkisi olarak parlamentoya geçmiştir.¹⁸ Türk devlet yapısındaki Milli hakimiyete dayanan yeni bir devlet kuruldu. 1921 Teşkilatı Esasiye kanunu ile ikinci yazılı Anayasa 1920'de kurulan T.B.M.M., tarafından gerçekleştirildi. Bu Anayasa, temsili rejimin bir uygulama şekli olan meclis hükümeti sistemini kurdu. Siyasi açıdan önemi, yasama ve yürütme yetkilerini T.B.M.M. bünyesinde topladı. 1923'te anayasada değişiklik yapıldı fakat meclis hükümeti sistemi değiştirilmedi. İlk cumhuriyet anayasası, üçüncü yazılı anayasa 1924'te yapıldı. Sosyal ve siyasi hayatın düzenleyicisi olan bu anayasa, egemenliğin kayıtsız şartsız millet ait olduğu ve bu egemenliği kullanma hakkının mecliste olduğu ilkesini getirmiştir. Bu rejimin kurduğu sistemi bozan ve başarısızlığa götüren etkenlerin başlıcası seçim sistemidir. Çünkü, seçim sistemi, adi çoğunluk sistemine dayanıyordu.¹⁹

2.2.3. 1945-1961 Dönemi

Türkiye 1945 yılında, Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalayarak bu teşkilatın kurucu üyesi olmuştur. Bu olay tek parti rejimini sarsmıştır. ABD'de Türkiye'ye politik sistemi daha demokratik hale getirmediği Türkiye'nin batıdan istediği desteği alamayacağını belirtmesi, tek parti yöneticilerinin demokrasi konusunda tavır değiştirmelerine sebep olmuştur.²⁰ 1946 yılında çok partili siyasi hayata girişten sonra 1947 yılında 7. dönem meclis seçim kanununu değiştirerek Türkiye'de ilk defa tek dereceli seçimi kabul ettiler. Bu seçimde tatbik edilen açık oy gizli tasnif usulünden sonra seçimleri belgeleyen tutanaklar yakıldığı için muhalefet

¹⁸ SOYSAL, *a.g.e.*, s.39.

¹⁹ MEYDAN LARAUSSE-3, *a.g.e.*, s.520.

²⁰ SARAY, *a.g.e.*, s.75.

hakını müdafaa edememiştir.²¹ Uygulanan seçim kanunları büyük seçim bölgelerindeki liste usulü ve adi çoğunluğa dayanışı bakımlarından getirdiği adaletsiz sonuçlarla değişik muhalefet partileri tarafından devamlı eleştirildi.²² 1954 ve 1957'de değiştirilen seçimler gizli oy açık tasnif usulü yapıldı. Seçim kanunu, seçimlerde siyasi iktidarın baskısını arttırıcı, muhalefeti zor durumda bırakıcı, hükümetin TBMM'de ezici bir çoğunluk sağlamasını mümkün kılıcı nitelikte idi. Anayasa sisteminden ve batı demokrasisinin ilkelerinden ayrılma, iki noktada ortaya çıktı. Çoğunluğun her şeye muktedir olabileceği inanışında birleşme yüzünden azınlık küçük görüldü, halk oyunu meydana getiren ve açıklayan kurumların işleyişine engel olunarak hak ve hürriyetlere ağır darbeler vurulmuş oldu. Muhalefetin inkarı, siyasi partilerin teşkilatlanma, çalışma ve gelişmelerinin engellenişi, basın hürriyetinin hukuki ve iktisadi tedbirlerle kayıtları, devlet radyosunun keyfi kullanılışı, yasadışı yollarla desteklenen gazeteler ve yayın yasakları ile halk oyunun yanlış yola sevk edilmesi, adalet üzerine ağır baskı, memurlara uygulanan rejim, sosyal ve iktisadi hayatın her alanına yayılan partizan davranışlar, nihayet türlü kanunlarla yurttaşların temel haklarının kısıtlanması ve baltalanması, anayasa ve batı demokrasisi ilkelerinden ayrılışın başlıca görünüşleri sayıldı. İktidar, bir taraftan da Türk devriminin ilkelerinden ayrılarak devrimi benimsemeyen çevrelerin oylarını kazanmak yoluna sapmakla suçlandı. 27 Mayıs 1960 hareketi öncesinde demokrasi adına öne sürülen istekler şunlardı: milli temsil kurumunu düzeltmek, siyasi iktidarın seçimlerden doğan siyasi kurumlar ve organlar yoluyla işleyişini sağlamak, siyasi iktidarı, modern devletin gereği olarak iktisadi ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirebilen faal, dinamik ve etkili bir güç haline getirmek, iktidarı hukuk devletinin gereklerine uygun siyasi ve hukuki bir denetim altında bulundurmak, kamuoyunun siyasi iktidar üzerindeki kontrolünü sağlamak.²³

²¹ Kenan, ÖNER, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1948, s.26.

²² Baha, AKŞİT, *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul, 1987, s.15.

²³ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520-521.

2.2.4. 1960'lardan Sonraki Durum

CHP'nin önderliğinde muhalif guruplar çok sert biçimde iktidara yüklenmeye başladılar. Bilhassa basın kanalıyla öyle bir hava estirilmeye başlandı ki, demokratik tartışma, hak ve hürriyetlere saygı bir kenara atılmıştı. Bu gidişatı fırsat bilen anti-demokratik güçler maceracı bazı subayları devamlı kışkırtmaya ve darbe yapmaya teşvik ettiler. CHP'nin de içinde bulunduğu bazı gurupların kışkırtmalara katılması ile ordu içinde oluşan ihtilalci bir zümre gerekli hazırlıkları yaparak 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yaptılar.²⁴

1961 Anayasası Türk demokrasisine şu esasları getirmiştir;

- a. Batı demokrasisi ilkelerine dayanan demokratik ve sosyal hukuk devleti düzenini korumak ve yerleştirmek başlıca gayedir.
- b. Devlet idaresi parlamenter sistem esaslarına dayanır. (Milli hakimiyet ilkesinin yürürlüğü devam etmektedir.)
- c. Temel haklar (özellikle sosyal ve iktisadi haklar) ve ödevler, mümkün olan genişlikte sağlanacaktır.
- d. Kalkınma, hürriyet ve demokrasi düzeni içinde gerçekleşecektir.
- e. Yasama ve yürütme ilişkilerinde istikrarlı hükümet ve tesirli denetim esastır.
- f. Parlamento, birbirini tamamlayacak şekilde çift mecliste faaliyette bulunur.
- g. Seçimlerin yönetim ve denetimi hakimlere aittir.
- h. Siyasi partiler. iktidarda veya muhalefette olsunlar, siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır ve denetlenmeleri konusunda Anayasa mahkemesi yetkilidir.

²⁴ SARAY, *a.g.e.*, s. 83.

1. Mahkemelerin bağımsızlığı ve hakim teminatı sağlanmıştır.

j. Türk milletinin bugünkü ve yarınki medeni varlığının vazgeçilmez unsuru olarak Atatürk devriminin bir bütün halinde korunması fikri teminata bağlanmıştır.²⁵

Modern demokratik ülkelerin anayasaları kadar olmasa da 1961 anayasasının ihtiva ettiği yukarıdaki ana maddelerin çoğu Türkiye ve Türk demokrasisi için bir kazanç olmuştur.²⁶

Sonuç olarak 1807’de Senedi İttifak ile başlayan Tanzimat ve meşrutiyet dönemleriyle devam eden ve cumhuriyet dönemi anayasaları ile varlığını bulan batı tarzı demokrasi hareketleri Osmanlı döneminde geçirdiği mutlak monarşi baskısı altındaki gelişimini ne yazık ki Cumhuriyet döneminde batı tarzında bir verimlilikte götürememiştir. Bu güne kadar gelen demokratlaşma hareketlerinin sonucunda hala uygar dünya olarak kabul edilen batıdan demokrasi konusunda eleştiriler aldığımız düşünülürse yeniden keşfedilmesine gerek olmayan demokrasi kurallarını ülkemizde de yaygınlaştırılması gerektiğinin uygun olacağı kanaati hakimdir.

2.3. T.C. ANAYASALARINDA SİYASİ PARTİLER

Türkiye’de 1924 Anayasası siyasi partiler hakkında hiçbir şey söylemiyordu. Siyasi partilerin kuruluşları ve işleyişleri genel hükümlere özellikle de cemiyetler kanununa tabi idi.²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve siyasi rejimin unsurları olarak belirtilmemişlerdir. Siyasi partiler T.B.M.M. İç tüzüğün 22.ve 23. maddeleri ile tanımlanmakta ve tanınmakta idi. Siyasi partiler ve siyasi faaliyetler, Seçim Kanunu Ceza Kanunu ve Cemiyetler Kanunu,, ile düzenlenmekteydi. 1924 Anayasası cemiyet kurma haklarını 170. madde olarak düzenlemekteydi. 1961 Anayasası siyasi partilerle ilgili ayrıntılı hükümler getirmiştir. 56. madde “*Siyasi partiler önceden izin almadan kurulur, vatandaşlar parti kurma ve partilere girip*

²⁵ MEYDAN LARAUSSE-3, a.g.e., s.520-521.

²⁶ A., Şeref, GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, Turhan Kitapevi, 1982, s.145-203.

²⁷ DAVER, a.g.e., s.159.

çıkma haklarına sahiptir, siyasi partiler, siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır” hükümlerini düzenlemiştir. Ayrıca 1961 Anayasasında siyasi partilerin serbestçe faaliyette bulunacakları hükmü yer almıştır.²⁸

1982 Anayasası “*Siyasi partilerin Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyette bulunacakları*” düzenlemesi yapılmıştır. 1982 Anayasasının siyasi partilerle ilgili en önemli düzenlemesi ise 69. madde ile yapılmıştır. “.....*Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz.*“, “.....*Siyasi partiler tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar*”. Bununla siyasi parti faaliyetlerinin demokratik esaslar çerçevesinde yürütülmesi emredici bir biçimde düzenlemiştir. Siyasi partilerde lider sultasının engellenmesi amaçlanmıştır. Ancak 1982 Anayasasından sonra kurulan siyasi partilerde, lider sultasının daha sert ve engellenemez bir uygulama ile devam ettiğini gözlemleyebiliyoruz. Partilerin kuruluşu sırasındaki görüş ve düşüncelerinin yerine, bir süre sonra özellikle iktidara geldikten sonra, istibdat zihniyeti otoriter usuller ve adetler geçmekte, lider tek hakim yerine gelmektedir.²⁹ Siyasi partinin politikası da liderin görüşlerine, mizacına, karakterine göre biçimlenir. Baştan beri programı ne olursa olsun, siyasi partiler liderine tabi olur. Siyasi partilerdeki kavgalar ve mücadeleler, ya lidere tamamen boyun eğerek veya asilerin partiden ihracı ile sonuçlanır.³⁰

Siyasal partiler anayasalarda da belirtildiği şekilde demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Demokrasinin varlığı, siyasi partilere, baskı guruplarına, ve serbest seçimlerin mevcudiyetine bağlıdır. Bu üç temel unsur olmaksızın demokrasinin varlığı söz konusu olamaz.³¹

²⁸ Mehmet, PALA, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.335.

²⁹ Mete, TUNCAY, *Türkiye Tarihi- 4*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s.80.

³⁰ PALA, *a.g.e.*, s.335.

³¹ TAŞDELEN, *a.g.e.*, s.111.

2.4. TÜRKİYEDE TEK PARTİ DÖNEMİ: CUMHURİYET HALK PARTİSİ VE CHP'DE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI

Kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanması neticesinde, itilaf devletleri, 20 Kasım 1922'de, Türk Devletiyle karşılıklı durumlarını belirleyen bir anlaşma amaçlayarak, Lozan Barış Konferansını topladılar. Antlaşma metni 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Musul meselesi dışında başlıca beş sorun çözüme bağlanmıştır.³²

TBMM içinde bulunan muhalif grup Milletvekilleri ile bu anlaşmanın onaylanması zor görünüyordu. 1922'in Temmuz'undan beri Başbakan İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Rauf (Orbay) da dahil olmak üzere pek çok Milletvekili Misak-ı Milliden taviz verilmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Başbakan Rauf (Orbay), Lozan delegasyon Başkanı İsmet Paşayı şiddetle eleştiriyordu. İşte Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasından sonra ve meclisin ikinci dönemi başlamadan, 1 Nisan 1923'te TBMM kendisini feshetmiş ve yeni seçimlere gidilmesine karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922'de bir siyasi parti kurmak niyetinden söz etmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin bir siyasi parti haline getirilmesi, 1923 seçimlerindeki seçim beyannamesinde yer aldı. Seçimde muhalif gruptan hiç kimsenin yeniden seçilmemesi için tüm önlemler alınmıştı. Seçimden sonra, yeni meclis 11 Ağustos 1923'de toplandı. Hükümeti Fethi Bey kurdu. 23 Ağustos 1923'de Lozan barış anlaşması Meclisçe onaylandı.³³

Mecliste mevcut olan tüm milletvekilleri Halk Fırkası üyesi olarak kabul edildi ve 9 Eylülde parti nizamnamesi onaylandı. 11 Eylülde Halk Fırkası yönetim seçimi yapılarak, Genel Başkanlığa Mustafa Kemal Paşa, Genel Sekreterliği Recep (Peker), Genel yönetim kurulu üyeliğine de Refik (Saydam), Celal (Bayar), Münir Hüsrev (Göle), Saffet (Arıkan) seçildiler. Meclis grup başkanlığına da İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Başbakan Fethi (Okyar) bey seçildi. Meclis grup yönetiminde Refik

³² Cemil, KOÇAK, *Türkiye Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.90.

³³ PALA, *a.g.e.*, s.335.

(Koraltan) da vardı. Yeni kurulan Halk Fırkasının kuruluş dilekçesi de 23 Ekim 1923 günü İçişleri Bakanlığı'na verildi.³⁴

Meclis, Mustafa Kemal Paşanın istemediği kararlar almaya başlayarak, T.B.M.M. ikinci Başkanlığı görevinden ayrılan Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın yerine, Rauf (Orbay) Beyi seçtiler. Dışişleri Bakanı İsmet Paşanın amansız hasmı Rauf (Orbay) Beyin bu göreve gelmesi, mecliste tesis edilmeye çalışılan disiplin bakımından sakıncalı bulunması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa, Fethi (Okyar) Bey Hükümetini istifa ettirdi. Ortaya çıkan hükümet krizinin çözümü esnasında, Anayasa değişikliği yapılarak 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı, Fethi bey (Okyar) Meclis Başkanı, İsmet Paşa da Başbakan oldu.³⁵

Cumhuriyetin ilanından sonra 10 Kasım 1923'de Partinin isminin başına “*Cumhuriyet*” kelimesi eklendi. 1935'de Arapça olan fırka kelimesinin yerine Parti kelimesi kondu.³⁶ Cumhuriyet Halk Fırkası'nda, Parti Genel Sekreterleri aynı zamanda otomatikman İçişleri Bakanlığı görevini, Parti il Başkanları da valilik görevini üstleniyorlardı. Valiler, vilayetlerde Cumhuriyet Halk Fırkası il Başkanı oluyordu.

Halk Fırkası'nın kuruluşu ve bundan önce de Meclisin feshi ve seçimlerin yeni adaylarla yenilenmesi, Mustafa Kemal Paşanın Meclisteki kendine muhalif muhafazakarları saf dışı yaparak, Meclisi kontrol altına almak amacıyla yaptığı çalışmalardır.³⁷

Atatürk'ün İnönü başkanlığındaki hükümete devamlı olarak dışardan müdahale etmesi sonucu, Atatürk ile İnönü arasında sürtüşmeye, yol açmaktaydı. İnönü'nün Başkanı olarak haberi olmadan bazı Bakanların görevden alınmaları ve buna benzer müdahaleler sürtüşmeyi alenileştiriyordu. Bunun yanı sıra dış politika ve ekonomik sistem tercihinde de Atatürk ve İnönü arasında farklı düşünceler vardı. Hatay'ın Anavatana katılması ve devletçi ekonomiye yakın İsmet İnönü ile liberal bir

³⁴ TUNCAY, *a.g.e.*, s.81.

³⁵ T., Z., TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.570-572.

³⁶ TUNCAY, *a.g.e.*, s.81.

³⁷ KOÇAK, *a.g.e.*, s.119.

ekonomiden yana olduğunu belirten Atatürk arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Nihayet 20 Eylül 1937'de İnönü Başvekillik görevinden istifa etti. Ayrılık istirahat amacı ile izin alma şeklinde açıklandı. Ancak bir hafta geçince, ayrılığın kalıcı olduğu açıklandı. İnönü, Malatya Milletvekili olmasına rağmen, evine kapandı, kendisini toplumdan tecrit etti.³⁸

Celal Bayar İnönü'nün yerine Başvekil olduktan sonra, bizzat Atatürk'ün talimatı ile aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan vekili de olmuştur.³⁹ İnönü öylesine siyasal hayattan tecrit olmuştu ki, Lozan anlaşmasını yıl döneminde dahi basında İnönü ile ilgili bir kelime dahi çıkmıyordu.⁴⁰ Celal Bayar Başbakanlığı döneminde, İnönü'ye karşı siyasal komploların kesin olarak karşısında yer alarak, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın, İnönü'nün Başbakanlıktan azlinden sonra, İnönü'yü Türkiye'den uzaklaştırmak için Amerika Birleşik Devletlerine Büyükelçi olarak atanmasını destek vermemesi nedeniyle başarılı olamamıştır. Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan, İnönü aleyhtarları girişim ve söylentiler sonucunda İnönü'yü korumak amacıyla, İnönü'nün Pembe köşkünde özel koruma tedbirleri almak zorunda kalmıştır. İşte bu dönemde İnönü, çeşitli nedenlerle yönetimle ve Atatürk'le ters düştüğü için, siyasal alanı tamamen terk etmeye mecbur bırakılmıştı.

Başvekil Celal Bayar, Atatürk'ün hastalığı süreci içerisinde Cumhurbaşkanı olarak seçilecek kişi ile ilgili olarak, bir empoze ve komploya girmeyerek, Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünden 1 gün sonra CHP grup toplantısını grup başkanı olarak topladı. Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Randa'da meclisi 11 Kasım günü Cumhurbaşkanı'nı seçmek üzere toplantıya çağırdı. Celal Bayar Başkanlığı'nda toplanan CHP grubu, CHP'de görülmeyen bir serbest seçimi yaşandı. Parti grup başkanlığınca hiçbir isim empoze edilmeden Cumhurbaşkanı adayı tespit edildi. Milletvekillerinden isim yazmak suretiyle aday tespiti için oy kullanmaları istenen grup toplantısında, İnönü'ye 322 oy çıktı.

³⁸ PALA, *a.g.e.*, s.334.

³⁹ KOÇAK, *a.g.e.*, s.119.

⁴⁰ K.H.KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s.119.

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde sert bir iktidar mücadelesinin yaşanmaması tek parti sisteminin sarsıntıya uğramadan devam edeceğinin en büyük göstergesi oldu. 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, 26 Aralık'ta toplanan CHP olağanüstü kurultayında CHP'nin değişmez Genel Başkanı oldu. “*Ebedi Şef*” unvanı verilen Atatürk yerine seçilen İnönü'ye “*Milli Şef*” sıfatı da bu kurultayda verildi. Celal Bayar yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu kez İnönü, kendisine komplo kurduğu ve şahsına tavrı aldıklarını bildiği Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın Bakan olmasını engelledi. Tevfik Rüştü Aras Londra Büyükelçiliği'ne atandı. İnönü'ye vefasından dolayı Celal Bayar'ın ilk kurduğu hükümette yer almayan Refik Saydam, İkinci Celal Bayar Hükümetinde İçişleri Bakanı ve bununla birlikte CHP Genel sekreteri oldu. Celal Bayar'da CHP Genel Başkan vekili oldu.⁴¹

Kazım Karabekir ile Hüseyin Cahit Yalçın Milletvekili seçilirken, bağımsız Milletvekilleri Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele, CHP üyeliğine alındılar. Bu davranışlar İnönü'nün barış politikasıdır. 1939 yılında yapılan CHP Kurultayında valinin CHP il Başkanı olduğu ve İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreteri oluşu uygulamasına son verildi.⁴² Bu adımlar demokrasi açısından büyük bir öneme taşımakta, oligarşik devlet yapısından demokratik devlet yapısına geçilmesinin ilk adımları kabul edilmektedir.

26 mart 1939'da yapılan genel seçimlerde İsmet Paşanın onayını alamayan kişiler Meclise giremedi. Atatürk'ün İçişleri Bakanı olarak İsmet Paşaya karşı tavrı alan Şükrü Kaya ve Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Kılıç Ali gibi isimler Milletvekili seçilmediler. 29 Mayıs 1939'da toplanan CHP Kurultayı, parti nizamnamesinde değişiklik yaparak, parti içinde müstakil grup kurulması kararı aldı, ve milletvekillerinden 21 kişi Kurultaya seçildiler. CHP'nin değişmez Genel Başkanı İsmet Paşa bu grubun başkanı oldu. Bu bağımsız grup, aynı zamanda CHP'nin de üyeleri idiler ve tek partili bir sistemde hükümeti denetim görevi yapmak için kurulmuştu. Hükümeti denetleme görevi verilen bu bağımsız

⁴¹ PALA, *a.g.e.*, s.337.

⁴² KOÇAK, *a.g.e.*, s.119.

grup faaliyeti süresince hiçbir konuda hükümete aleyhte yada çekimser oy kullanmadı.⁴³

2.5. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA BİRİNCİ GEÇİŞ DENEMESİ: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Mustafa Kemal Paşa Halifeliğin kaldırılması amacıyla 15 Şubat 1924'de harp oyunlarını bahane ederek, Ordu Komutanlarını İzmir'de toplayarak. bu konuyu ele aldı. Mustafa Kemal Paşa.1 Mart 1924 günü Meclisin yıllık açılışında, alınan bu kararı Meclise uygulatabilmek ve Meclisten bir karar çıkartmak üzere Halifeliğin kaldırılması ve dini düzenle ilgili kurumların da kaldırılması için karar verilmesi gereğinden bahsetti⁴⁴

2 Mart 1924'de, CHP parti grubunda bu teklif ve tasarılar kabul edildi. 3 Mart 1924'de T.B.M.M. sert tartışmalardan sonra 429 sayılı Kanunla “Şer'iye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaletleri” kaldırıldı. 430 sayılı kanunla “Tevhid-i Tedrisat” (öğretimin birleştirilmesi) kabul edildi. 431 sayılı Kanunla da “Halifeliğin kaldırılarak” Osmanlı hanedanı erkek kadın tüm üyelerinin ve damatlarının yurt dışına çıkarılmaları kararlaştırıldı. Bu karar aynı gece uygulamaya kondu. Halife ve Osmanlı hanedanı yurt dışına çıkarıldı. Şer'iye ve Evkaf vekaletleri yerine, Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı, Erkan-ı Umumiye Vekaleti yerine de Genel Kurmay Başkanlığı kuruldu.⁴⁵

Cumhuriyete karşı siyasal bir seçenek gözü ile bakılan Hilafetin kaldırılıp, Halifenin yurttan uzaklaştırılması ile Cumhuriyet ve Mustafa Kemal Paşa en büyük rakibini tasfiye etmiş oldu.⁴⁶

T.B.M.M. de kabul edilen yeni Anayasanın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) görüşülmesi sırasında 20 Nisan 1924'de sert tartışmalar oldu. Cumhurbaşkanı'na ve yürütme organına tanınmak istenen yetkiler mecliste kabul edilmedi. Meclis tatilde

⁴³ Ahmet, MUMCU, *Türk Devriminin Temelleri*, İstanbul, İnkılap Aka Yayınları, 1981, s.126.

⁴⁴ KOÇAK, *a.g.e.*, s.96.

⁴⁵ PALA, *a.g.e.*, s.338.

⁴⁶ KOÇAK, *a.g.e.*, s.96.

iken meclisi toplama yetkisi ile meclisi fesih etme yetkisini tasarı ile Mustafa Kemal Paşaya vermeyen meclis, bu yetkiyi T.B.M.M. Başkanı'na verdi. Hatta Anayasa düzenlemesi ile cumhurbaşkanının görev süresi taslakta 7 yıl olduğu halde, meclis bu süreyi 4 yıla indirdi. Yine tasarıda, başbakanın kuracağı hükümetin, cumhurbaşkanının onayı ile kurulacağı, program konusunda meclise yalnızca bildireceği hükmü konulmuşken, meclis bunu kabul etmemiştir. Hükümetin meclisten güven oyu alacağı gereği hükme bağlanmıştır. Ayrıca 1924 Anayasasından cumhurbaşkanının veto (kanunları veto) yetkisi de kısıtlanarak kabul edilmiştir.⁴⁷

Müslümanlığı Devlet dini olarak kabul eden 1924 Anayasasına rağmen, 6 ay içinde Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, Mustafa Kemal Paşanın 1919-1921 yıllarında savunduğu İslamcı-Monarşi Devlet yapısında uzaklaştığını göstermekte idi. Millet Meclisinde Halk Partisi ile Başvekil İsmet Paşaya karşı hoşnutsuzluk ve muhalefet, tenkitlerin dozunu arttırıyordu. Bu sırada Halk Partisi içinde ayrılık gösterdi. Tanınmış bazı kişiler Halk Partisinden çekildiler.⁴⁸ 1924 sonbaharında alttan alta süren siyasal çatışma, su yüzüne çıkmaya başladı.

1921 Anayasası'na göre askerlik ve milletvekilliği aynı kişide birleşebiliyor, meclis içinde Ordu'nun ağırlığını duyurmak komutan milletvekilleri ile daha kolay oluyordu. Ayrıca Kurtuluş savaşında bu durum bir zaruret halini de ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal Paşa, kendisine muhalif olarak açıkça cephe alan, Rauf (Orbay) Bey ve Adnan (Adivar) Beylerle işbirliği yaptıklarını bildiği Kazım Karabekir Paşa ile Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın Ordu Komutanı sıfatıyla meclis içinde daha etkin olmalarını engellemek istiyordu. İstanbul basını bu iki Paşayı hararetle destekler yayınlar yapıyordu. Mustafa Kemal Paşanın mecliste milletvekili olarak bulunan Ordu Komutanlarının etkinliğini azaltmak ve muhalefeti kırmak için, bu komutanların milletvekilliğinde istifa ederek asli görevlerine dönmelerini istedi. Bununla orduyu kendisine muhalif olan komutanlardan temizlemek ve orduyu siyasetten temizlemek amacını güden Mustafa Kemal Paşa, bu arzusuna kavuştu.⁴⁹ Mustafa Kemal Paşanın karşısında yer aldıkları belli olan Kazım Karabekir ve Ali

⁴⁷ KARPAT, *a.g.e.*, s.45.

⁴⁸ MUMCU, *a.g.e.*, s.132.

⁴⁹ MUMCU, *a.g.e.*, s.133.

Fuat (Cebesoy) Paşalar 1924 Anayasasına göre bir tercihte bulunmak zorunda kaldılar.

Hükümete karşı olan grup gücünü ordudan alıyordu. Mustafa Kemal Paşa 3 yıl sonra “Nutuk”ta bu durumu “Paşalar Komplosu” olarak adlandırıyor. Kazım Karabekir Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, ordu komutanlığından ayrılarak meclise geldikleri zaman, görev devri yapmadıkları gerekçesi ile meclise sokulmadılar. Onlar da devir teslim yaparak meclise dönmek zorunda kaldılar.⁵⁰

Bu olaylardan hemen sonra, 29 Milletvekili Halk Fırkasında İstifa ederek 17 Kasım 1924 günü “*Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*”nı kurdular. Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Refet (Bele) Paşa, İsmail Canbolat, Şükrü Bey, Sabit (Sağiroğlu) Bey, Cafer (Tayyar) Paşa, Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Munir Bey, Feridun (Düşünsel) Beyler de vardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşu sırasında bir beyanname yayınlamak görüşlerini ortaya koydu. Bir de program kabul etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kazım Karabekir Paşayı Genel Başkanlığa, İkinci Başkanlığa Rauf (Orbay) bey, ve Adnan (Adıvar) beyi, Genel Sekreterliğe de Ali Fuat (Cebesoy) Paşayı getirdi.⁵¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası esas fikir olarak; Muhalefet kontrolü olmadan, bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağını savunuyordu. Bunun için parti, bir kaç kişinin oligarşi gayelerine karşı koyarak ferdi hürriyetleri korumak amacına güdüyordu. Cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi bu yeni partinin temel prensiplerinden olup; hükümetin müdahalelerine karşı dini korumak düşüncesi etrafından birleşmişlerdi.⁵²

17 Kasım'da Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda sıkıyönetim ilanı için teklif getiren Başkan İsmet Paşa'nın sıkıyönetim teklifi kabul edilmedi diye istifasından

⁵⁰ TUNAYA, *a.g.e.*, s.600.

⁵¹ PALA, *a.g.e.*, s.339.

⁵² KOÇAK, *a.g.e.*, s.99.

sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, T.B.M.M. Başkanı olan Fethi (Okyar) Bey Hükümetine, güven oyu verdi.⁵³

Bu sırada Başvekillikten istifa eden İsmet Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı vekilliğinden ayrılmamıştı. CHP'yi daha da güçlendirmek için, Parti Genel Sekreterliğine Recep (Peker) Bey getirildi. Bu da gösteriyor ki, Fethi (Okyar) Beyin Başvekilliğe getirilmesi geçici bir tedbirdir.⁵⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ilk şubesi 1 Şubat 1925'de Şeyh Sait'in ayaklanmasından önce, Urfa'da açıldı. Hükümetin aldığı kararlara karşı, tepkiyi de dile getiren bir karşı cephe oluşuyordu. Bu partinin doğudaki teşkilatlanmasına büyük bir rağbet gösterilmekte idi.

2.5.1. Şeyh Sait Ayaklanması, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri

Fethi Bey hükümeti bu isyanı yerel bir olay olarak gördü. Bizzat başbakan mecliste yaptığı konuşmada, mahallindeki güvenlik güçleri ile isyanın bastırılabilirliğini söyleyerek, olayı pek ciddiye almadığının tavrını koyuyor görüntüsünde idi. Piran'da başlayan Şeyh Sait isyanına karşı tedbir almaya çalışan hükümet güçleri yöre halkından destek alamadı.⁵⁵ Şeriat isteği ile bayrak açan Şeyh Sait'e kısa sürede köyler ve aşiretler katıldılar.

Dini propaganda yöre halkı üzerinde etkili oluyor, isyan Elazığ ve Erzurum'a doğru yayılma gösteriyordu. İstanbul basını, saltanatın ihyasına yönelik gelişme olarak gördüğü bu olaylarda, sakıt Padişah Vahdettin'in, "*Tahtına döneceği günü sabırsızlıkla beklediği*" yolunda demeçlere gazetelerde yer veriyordu. Bu arada Başbakanlıktan istifasından sonra, İstanbul'da Heybeliada'da dinlemekte olan İsmet Paşa, Ankara'ya geldi. 21 Şubat 1925 günü, Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Aynı akşam, Çankaya, köşkünde, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkan Vekili İsmet

⁵³ KOÇAK, *a.g.e.*, s.99.

⁵⁴ MUMCU, *a.g.e.*, s.136.

⁵⁵ KOÇAK, *a.g.e.*, s.100.

Paşa, Başbakan Fethi bey ve Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa, Mustafa Kemal Paşanın Başkanlığı'nda toplandı. Yine aynı gece, hükümet Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplandı. Doğu illerinde sıkıyönetim ilanı kararlaştırıldı.⁵⁶

İsmet Paşaya yakın olarak görünen Cumhuriyet Halk Fırkasındaki bir grup otorite eğilimleri, ılımlı tutumu nedeniyle, Fethi Bey Hükümeti'ni desteklemiyordu. Mustafa Kemal Paşanın da desteğini almış bu grup, Şeyh Sait ayaklanmasının başlamasından itibaren hükümete karşı daha da sert bir tavır almaya başlamıştı. Fethi bey hükümeti ayaklanmaya karşı yeterli önlem alamamakla sorumlu tutulmaya başlandı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ayaklanma arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmış oldu. Fethi bey Hükümeti, Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis grubunda güvensizlik oyu olarak, 2 Mart 1925 günü istifa etmek zorunda kaldı. 3 ay 11 gün Başbakanlık yapan Fethi bey, 11 Mart 1925 günü Paris Büyükelçiliği'ne atandı. Serbest Fırkanın kurulması için göreve geleceği güne kadar da bu görevde kaldı.⁵⁷

Bu günlerde Millet Meclisi'nde bir cinayet işleniyor: mecliste salonda, bazı milletvekilleri arasında cereyan eden münakaşa üstüne Halit Paşa salona girer. Bu konuşmaların ne olduğu bugün bilinmiyor. Hep birlikte salondan çıkıp, tabancalara sarılıyorlar. İstiklal Mahkemesi Başkanı Kel Ali (Çetinkaya) kaçarken ayağı takılıp düşüyor. Halit Paşa, Kel Ali'ye çullanıp, altına alıyor. Tam bu sırada üç-dört el silah pathıyor. Halit Paşa yere yıkılıyor. Halit Paşa hastaneye kaldırılmıyor. Mecliste yatıyor. 12 Şubat 1925'te İstanbul'dan gelen operatör, ameliyat ediyor. Yine hastaneye kaldırılmıyor. Halit Paşa Mecliste iki gün sonra ölüyor.⁵⁸ Bu Halit Paşa, Mustafa Kemal Paşanın 8 Aralık 1920 günü telgrafla, Kazım Karabekir Paşadan istediği Miralay Halit Bey olup, Mustafa Kemal Paşanın telgrafta belirttiği “*şedütül tabi ve cüretkar ve icabında kah har olan bir arkadaşa ihtiyacım şahsen his solunur derecededir*” ölçülerine uyan bir kişiliktir. Bu Miralay Halit, Ankara'da

⁵⁶ PALA, *a.g.e.*, s.340.

⁵⁷ Mahmut, GOLOĞLU, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1970, s.98-99.

⁵⁸ Kazım, KARABEKİR, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1969, s.987.

oluşturulacak cezalandırma kuvvetlerinin başına düşünülmektedir.⁵⁹ Halit Paşa, Ankara'da uzun süre Mustafa Kemal Paşa adına şiddet dağıtmıştır.⁶⁰

4 Mart 1925'de İsmet Paşa Hükümet-i, güven oyu aldı, aynı gün hükümet meclise “*Takrir-i Sükun*” Kanununu sevk etti ve mecliste kabul edildi. Yasanın özeti şudur: Memleketin sosyal düzeninin ve huzurunun ve sükununun bozulmasına neden olan, bütün kuruluşları ve yayınları hükümet alacağı idari bir kararla yasaklayabilecek ve kapatabilecekti. Takrir-i Sükun Kanununun mecliste görüşülmesi sırasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası buna karşı çıkmıştı. Aynı gün hükümet faaliyet bölgesi ayaklanma bölgesi olan Şark İstiklal Mahkemesi ile Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verdi. İlkinde idam kararları meclisin onayından geçmeden infaz edilecekti. Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemesinin idam kararları ise, meclisin onayı ile kesinleşecekti. İçlerinde Sadrettin Celal Antel, Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Şefik Hüsnü'nün de bulunduğu 33 solcu İstiklal Mahkemesinde yargılandılar.⁶¹ Muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın binalarında arama yapıldı. Doğu ayaklanması ile ilgili belgeler bulabilmek için yapılan bu aramalara basın tepki gösterdi. Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesinde bu olaya baskın diye karşı çıktığı yazısı nedeniyle, İstiklal Mahkemesine sevk edildi. Bakanlar Kurulu kararı ile Tanin gazetesi de kapatıldı. Ankara İstiklal Mahkemesi kararı ile Hüseyin Cahit Yalçın, ölünceye kadar oturmak üzere Çorum'a sürgüne gönderildi.⁶²

25 Mayıs'ta, hükümetin isteğiyle, Şark İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ayaklanmada rol oynadığını ileri sürerek mahkemenin görev alanına giren bölgelerdeki şubelerinin kapatılmasını valilerden istedi. Bu karar derhal yerine getirildi. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından, partinin programında yer alan “*dine hürmetkar olduğu yolundaki hüküm*”, ayaklananlara cesaret verdiği ayaklanmacıları kışkırttığı iddia edildi. Hükümeti uyarma gereğine neden oldu. Hatta daha da ileri gidilerek bu hükmün, Bazı Terakkiperver Cumhuriyet Partisi

⁵⁹ Yalçın, KÜÇÜK, *Aydın Üzerine Tezler-3*, İstanbul, Tekin Yayınları, 1988, s.432.

⁶⁰ KÜÇÜK, *a.g.e.*, s.414.

⁶¹ KOÇAK, *a.g.e.*, s.101.

⁶² PALA, *a.g.e.*, s. 341.

mensupları İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp mahkum oldular. Hükümet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına 3 Haziran 1925'de karar verdi.⁶³

Takrir-i Sükun Kanunu, Türkiye Cumhuriyetinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabilir. Hükümet nüfusu memleketin her tarafına yayılmış, Mustafa Kemal grubu iktidarı tamamen ele geçirmişti.⁶⁴ Takrir-i Sükun Kanunu 2 yıl yürürlükte kalacaktı. Anayasanın “*Hürriyetlerin sınırını kanun belirtir*” hükmünden yararlanılarak, Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmıştı.⁶⁵ Tek parti diktatörlüğünün kurulması sürecinde bu olaylar önemli dönüm noktası olmuştur. Memleketin her tarafında serbest tartışma ve eleştiri imkanı tamamen ortadan kalktı.⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1926'da İzmir'e bir geziye çıkacaktı. Bu geziye kendisine bir suikast yapılacağı, ihbar ile ortaya çıktı gezi bu tarihte gerçekleşmedi. Bizzat yapılmış bir saldırı veya suikast olmamıştır.

2.5.2. Muhalefetin Susturulması

17 Haziran günü gezinin gecikmesinden korkuya kapılan Şevki adlı bir kişi İzmir Valisi, Kazım (Dirik) Paşaya bir ihbarda bulundu. Yapılan bu ihbara göre Mustafa Kemal Paşaya bir suikast planlanmıştı. Şevki adlı bu kişi, suikasttan sonra bir motorla suikastı yapanları Karşıyaka'dan alarak, Yunanistan'ın Sakız adasına kaçıracağını da bildirdi. Mustafa Kemal Paşa bir gün gecikerek İzmir'e geldi. Komploları hazırlayıcıları olarak Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit, İzmir Milletvekili Şükrü, Eskişehir Milletvekili Arif yakalandılar. İttihatçı Kara Kemal, İstanbul'daki evinde yakalanmak istendi. İntihar etti. Derhal bir İstiklal Mahkemesi İzmir'e gönderildi.⁶⁷ Dolaylı olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerinin de bu suikast girişimine katıldıkları iddia edildi.

⁶³ MUMCU, *a.g.e.*, s. 139.

⁶⁴ KOÇAK, *a.g.e.*, s.102.

⁶⁵ KARPAT, *a.g.e.*, s.47.

⁶⁶ MUMCU, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁷ KOÇAK, *a.g.e.*, s.102.

İzmir'e gönderilen Ankara İstiklal Mahkemesinin, talebi üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Milletvekillerinin evleri arandı ve dokunulmazlıkları olmasına rağmen, derhal tutuklandılar. Ankara'da tutuklanan Kazım Karabekir Paşa, Başbakan İsmet Paşanın talimatı ile serbest bırakıldı. Mahkeme, bunun üzerine kendisine dışarıdan müdahale edildiğini ileri sürerek Başbakan İsmet Paşanın tutuklanmasına karar verdi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşanın araya girmesi ile Başbakan İsmet Paşanın tutuklanması kararından vazgeçildi. Ancak, Kazım Karabekir Paşa dokunulmazlığı olmasına rağmen yeniden tutuklandı.⁶⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı olan Kazım Karabekir Paşa, Ordu Komutanlığından ayrılmış olsa da, henüz Ordu'dan istifa etmemişti. Yani tutuklandığı zaman milletvekilliği yanı sıra asker kişiliği de devam ediyordu. Aynı durumda olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşada tutuklanıyordu.

26 Haziran 1925'de Ankara İstiklal Mahkemesi, İzmir Suikastı ile suçlanan 49 tutuklu sanığı yargılamaya başladı. 49 tutuklu sanık arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Bekir Sami, Rüştü (Dadaş) Paşalar da vardı. Mahkeme sonunda 15 kişi idam cezasına mahkum oldu. Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Mersinli Cemal Paşalar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşanın talebi üzerine beraat ettiler. İdama mahkum olanlar arasında ise Rüştü (Dadaş) Paşa, İsmail Canbolat ve Halis Turgut gibi eski İttihat ve Terakki Partisine mensup eski milletvekilleri vardı.⁶⁹

Mahkeme sonunda Refet Paşa, 1 Kasım'da milletvekilliğinden istifa etti. O sırada hala asker olan Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşalar askerlikten emekliye ayrıldılar. Yargılanan ve beraat eden milletvekillerinin bir süre daha milletvekillikleri devam etti. 1927 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde, bu milletvekilleri seçilmediler ve siyasi hayattan ayrıldılar.⁷⁰

Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'deki duruşmalarını bitirdikten sonra Ankara'ya döndü ve 2 Ağustos 1925'de ve eski İttihatçıları yargılamaya başladı.

⁶⁸ KOÇAK, *a.g.e.*, s.103.

⁶⁹ KOÇAK, *a.g.e.*, s.104.

⁷⁰ PALA, *a.g.e.*, s.342.

Aralarında İttihat ve Terakkinin eski Maliye Bakanı Cavit bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail beyler de olmak üzere 4 kişi idama mahkum edildiler. Bu yargılamalar sonunda, Cumhuriyetin eski Başvekillerinden Rauf (Orbay) Bey'in dahil olduğu yedi kişi 10 yıl sürgün cezasına çarptırıldı. Rauf Bey o sıra da yurt dışında bulunduğu için, gıyabında mahkum olmuştu. Rauf Bey ancak Cumhuriyetin 10. yılı dolayısı ile çıkarılan af kanunundan sonra yurda döndü.⁷¹

2.5.3. İstiklal Mahkemeleri

“*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 günü Ankara'da toplanmasından bir hafta sonra 2 sayılı Kanunla kabul edildi. Bu dönemde yer yer isyanlar görülüyordu. Asker kaçakları giderek artıyordu. Bunların cezalandırılması için çıkarılan bu kanuna rağmen, özellikle Yunanlıların Polatlı önlerine geldiği bir sırada asker kaçakları çoğalmış, mevcudu seksen-yüzü bulan birliklerde asker sayısı üçe-dörde inmeye başlamıştı. Zaman kıymetlidir ve suçlu görünenler derhal cezalandırılırsa, amaca hizmet etmiş olacaktır prensibinden hareketle öyle bir mahkeme kuruldu ki, bu mahkemelerin hükümleri bir üst merciin incelemesinden geçmedi. Kesin hüküm oldu. Bu tip olağanüstü mahkemeler başka ülkelerde de görülmüştür. Ancak başka ülkelerdeki benzerlerine İhtilal Mahkemeleri denmiştir. Asker kaçaklarının önlenmesi ve kaçanların geri dönüşünü temin için, hükümet tarafından meclise bir kanun tasarısı verildi. Komisyonlarda bu tasarının görüşülmesi sırasında, Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket İnce, 11 Eylül 1920 günü Meclise verdiği bir Kanun teklifinde; asker kaçaklarının Büyük Millet Meclisi tarafından kurulacak İstiklal Mahkemelerinde muhakeme edilmelerini teklif etmiştir. Bu teklif hemen hemen aynen kabul edilerek, kanunlaşmıştır. “*Cephe firarileri hakkında kanun*” başlığını taşıyan 21 sayılı kanunla kurulan istiklal Mahkemeleri 01 Ağustos 1922 tarihine kadar yurdun ihtiyaç duyulan şehirlerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu arada 28 sayılı Kanunla, Hıyanet-i Vataniye

⁷¹ Cemal, KUTAY, *Tarih Sohbetleri-2*, İstanbul, Son Telgraf Matbaası, 1968, s.276-288.

Kanunundaki suçları işleyenlerle, yani ihdas edilen bazı suçlar da İstiklal Mahkemeleri salahiyyetine verildi.⁷²

İstiklal Mahkemelerinin en önemli özelliği, mahkeme üyelerinin Büyük Millet Meclisi azası (mebuslar) arasından teşkil edilmeleridir. Heyetin hukukçu olma şartı yoktur. Heyet başkanını kendi arasında seçer. Heyeti de, Meclis seçer. İstiklal Mahkemelerinin adedini ve mntıklarını hükümetin teklifi üzerine, Büyük Millet Meclisi tayin eder. Mahkeme kararları kesindir. Mahkemeler sicil ve askeri kanunlarda bulunan hükümleri uygulayabileceği gibi, müstakil olarak başka ceza hükümleri tesis etmek, kararlar almak bir başka ifade ile bazı kanun gibi hüküm tesis etmek yetkisine sahiptirler. Bu mahkemelerde ilgili Kanunun tatbikine Milli Savunma, Maliye, İçişleri ve Adliye Bakanları görevlidir.⁷³

Rauf (Orbay) beyin Başbakanlığı sırasında meclisçe çıkarılan “*İstiklal Mahkemeleri Kanunu*” 249 sayılı kanun olarak 31 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunla, İstiklal Mahkemeleri'ne savcı görevlendirilmiştir. Savcıya mahkemenin kararına itiraz yetkisi verilmiştir. İtirazlar Büyük Millet Meclisi'nde tetkik ve halledilecektir. Mahkemeler kanunda yazılı olmayan cezaları veremeyecektir. Verilen idam kararları kesin değildir. Meclisin onayı ile idamlar kesinleşecektir. İlk istiklal mahkemelerinde bulunmayan bazı yetkiler yeni kanunla tanınmıştır. Bunlar devletin harici ve dahili emniyetine karşı işlenen suçlar siyasi suikastlar, asker ailelerine tecavüzler, seferberlikte araç temin komisyonları'nın suiistimali, cümle memurların rüşveti memuriyet nüfusunu kullanarak halka zulüm ve işkence yapmaları gibi suçlardır. İstiklal Mahkemeleri'ne 1925 yılında, kesin olarak idam kararı verme yetkisi yeniden verilmiştir. 3 Kasım 1926 tarihine kadar çıkan İstiklal Mahkemeleri, bu tarihte faaliyetlerini tatil etmiştir. 4 Mayıs 1949 günü, Adnan Adıvar ve Cihat Baban'ın müşterek teklifleri kanunlaşarak, İstiklal Mahkemeleri Meclisçe lağvedilmiştir. İstiklal Mahkemelerinin vazife bitiminde, mahkeme zabıt ve evrakını Meclise çuvalara koyarak teslim etmeleri, tasnif yapılmadan ve numaralama yapılmadan olduğu için aranan herhangi bir evrak

⁷² PALA, *a.g.e.*, s.343.

⁷³ PALA, *a.g.e.*, s.343.

bulunamıyordu. 17 Haziran 1922 tarihli meclis toplantısında, Meclis 2. Başkanı Rauf (Orbay), meclis umumi heyetine, bir başkanlık tezkeresi sundu. Buna göre, İstiklal Mahkemelerine ait dosyalar için yapılacak muamelenin çok acele olarak bir karara bağlanması, Meclis Genel Kurulu'ndan isteniyordu. Rauf Bey yaptığı konuşmada: *“Evrakın, tarihi ve içtimai fevkalade ehemmiyeti vardır. Tapu kaydı değildir bunlar. Allah ve tarih önündeki muhasebenin evrak-ı müsveddesidir bunlar...”* demek suretiyle, İstiklal Mahkemesi kararlarının tasnif ve cetveli tanzim edilmek lüzumunu ifade etmiştir. Mecliste sert tartışmalardan sonra Şarkı Karahisar Milletvekili Ali Sururi efendinin şu teklifi Meclis genel kurulunca kabul ediliyor.⁷⁴

“Vazifesine hitam verilmiş olan İstiklal Mahkemelerine ait evrakın o mahkeme heyetinden burada mevcut zevat ile Meclis Riyaseti idaresi ve mahkeme tarafından müştereken muntazam surette tasnif ve cetveli tanzim edilmiş bu evrakın, Meclisin diğer mühim evrakı gibi saklanması için vazifeli olanlara teslim olunması” hükmü benimsenmiş olsa da özellikle 1923-1927 arasında tam bir siyasi müessese olmuş olan İstiklal Mahkemeleri kararları bilim adamlarınca yeterince ele alınmamıştır.⁷⁵

1946 yılında Kazım Karabekir'in T.B.M.M. Başkanlığına seçilmesinden sonra, kendisinin de Atatürk'e yapılacak bir suikast dolayısı ile sanık olarak yargılandığı İstiklal Mahkemelerinin dosyalarının akıbeti ile ilgilenmiş, artık tarihin malı olması gereken bu evrakın, arzu edenlerin incelemesine açmanın vaktinin geldiğine inanmıştır. Kazım Karabekir, bu arzusunu Cumhuriyet Halk Partisi grubuna getirmek istemiş, ancak, o tarihte çok partili siyasi hayata başlandığından, muhalefete koz vermemek için, bu isteği açıklaması parti disiplini içinde engellenmiştir.⁷⁶

Siyasi tarihimizde çok partili sisteme geçilmesinin ilk tecrübesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liberal anlayışı savunan bir ilkeyi benimsemişti. Muhalefet kontrolü olmadan, bütün kuvvetlerin Millet Meclisinde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağını savunuyor, ferdi hürriyetleri korumak amacına güdüyordu. Temel prensipleri cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasi idi.

⁷⁴ PALA, *a.g.e.*, s.344.

⁷⁵ KUTAY, *a.g.e.*, s.288.

⁷⁶ KOÇAK, *a.g.e.*, s.108.

Dönemin oligarşik meclis yapısı bu yapıyı kaldıracak durumda olmadığından, Şeyh Sait ayaklanmaları da bahane edilerek kapandı. Döneminde basın ve halkın desteğini alan bir partiydi.⁷⁷

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan ve kısa sürede bütün dünyayı saran büyük iktisadi bunalım, yurdumuzu da etkisi altına almıştı. Hükümet ekonomik hamlelerini duraklatmak zorunda kaldı. Durgunluğa sürüklenen halk, durumdan yakınmaya başlamıştı. Atatürk, hükümetin izlediği iktisat siyasetini eleştirdi ve yeni bir siyasi partinin gerektiğini açıkça ifade etmeye başladı. İktisadi liberalizm taraftarı olduğunu bildiği, yakın arkadaşı ve o sırada Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi, (Okyar) Bey'e vermeyi planlamıştı. 1930 yılı Ağustos ayında Paris'ten izinli olarak yurda dönen Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşanın talep ve talimatı doğrultusunda bir muhalefet partisi kurmak üzere girişimlerde bulundu.⁷⁸

2.6. ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA İKİNCİ GEÇİŞ DENEMESİ: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, kuruldu. Genel Başkanlığa Ali Fethi Bey, Genel Sekreterliğe Nuri Bey getirildi. Parti kurucuları arasında Tahsin (Uzer) Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa, Ahmet (Ağaoğlu) Bey, Nakiyettin (Yücel) Bey de vardı. Yeni kurulan partiye bir kısmı Mustafa Kemal Paşanın talimatı üzerine, bir kısmı da kendiliğinden olmak üzere 15 milletvekili katıldı. Mustafa Kemal Paşanın amacı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı bir iktidar alternatifi haline getirmek değildi. Serbest Fırkaya hükümette destek verdi. Yumuşak bir rakip olarak düşünülen yeni parti, kısa süre içinde geniş halk yığınlarının desteğini kazandı. Ülke çapında gayri memnun yığınlar, yalnızca mevcut yönetime muhalif olduğu için Serbest Cumhuriyet Fırkasına destek vermeye başladılar. Böylece 1930 yılında ülkedeki potansiyel muhalefet birden bire canlandı. Halk Fırkası da Fethi Bey'e hücum ederek, onu Mondros mütarekesini imzalamış

⁷⁷ Alpay, KABACALI, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları/1638, 1994, s.126-141.

⁷⁸ PALA, *a.g.e.*, s.344.

olmak ve Mustafa Kemal Paşaya karşı ihtiraslar beslemekle suçladılar. Fethi Bey, partiler arası kavgada Mustafa Kemal Paşanın tarafsız kalmasını istemesi, gerginliği arttırdı. Fethi Bey halktan, genel seçimi kazanacak kadar büyük destek ve rağbet görmüştü.⁷⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini iktidar alternatifi olarak görmesi ve bunu kanıtlamaya çalışması karşısında Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın halen Genel Başkanı olduğunu vurgulama lüzumunu hissetti. Bu açıklama, Cumhurbaşkanı'nın iki parti arasında hakem rolü oynayacağına dair beyanatı ile çelişmektedir.⁸⁰

Serbest Cumhuriyet Fırkası yönetimi gelişen olaylar ve Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek zorunda kalması nedeniyle kendini fesih kararı aldı. Fethi bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın fesih edildiğini 17 Kasım 1930' da Dahiliye Vekaletine verdiği dilekçe ile birlikte Serbest Fırka sadece 3.5 ay yaşayabilmiştir. Böylece yapay ve güdümlü bir demokrasi deneyi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁸¹

Serbest Fırkanın başarısının sebeplerini araştırmak üzere, Mustafa Kemal Paşa, yurt içinde uzun seyahatlere çıktı Üç ay süre ile yanında uzmanlarla ülkeyi baştan başa gezen Mustafa Kemal Paşa, anladı ki, halk Serbest Fırkayı tutmakla kötü gidişe dur demek ve protesto etmek istiyor. Bu seyahatlerde Cumhuriyet Halk Partisi için, transferler yapmayı da ihmal etmedi. Bu transferin en önemlisi de, Serbest Fırka Aydın İl Başkanı olan Adnan Menderes'i kendi partisine katarak, bu kez Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Aydın İl Başkanı yapmasıdır.⁸²

Serbest Fırka denemesi hakkında en ilgi çekici tespiti, bu partinin kurucularından biri olan Süreyya (İlman) Paşa yapmıştır. 21 sene sonra, bazılarına göre Mustafa Kemal Serbest Fırkada kendisi için tehlike sezmişti. Bazılarına göre ise, Atatürk, Serbest Fırka yolu İsmet Paşanın nüfuzunu frenlemek istiyordu.^{83 84}

⁷⁹ PALA, *a.g.e.*, s.345.

⁸⁰ KARPAT, *a.g.e.*, s.65.

⁸¹ Samed, AĞAOĞLU, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, Şeref Matbaası, 1965, s.27.

⁸² KARPAT, *a.g.e.*, s.63-64.

⁸³ Süreyya, İLMEN, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951 s.78.

⁸⁴ KOÇAK, *a.g.e.*, s.108.

2.7. TÜRKİYEDE ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA ÜÇÜNCÜ GEÇİŞ DENEMESİ: DEMOKRAT PARTİ

Çok partili sisteme geçiş için, İkinci Dünya savaşının bitmesi gerekiyordu. Çünkü İkinci Dünya Savaşında çarpışan devletlerden, tek parti ile yönetilen devletler yenilmişti. İkinci Dünya savaşındaki mağlup devletlerin tek parti yönetimi ile idare edilmelerinin etkisi çok yoğun bir şekilde hissedilmiştir.

2.7.1. Demokratik Parti Kurulmadan Önce CHP'deki Gelişmeler

19 Mayıs 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yaptığı bir konuşması esnasında “*Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*” demiştir. Müteakiben, Çankaya'da verilen bir davette, demokratik yönetimi yerleştirme amacından söz etmiştir. Faik Ahmet Barutçu'nun anılarında anlattığına göre İnönü Tek Parti döneminde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinde partilerin kapatılmalarının birer hata olduğunu, bu hatanın hem kendisine, hem Atatürk'e ait olduğunu açıklamıştır.⁸⁵

Şükrü Saraçoğlu hükümetinin T.B.M.M' inde 1945 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri esnasında bütçe ile ilgili önemli tartışmalar oluştu. Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığı'nda olan bu bütçe görüşmelerinde 356 kabul oyuna karşı, 5 ret oyu verilmişti. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bütçeye verilen ret oyu karşısında, Hükümet için güven oyu istedi. Yapılan güven oylamasında 359 güven oyuna karşılık, 7 güvensizlik oyu çıktı. Bu 7 ret oyunun 5'ini bütçeye ret oyu veren Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Adnan Menderes'ti. Hikmet Bayur ve Recep Peker, güvensizlik ile bu beş muhalife katılmışlardı.⁸⁶ Bu durum üzerine, eleştirileri de dikkate alan CHP yönetimi hükümette ve parti yönetiminde değişiklik yaptı. 7 Haziran'da CHP Milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaları ile CHP Meclis grubuna parti içinde siyasal liberalleşmeye

⁸⁵ N., Cevat, AKKERMEN, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler*, Ankara, Ulus Basımevi, 1950, s.72-75.

⁸⁶ PALA, a.g.e., s.346.

bazı reformların yapılmasını isteyen bir önerge verdiler. Siyasi tarihimize “*Dörtlü tekrar*” olarak geçen bu olaydan sonra yapılan bir CHP grup toplantısında bu talep 7 saat süren gizli toplantı sonunda, bu çeşit tekliflerin görüşülme yeri grup toplantısı olmayıp, Millet Meclisi olduğu gerekçesiyle ret etti.⁸⁷

26 Haziran 1945'de Türkiye Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzaladı. 15 Ağustos 1945 tarihinde T.B.M.M de Türkiye Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanması için yapılan görüşmeler esnasında Adnan Menderes Birleşmiş Milletler Anayasası'nın siyasal özgürlüklerle kişi hak ve özgürlüklerini teminat altına aldığını belirterek, bu belgeyi imzalamış, ülkelerin iç yönetimlerinde de Milli egemenliği kurmak zorunda olduğunu belirtti. Hükümete cephe almış bulunan Vatan gazetesinde, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, hükümeti, başbakanı bazı antidemokratik kanunları tenkit eden yazılar yazarak muhalefetlerini açığa vurdular.⁸⁸

Bunun üzerine parti içi muhalefet, CHP yönetimi tarafından sert biçimde eleştirilerek, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 21 Eylül 1945'de CHP' den ihraç edildiler. Örtülü tavrı imzalayanlardan Refik Koraltan'da arkadaşlarının partiden ihraç edilmelerini tenkit edince oda CHP 'den ihraç edildi. 28 Eylül'de Celal Bayar, Milletvekilliğinden istifa etti (CHP' den istifa etmeksizin). 1 Kasım 1945'de İnönü T.B.M.M açış konuşmasında hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasının yarattığı eksikliği vurguladı ve yeni bir siyasi parti kurulmasını teşvik etti. 3 Aralık 1945'de Celal Bayar, CHP'den istifa etti. 4 Aralık 1945 günü İnönü-Bayar görüşmesi oldu. Bu görüşmede, yeni kurulacak siyasi parti konusunda görüş birliğine varıldı.⁸⁹

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 günü kuruldu. Dörtlü tavrı verenler Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan'ında bulunduğu kurucular Celal Bayar'ı Genel Başkan seçtiler. CHP 10 Mayıs 1946'da Olağanüstü Kurultayı topladı. CHP'nin yapısında çok partili siyasi hayata uyacak yapısal değişiklik yapmak amacıyla toplanan Kurultayda İnönü'nün önerisi üzerine “*Değişmez Genel Başkan*”

⁸⁷ Vatan, 13, 14, 18 Eylül 1945.

⁸⁸ Kuvvet Gazetesi, Başyazı, 27 Temmuz 1947. (Demokrat parti yayın organı.)

⁸⁹ PALA, a.g.e., s.346.

ve “*Milli Şef*” sıfatları kaldırıldı ve parti tüzüğünde gereken değişiklik yapıldı. Kurultayda İnönü Genel Başkanlığa, Başvekil Saraçoğlu da Genel Başkan Vekilliğine seçildiler. CHP Genel seçimleri 1947 yılında yapmayı düşünürken, DP'nin güçlendiğini görünce ani bir kararla genel seçimler 21 Temmuz 1946'da yapıldı. Bu seçim, son yasal düzenleme uyarınca, demokratik olmaktan uzak olarak “*Açık Oy, Gizli Sayım*” yöntemiyle ve çoğunluk sistemine göre yapıldı.⁹⁰

Başbakan Recep Peker, DP ye karşı çok sert tavır içinde idi. İnönü, Peker'le Bayar arasına arabulucu olarak girdi ve muhalefet partilerinin varlığı teminat altına alan 12 Temmuz beyannamesi adlı bildiri yayınladı. Recep Peker, tek partili döneminin geleneklerinin sürdürülmesinden yana idi. İnönü açıkça DP tarafını tutunca, Peker tedirgin oldu ve Cumhurbaşkanı'nın partiler arası hakemliğini antidemokratik bularak itiraz etti. Hakem ancak seçim zamanında millet olabilirdi. Recep Peker ile İsmet İnönü arasındaki ters düşme sonucu, Recep Peker Hükümeti CHP grubundan güven oyu istedi. Gruptaki 35'ler denilen ılımlılar karşı çıkınca, Recep Peker istifa etmek zorunda kaldı. Cumhurbaşkanı İnönü, grupta Peker'e karşı ılımlıların yanında yer alarak açıkça tavır almıştı. Recep Peker, CHP yönetiminden de ayrıldı. Peker yanlısı olarak bilinen Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesi başyazarlığından ayrıldı. 35'lerin liderlerinden Nihat Erim, Ulus'a başyazar oldu. Yeni hükümeti Hasan Saka kurdu. Hasan Saka'nın Başvekilliğinde iktidar-muhalefet ilişkileri hissedilir derecede düzeldi. İkinci Hasan Saka hükümeti Seçim Kanununda değişiklik yaparak, gizli oy açık sayım ilkesini kabul etti.⁹¹

1947 yılı ocak ayında toplanan DP 1. Kurultayı sırasında Mareşal Fevzi Çakmak ile Kenan Öner etrafında, dört kurucuya karşı, bir grup toplandığı söylentileri çıktı. İktidara karşı sert muhalefet izlenmesinden yana olan grup, DP kurucularının İsmet İnönü ile anlaşmalarının, DP yi bir muvazaa muhalefet partisi haline getireceğini belirttiler. Sertlik kanadı temsilcilerinden Hikmet Bayur, 12 Temmuz Beyannamesinin, demokratların mücadele ruhunu yo ettiğini ileri sürüyor, partinin merkez komitesi toplantılarının gizliliğinden de şikayet ediyordu.⁹² Sertlik

⁹⁰ PALA, *a.g.e.*, s.347.

⁹¹ PALA, *a.g.e.*, s.347.

⁹² KARPAT, *a.g.e.*, s.186.

yanlısı milletvekilleri DP meclis grubunda, ılımlılar ise DP parti merkez yönetim kurulunda çoğunlukta idi. DP İzmir İl Teşkilatı kurucularından, Dr. Mustafa Kentli, DP Genel Başkanı Celal Bayar'ı tenkit ettiği için, 1947 yaz aylarında DP den ihraç edildi.⁹³

Celal Bayar, Balıkesir'de yaptığı bir konuşma esnasında, “*parti nizamnamesine aykırı hareket edenlerin kulaklarından tutulup haysiyet divanına getirileceklerini, bu da yetmezse, partiden atılacaklarını*” söyledi.⁹⁴ DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, parti içi muhalefette etkili bir isimdi. Vatan gazetesi, İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in gözden düşmesi için partiyi parçalamak istiyor suçlaması ile bir sıra makaleler yayınladı. Bu yayında hemen sonra Kenan Öner, DP den istifa etti. Parti genel merkezine gönderdiği istifa yazısı da bir süre gizli tutuldu. Daha sonra da Yeni Sabah gazetesinde yayınlandı.⁹⁵

Kenan Öner'in istifa gerekçeleri olarak DP liderlerinin halkın isteklerini bir tarafa bırakmasını, şahsi emelleri uğruna partiye hakim olmaya çalışmalarını Celal Bayar'ın kendisinin tekrar DP İstanbul il Başkanlığına seçilmesini önlemeye çalıştığını DP içinde bir grubun, diğer grubu İnönü taraftarı gösterip, tasfiyesine gidilmek istendiğini de iddia etti. Kenan Öner, 1948 yılında yayınlanan hatıralarında, CHP'nin Demokrat Partiye gösterdiği müsamahanın, aralarındaki bu gizli anlaşma sonucu olduğu üzerinde ısrarla durmuştur. Hatta bazı söylentileri ileri sürüp, Celal Bayar'ın DP kurmak için hükümetten yardım aldığını söylemiştir.⁹⁶

Demokrat Parti beş milletvekilini parti içi dayanışmayı zayıflattıkları gerekçesiyle partiden ihraç etti. Genel yönetim kurulunun altı üyesi de ihraç kararının protesto için, genel yönetim kurulundan çekildiler. Ancak bu altı kişi hakkında da partiden ihraç kararı verildi. Partiden ihraç edilen milletvekillerinin ihraç işlemi kurultaydan onaylanana kadar, parti meclis grubuna katılmaları, Genel Yönetim Kurulu (Merkez komitesi) tarafından men edildi. Buna tepki gösteren on

⁹³ Yeni Sabah, 20,30 Ocak 1948. (M Bayur'un görüşleri).

⁹⁴ Yeni Sabah, 17, 20 Ocak 1948.

⁹⁵ Kenan, ÖNER, *a.g.e.*, s.22.

⁹⁶ KARPAT, *a.g.e.*, s.186.

milletvekili daha, grup toplantılarına katılmamak kararı aldılar.⁹⁷ Sözde disiplini sağlamak amacı ile, parti içi muhaliflerin zorla ve keyfi bir şekilde terfiyeleri, parti üst kademelerini tahakküm meylinde başka bir sebeple izah edilemez, haklıda gösterilemez.⁹⁸

Demokrat partiden ihraç edilenlerle, istifa edenler, 20 Temmuz 1948'de Türkiye'nin üçüncü büyük partisi olarak Millet partisini kurdular. Parti genel başkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak getirildi.

Demokrat Parti ikinci Kurultayı 20 Haziran 1949'da toplandı. Bu kurultayın amacı; partinin geçmiş ve gelecekteki siyasetini görüşmek Millet Partisi'nin kuruluşunun açtığı çatlağı kapamak ve parti içi muhaliflerin, parti safları üzerindeki nüfuzunu gidermekti. Muhaliflerin partiden çıkarılması ile ilgili, Merkez Komitesi kararları, Kurultayda onaylandı. Kurultayda alınan kararlar sonucu, parti tüzüğünde değişiklikler yapıldı. Yüksek Haysiyet Divanı kuruldu. Parti merkez komitesine, milletvekili adaylarının yüzde yirmisini tespit etme yetkisi tanındı. Parti genel başkanının gerektiğinde, kurultayı olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi kabul edildi. Bu ikinci kurultay DP Merkez Komitesi ve parti kurucularının, parti içi mücadeleyi kazandıklarını gösteriyordu.⁹⁹

1950 yılında Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni, halkın ve muhafazakar çevrelerin büyük ve katılımı ile yapıldı. Bu cenaze töreni CHP ile DP için büyük uyarı oldu. Yaklaşan seçimlerde, Mareşal Fevzi Çakmak'ın muhafazakar görüşlerinin, Millet Partisi'ne yarayacağı, dini bir atmosferin oluşacağı düşüncesi, CHP ve DP'lileri endişeye sürükledi. Seçimler, 14 Mayıs 1950'de yapıldı. DP seçimleri kazandı ve hükümeti Adnan Menderes kurdu.

1950'ye gelindiğinde, CHP 27 yıllık (Devlet Partisi) idi. Bu süre boyunca, CHP'ne hazineden bir çok mal-mülk, vb. kaynak aktarılmıştı. Bu geniş mal varlığının, ana muhalefet partisine, siyasal mücadelede haksız bir avantaj sağladığını ileri süren iktidar, 8 Ağustos 1951 tarihli 5830 sayılı Kanunu ve 14 Aralık 1953

⁹⁷ PALA, *a.g.e.*, s.348.

⁹⁸ KOÇAK, *a.g.e.*, s.153.

⁹⁹ KARPAT, *a.g.e.*, s.357.

tarıhli 6195 sayılı Kanunlarla CHP mallarına el konuldu. Ulus matbaası Hazineye intikal ettirildi. Demokrasi vaadiyle iktidara gelen DP demokrasiye bir kenara koyarak, iktisadi kalkınmayı ön plana aldı. DP iktidarı, iktisadi kalkınma için gerekli olan huzur ve sükunu sağlamak için bir kısım hürriyetleri kısmaya başladı. DP'lilerin yeni felsefesi “*Sağlam bir iktisadi temel olmadan, refah sağlanmadan demokrasi kurulamaz*” noktasında toplandı. Böylece iktidar “*iktisadi kalkınma*” için gerekli huzur ve sükunu sağlamak üzere bir kısım hürriyetlere kısmaya başladı. 6429 sayılı Kanunla, 1954 seçimlerinde Millet Partisi adaylarına oy verdiği için Kırşehir ilçe yapıldı. Basın Kanunu, devlet memurlarının tenkit edilmelerini önleyecek biçimde değiştirildi. Uluslararası Basın Enstitüsü 1954 raporunda Türkiye’yi basın hürriyetini kısıtlayan ülkeler arasında ilan etti. 1954-1955’de pek çok gazeteci tutuklandı. Bu antidemokratik uygulamalar, Demokrat Partide ihtilafa neden oldu İçlerinde bakanlık yapmış kişilerin de olduğu on milletvekili’nin hazırladığı basına ispat hakkı tanınmasını öngören kanun teklifi meclise verildi. Parti liderleri imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri için yaptıkları teşebbüsten sonuç alamadılar. Bu baskılar sonucunda duyulan tepkilerle kanun teklifini imzalayanların sayısı on dokuz çıktı. Yaklaşmakta olan Demokrat Parti dördüncü büyük kongresinde, on dokuzların liderlere karşı bir isyana ön ayak olabilecekleri endişesi ile Parti Merkez Yönetimi bir takım tedbirler aldı. On dokuzlar kongreye katılamayacaklardı. Merkez yönetiminin aldığı bu karardan sonra, kanun teklifinin sahibi on dokuz Milletvekili Haysiyet Divanına verildiler. On dokuzları parçalamak isteyen Haysiyet Divanı, dokuzunu ihraç kararı aldı. Kalan on milletvekili hakkında da bir karar vermedi. Fakat bu on milletvekili kendiliğinden Demokrat Partiden istifa ettiler. Parti Merkez yönetimi hızını alamayarak, daha da ileri gitti ve on dokuzları tutan delegelerin büyük kongreye katılmalarını men etti. Bu şekilde, çeşitli manevralarla İspat Hakkı teklifinin kongrede görüşülmesi önlendi. Fethi Çelikbaş ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun da on dokuzlar hareketinin lider kadrosunda olduğu belirdikten sonra, Demokrat Partinin parti içi muhalefete kesin olarak son vermek için yaptığı hazırlık, kuvveden fiile geçirildi. DP den ihraç edilmiş veya istifa etmiş milletvekillerinin, milletvekilliği sıfatlarının sona erdirilmeleri için, Meclise bir kanun teklifi sevk etmeye karar verdiler. Ancak bu teklifi gerek demokrasinin, gerekse anayasanın temel ilkelerine aykırı bulan geniş halk kitleleri büyük

protestolarda bulundular. Parti liderleri nihayet bu teklifi meclise sevk etmekten vazgeçtiler.¹⁰⁰

Milletvekilleri Meclis Başkanlığı ve Meclis Başkanı Vekilliği seçimlerinde, parti merkez yönetiminin adaylarını oy vermemek suretiyle tepkilerini dile getirdiler. Refik Koraltan, güçlkle Meclis Başkanı seçildi. Meclis Başkan Vekilleri ise, parti liderlerinin desteklemediği adaylardan seçildi.

Sonuç olarak demokratik açılımların en yoğun yaşanması gereken bu dönem demokrasi yönüyle pek başarılı olamamıştır. Evvelden gelen oligarşik zihniyet bu dönemin harcanmasına sebep olmuştur. Buna rağmen demokrasinin gelişmesi ve olgunlaşması açısından alt yapıyı oluşturulmuştur. Buna mukabil ekonomik ve sosyal yönden tarihimizin dönüm noktası olarak kabul edilebilecek bir devirdir.

2.7.2. Demokrat Parti Politikaları, Sosyal ve Siyasal Tepkiler

15 Ekim 1955'de toplanan Demokrat Parti büyük kongresi, Parti lider kadrosunun tüm isteklerini onayladı. Halk Partisi ile Millet Partisi, seçimleri boykot ederek, seçimlere katılmadılar. Bir yıl önce yapılan Genel Seçimlerde katılma oranı yüzde seksen sekizdi, bu seçimlere katılma oranı ancak yüzde otuz yedi oldu. Buna rağmen, oyların önemli bir yüzdesi Köylü Partisi adaylarına ve bağımsız adaylara verildi. Demokrat Parti yönetim ve politikalarına bir tepki de Partinin Meclis grubundan geldi. Artan hayat pahalılığı konusundaki bir sözlü soru üzerine açılan görüşmelerde, milletvekilleri Maliye, Ticaret ve İçişleri Bakan'ını istifaya mecbur bıraktılar. Aynı akıbetle karşılaşmak üzere olan Adalet Bakanı, bütün kabinenin çekilmesini teklif etti. Bunun üzerine Adnan Menderes kendi şahsı için güven oyu istedi. Güven oyunu alınca da yeni bir hükümet kurmaya girişti. Gruptaki isyanı bastırmak amacıyla yeni hükümet programında; anayasa değişikliği, üniversite mahremiyetine saygı gösterileceği, 1950'den beri çıkarılan antidemokratik kanunların değiştirileceği, ispat hakkı tanınacağı, hayat pahalılığıyla mücadele edileceği,

¹⁰⁰ PALA, *a.g.e.*, s.349.

demokratik tedbirler vaatleri vardı. Parti yönetiminin asileri kontrol altına almak, huzursuzluğu gidermek, zaman kazanarak parti içindeki kuvvetini yeniden kazanmak için bir manevra olarak değerlendirilen bu programın tam tersi bir icraat ortaya kondu.¹⁰¹ Parti içi muhalefet mensuplarında bazıları partiden ihraç edildikten sonra hürriyetleri kısıtan kanunlar ve daha şiddetli yeni tedbirler getirildi.¹⁰²

Yeni hükümetin kurulmasında önce, grup isyanı sırasında istifa eden Maliye, Ticaret ve Dış İşleri Bakanları özel Meclis Tahkikat komisyonundan, temize çıktılar. Sonradan, Devlet Bakanlığı sırasında gayri meşru servetler elde ettiği iddia edilen Mükerrerem Sarol hakkında, Meclis Grubu tahkikat açılmasını ret edince Fuat Köprülü, bu kararı protesto için DP den istifa etti. Meclis, DP lilerin öncülüğünde alınan kararla 27 Ekim 1957'de yeni genel seçimlerin yapılmasına karar verdi. Seçim Kanunu değiştirilerek, muhalefet partilerinin seçim koalisyonu-seçim ittifakı teşkil etmeleri, yani karma liste düzenlenmek suretiyle seçimlere girmesini yasakladı. DP'de parti içi muhalefet yaparak, 1955 Ekim ayında yapılan kongresi ile partiden ihraç edilen veya istifa eden, on dokuzlarında dahil olduğu 30 milletvekili de Hürriyet Partisi'ni kurdular. 1957 seçimlerinde umduğunu bulamayan ve dört milletvekili çıkararak Hürriyet Partisi, 1958 Kasım ayında Halk Partisi ile birleşti. Hükümeti tenkit ettiği için, hapiste bulunan Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'da hapiste iken Milletvekili seçildi. 1957 seçimlerinde, Muhalefet Partilerinin güç birliği çalışmalarına karşılık, iktidarı kaybetme endişesine kapılan DP bütün vatandaşları, Vatan Cephesi adı altında, kendi partilerine tabi yeni teşekkül içinde toplamaya çağırdı. 1957 seçimlerinde DP'nin muhalefet partilerinden (toplamından) daha az oy alması, DP'de iktidarı kaybetme endişesini yarattı. Uygulanan çoğunluk sistemi sayesinde milletvekillerinin üçte ikisini, hatta daha fazlasını kazanan DP meclis üstünlüğü sayesinde muhalefeti engelleme düşünceleri ile bir takım otoriter tedbirlere başvurdu.¹⁰³

DP iktidarı 1959 yaz sonunda, Türk Lirasının on bir yıldır sabit tutulan dış değerlerini düşürerek batıdan borç erteleme ve yeni kredi taleplerimize karşılık şart

¹⁰¹ Münci, KAPANI, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Ankara Üniv.Hukuk Yayınları, 1970, s.221.

¹⁰² PALA, *a.g.e.*, s.350.

¹⁰³ PALA, *a.g.e.*, s.350.

koşulan bir dizi istikrar önlemleri altındı. 4 Ağustos 1959'da yapılan devalüasyon sonucu, bir ABD doları 2.80'dan 9 liraya çıkarıldı.¹⁰⁴

1960 yılına girildiğinde, iktidar muhalefeti “*ihtilal*” kışkırtıcılığı ile, muhalefet ise iktidarı, bir “*istibdat*” idaresi kurmakla suçluyordu. DP Meclis grubu Nisan ayında, CHP'nin yasa dışı yollarla siyasi mücadele yaptığını, bir kısım basın da, onu bu yolda desteklediğini ileri sürerek, bir soruşturma (tahkikat) komisyonu kurulmasını kabul etti. Bu konuda hazırlanan önerge, TB.M.M de hemen kabul edildi. Meclis'te bu konuda yapılan görüşmeler sırasında İnönü iktidarı çok sert bir ifade ile uyararak şöyle demişti: “*Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, ihtilal o memlekette behemehal olur. Böyle bir ihtilal bizim dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman Milletvekilleri için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır*”. Ancak bu konuşma konulan yasak sonucu basına yansımada. Komisyon kendi çalışmaları ile ilgili haber ve yorumları da yasakladı. 27 Nisan 1960 günü, TB.M.M bu tür soruşturma komisyonlarının geniş yetkilerle donatıldığı bir Kanun çıkardı. Yetki Kanununun meclisten çıkmasından sonra birer gün ara ile İstanbul'da ve Ankara'da büyük öğrenci gösterileri oldu. Öğrencilerle, Emniyet güçleri arasında yer yer sert çatışmalar oldu.¹⁰⁵

CHP'nin Devlet Partisi suçlaması ile iktidara gelen DP 1950-1960 yılları arasında “*Parti Devleti*” kurmaya çalışmakla suçlandı. İhtilalin ayak sesleri, 27 Mayıs 1960 günü, ihtilal yaparak idareye el koyan subayların radyodan okunan bildirisi ile kendini gösterdi. Bu bildiri de kullanılan ifadeden anlaşıldığı kadarı ile partileri içine düştikleri anlaşmaz durumdan kurtarmak amacı ile yapılmış bir ihtilal söz konusu idi. 27 Mayıs 1960 sabahı radyolardan okunan bildiri şöyle başlıyordu: “*Sevgili Vatandaşlar, bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekate Silahlı Kuvvetlerimiz,*

¹⁰⁴ KAPANİ, a.g.e., s.221.

¹⁰⁵ PALA, a.g.e., s.351.

*partileri içine düştükleri anlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişilmiş bulunmaktadır...*¹⁰⁶

Sonuç olarak demokrasi adına demokrasi ögesinin ihlal edildiği yerlerde boşlukları anti demokratik unsurlar doldurur. Asıl mesele, hürriyetin platonik olarak tanınması değil, fakat onun sağlanması ve korunması meselesidir. Demokratik doktrine hakim olan düşünce, devlet kudretine bazı sınırlar çizerek, iktidarın bu sınırları aşmasını önlemek ve böylece şahısların hürriyetlerin korumak olmuştur. Bu düşünce, pozitif hukuk alanında, iktidarı frenleyen teminat kurumlarının kurulmasına yol açmıştır.¹⁰⁷

Demokrasinin teminatı, hukuk değil toplumun ahlaki değerleridir. Siyasal ahlak kanun yoluyla sağlanamaz. CHP ve DP dönemlerini siyasal parti disiplini ve otorite bakımından incelerken siyasal ahlakın demokrasi açısından ne kadar hassas bir konu olduğu gözlenmektedir. Gözlemediğimiz bu olayları, daha sonraları kurulan siyasi partilerde de görmekteyiz. İşte bu sebeptendir ki siyasal ahlaki olgunlaşmamış toplumlar bu ve benzeri sıkıntıları yaşamak zorundadırlar.

¹⁰⁶ PALA, *a.g.e.*, s.351.

¹⁰⁷ H., Nail, KUBALI *Esas teşkilat hukuku dersleri-1*, İstanbul, Tan Matbaası, 1955, s.225.

BÖLÜM III

SEÇİM SİSTEMLERİ, SİYASİ PARTİ TÜRLERİ VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

3.1. SEÇİM SİSTEMLERİ

Seçimler demokrasinin temel öğelerinden biridir. Halkın iradesinin meclise yansması, kendi kendini yönetebilmesi için temsilcilerini seçmesidir. Demokrasinin temel kurallarından biriside yönetilenlerin, yönetenleri serbest iradesi ile seçmesidir.

Yönetenlerin iş başına seçimle gelmeleri, insanların eşit serbest olduğunu ve onları kendilerinden başka kimsenin yönetemeyeceği düşüncesini ortaya koyar.¹ Seçim milli hakimiyetin uygulandığı anayasa düzenlerinde milletin, kendini temsil edeceklerine itimadını belirten bir irade açıklamasıdır.²

3.1.1. Çoğunluk Sistemi

Seçilecek milletvekili sayısı ve seçilmek için gerekli oy çoğunluğu bakımından; Tek İsim Usulü Liste Usulü ve Liste Usulü olmak üzere iki çeşittir.³

3.1.1.1. Tek İsim Usulü ve Liste Usulü

Tek isim usulünde her seçim çevresi bir tek milletvekili seçer, bu durumda da seçim çevreleri de küçük alanlardan, dar bölgelerden oluşmaktadır.

¹ Nazif, AKÇALI, *Çağdaş Siyasi Rejimler*, İzmir, Bilgehan Basımevi, 1989, s.27-30.

² Orhan, ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İ.Ü.H.F. Yayınları No:345, 1970, s. 257.

³ Esat, ÇAM, *Siyaset Bilimi*, İstanbul, Der Yayınevi, 1984 s.491-493.

- Mutlak çoğunluklu tek isim usulü : Seçilmek için, kullanılmış oyların mutlak çoğunluğunun yarısından fazlasını elde etmek gerekir. İlk turda seçilemez ise ikinci ve üçüncü turlara başvurulur. Nispi çoğunluğun yeterli olduğu son turlara *balotaj* denir.

- Nispi çoğunluklu tek isim usulü : Tek isim usulü doğrudan nispi çoğunluk ilkesiyle uygulandığı zaman, yani en fazla oyu aldığı zaman tek turda seçilmiş olur.

- Tercihli oylu tek isim usulü : Bir seçim çevresinde ikiden fazla aday varsa, seçmen bütün adayların ismini kapsayan listede tercih sırasını belirler. Yapılan oy tasnifinde birinci tercihlerden mutlak çoğunluğu elde eden aday seçilir.

3.1.1.2. Liste Usulü

Çoğunluk sisteminin liste usulü ile uygulanması halinde seçmenler oy pusulalarına seçilecek sayı kadar aday ismi yazmak suretiyle oylarını kullanırlar. Geniş seçim çevrelerini kapsayan bu sistemde her bölgenin çıkaracağı milletvekili sayısı nüfusuna göre saptanır.

- Mutlak çoğunluklu liste usulü

- Nispi çoğunluklu liste usulü

3.1.2. Nispi Temsil Sistemi

Nispi temsil her partiye sayısal gücüyle orantılı olarak üyelik vermektedir. Ancak liste sistemiyle uygulanabilir. Bu sistem tek adaya dayanan dar bölge seçim çevresi yerine birkaç milletvekili çıkaracak bir seçim çevresi gerektirir. Geniş seçim

çevresinden birden fazla milletvekili seçileceğinden adayların siyasal partilere göre listelere girmesi gerekir. Üç yöntem uygulanır.⁴

3.1.2.1. Seçim Çevresi Bölüm Sayısı Yöntemi

Bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oy sayısını, seçilecek milletvekili sayısına bölünmesi ile elde edilir. Bir seçim çevresinde seçim sayısı, partilerin aldıkları geçerli oy içinde kaç defa varsa seçime katılan her parti o kadar milletvekili elde eder.

3.1.2.2. Değişmez Tek Sayı Yöntemi

Seçimlerden önce bütün ülkedeki seçim çevrelerinde uygulanmak üzere yasa koyucu tarafından değişmez ve tek olarak saptanan sayıdır. Partilerin seçim çevrelerinde aldıkları oy sayısı içinde bu değişmez tek sayı kaç kez varsa, o çevrede seçime katılan parti o kadar milletvekili elde eder.

3.1.2.3. Ulusal Bölüm Sayısı Yöntemi

Bu sayı bütün ülkede kullanılan geçerli oyların toplamı tüm ülkede seçilecek temsilci sayısına bölünmek sureti ile bulunur. Listenin aldığı oy sayısı bu sayıyı kaç defa içeriyorsa o kadar temsilci çıkarır.

Özet olarak tek turlu çoğunluk seçim sistemi, iki partili sistemi doğuruyorsa parti içi demokrasi daha az işletilmekte parti disiplini ve lider sultasını gündeme getirmekte, iki turlu çoğunluk sistemi merkez partileri öne çıkardığından parti içi demokrasi boyutları genişlemekte, nispi temsil sistemi ise çok partili sistem getirdiğinden parti içi demokrasiyi çok genişletmektedir.

⁴ ÇAM, *a.g.e.*, s.494.

3.2. SİYASİ PARTİ TÜRLERİ

Siyasi parti türleri üzerinde çeşitli sınıflar yapıla gelmiştir. M. Duverger siyasi partiler yapıları itibarı ile dolaylı ve dolaysız partiler olarak ikili bir tasnife tabi tutmakla birlikte, oluşum tarzları itibariyle de siyasi partileri iki temel tipe ayırmaktadır.⁵ Siyasi partiler yapıları ile dolaylı ve dolaysız partiler olarak iki tipe ayrılırlar. Dolaysız partilerde üyeler, başka sosyal grupların yardımı olmaksızın, parti topluluğunu kendileri meydana getirirler. Dolaylı partide ise, gerçekte temel sosyal gruplardan ayrı bir parti topluluğu yoktur. Bir kimse, gerçek manada bir partinin üyesi değil, partiye kolektif şekilde bağlanmış bir sosyal grubun üyesidir. Genel olarak iki çeşit parti dolaylı şekil gösterir: Sosyalist partiler ve Katolik partiler. Oluşum tarzları itibariyle ise, siyasi partiler kadro partileri ve kitle partileri olarak iki gruba ayrılır. Kadro ve kitle partileri arasındaki ayırım, bir sosyal ve siyasi alt yapı farkına dayanır.⁶

3.2.1. Kitle-Bürokratik Partiler

İşçi sınıfının mücadelesi sonucu oy hakkının yaygınlaşması ile birlikte ortaya çıkan farklı yapıdaki partiler, genellikle kitle partileri olarak adlandırılır. Kitle partilerinin üyelerinin ekonomik bakımdan güçsüz olmalarının yanı sıra, eğitim seviyeleri de yetersizdir. Dolayısıyla kitle partileri bir çeşit okul gibi fonksiyon görerek üyelerini siyasi açıdan eğitmeye çalışır. Bu partiler, kadro partileri gibi zengin ve aristokratların desteğine sahip olmadıklarından, maddi imkanlara sahip olabilmek için teşkilatlanma biçimlerini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Böylece parti bürokrasisi gelişmiş, örgüt disipline olmuş ve iktidar parti içinde tabandan yükselen kişilerin eline geçmeye başlamıştır. Böylece meclis gurupları da partiye katı bir disiplinle bağlanmıştır. Kitle partilerinde teşkilat ocaklara veya hücrelere dayanmıştır.⁷ Kitle parti özelliklerini:

⁵ Maurice, DUVERGER, *Siyasi Partiler*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s.38-108.

⁶ Musa, TAŞDELEN, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Kocav Yayıncılık, 1997, s.113-114.

⁷ TAŞDELEN, *a.g.e.*, s.114-116.

- a. Parti bürokrasinin merkezi rolü (siyasi-idari görevler)
- b. Üye partisi, güçlü dikey örgütsel bağlar, belirli bir seçmen kesimini cezp etme
- c. Parti içi liderlerin önemi, ortak liderlik
- d. Üyelik yoluyla finansman
- e. İdeolojinin ön plana çıkması, inanan parti yandaşlarının örgüt içinde önemi ortaya çıkan farklılıklar olarak karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmektedir.

3.2.2. Kadro (Seçmen-Profesyonel) Partiler

Kadro partilerinde asıl ağırlık meclis gruplarında bulunur. Parti disiplini ve dolaylı genel merkez otoritesi zayıftır. Tarihi olarak bu tip partiler siyasetin çok dar bir zümreye tanındığı sanayi ihtilali öncesi toplumların ürettiği partilerdir. Partiyi sürükleyen yıldız kadrolardır. İdeolojik bir tutarlılık olmadığı gibi politika zamana ve zemine göre kolaylıkla yön değiştirir. Kadro partilerini temel teşkilat birimi komiteler ve heyetlerdir.⁸

Profesyonellerin merkezi rolü (uzmanlaşmış görevler) seçmen partisi, zayıf dikey bağlar, kamuoyu seçmenini cezp etme seçilmiş temsilcilerin önemi, kişisel liderlik çıkar grupları ve kamu fonları finansman sorunları ve liderliğin ön plana çıkması, çıkar grupları temsilcileri ve profesyonellerin örgüt içinde önemi kadro parti özellikleridir.⁹

⁸ TAŞDELEN, *a.g.e.*, s. 114-116.

⁹ ÇAPOĞLU, Gökhan, "Türkiye'de Siyasi Parti Yapılanması", *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.307.

3.3. SİYASİ PARTİLERDE ÖRGÜTLENME VE ÜYELİK

Siyasal partiler hemen her sosyal örgüt gibi, bir piramidi andırır. Zirvede lider bulunur. Takipçiler tabanı teşkil eder. Liderler ve takipçileri arasında parti eliti yer alır. Parti elitinin görevi, liderin mesajını takipçilere takipçilerin dileklerini lidere iletmek ve danışmanlık yapmaktır. Takipçilerin hepsi parti içinde aynı önemde değildir. Militan yada partizan denilen bir kısım takipçiler son derece aktiftir. Parti liderine, ilkelerine son derece sadıktırlar. Propagandacılar bunların arasından çıkar. Takipçiler içinde son tabakayı oluşturan pasif üyeler, parti toplantılarına katılır, aidat öder, fakat faal çalışmazlar. Partiler için sempatizanların büyük önemi vardır. Bunlar partiye hukuken kayıtlı değildirler ve daha çok tarafsız denilen kitle arasında yer alırlar.¹⁰

Amerika ve İngiliz partilerinde otorite teorik olarak aşağıdan yukarı doğrudur. Bu halk egemenliği ilkesinin bir sonucudur. Fakat gerçekte ve pratikte otorite demokratik partilerde yukarıdan aşağı doğrudur. Lider ve elit partiye yön vermekte, onu yönetmektedir. Totaliter partiler ise bütün otoritenin liderde olduğuna inanırlar ve bunu samimiyetle ifade ederler.¹¹

Örgüt yönünden siyasi partilere baktığımızda, komite partileri, ocak partileri, hücre partileri, milis partileri olarak dört guruba ayrılır.¹²

-Komite partileri : Küçük yapıları, kitle üyeliğine kapalılığı ve seçkinci oluşu, üyelikte nicelikten çok niteliğe önem vermesiyle nitelenir. Seçimlerde etkindirler. Seçim dışında etkinlikleri yok denecek kadar azdır. Üyeleri seçkinlerden oluşur.

-Ocak partileri : Geniş bölgelerde değil dar bölgelerde kurulurlar. Köylere, mahallelere, en ufak yerleşme yerlerine kadar teşkilatlanırlar. Batı Avrupa'da kitlelere oy hakkının verilmesinin bir ürünüdürler. Kitle üyeliğini artırma çabasındadırlar. Etkinlikleri sürekli, sadece seçim dönemleriyle sınırlı değildir.

¹⁰ Bülent, DAVER, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1985, s.158.DAVER, *a.g.e.*, s.158.

¹¹ DAVER, *a.g.e.*, s.158.

¹² DUVERGER, 1970, *a.g.e.*, s.52-75.

-Hücre partileri : Hücre partileri komünist partiler tarafından icat edilmiştir. İşçilerin ve öğrencilerin yoğun buldukları yerlerde kurulurlar. Örgütsel yapı işyerine göredir. Hücre ocak yapısına göre daha ufaktır ve siyasal etkinliğe yöneliktir. Gizlilik esastır ve parti güvenliği içindir. Seçimler ikincil önem taşır.

- Milis partileri : Nasyonal sosyalist ve faşist parti türü örgütlenmelerdir. Ordunun hiyerarşi karakterinden esinlenir. Milis partilerde seçim fonksiyonu söz konusu değildir.

Partilerin örgütlenmesi konusunda mevcut Siyasi Partiler Kanunu'na yöneltilebilecek en önemli eleştiri, bu kanunun siyasi partilere tek tip bir örgütlenme modeli empoze etmiş olmasıdır. Bahse konu kanunun, 3370 sayılı kanunla değişik 7'inci maddesi, partilerin örgüt birimlerini, “merkez organları ile il, ilçe ve belde teşkilatlarından; Türkiye Büyük Millet Meclisi grubu ile il genel meclisi ve belediye meclis gruplarından ibaret” olarak tanımlamaktadır. Bu maddede adı geçen belde örgütleri de, “il ve ilçe merkezleri dışında belediye teşkilatı olan yerlerde” kurulan ve “ilçe başkanlığına bağlı” olması nedeniyle gerçek anlamda ocak partileri türü bir örgüt kademesi oluşturmayan birimler haline getirmiştir. İlgili maddeye göre, il örgütüyle merkez arasında yer alan ve birkaç ili kapsayan bir bölge örgütü kademesi yaratılamayacağı gibi, ilçe kademesinin altında, mahalle, köy veya iş yeri düzeyinde ocak ve bucak gibi örgüt birimleri kurulamayacaktır. Böylece 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ertesinde getirilen ve o günün siyasi kutuplaşma ortamı içinde mantıklı görülen ocak-bucak yasağı, bugün siyasi şartların tümüyle değişmiş olmasına karşın, bugüne kadar devam ettirilmiştir. Daha doğrusu böyle bir neden, halkı siyasetten mümkün olduğunca uzak tutmak isteği olabilir.¹³

Oysa günümüzde ocak temeline dayanan kitle partisi modeli, sadece sosyalist partilerle sınırlı kalmamış, Avrupa’da bir çok muhafazakar, liberal veya Hıristiyan Demokrat parti tarafından da, uygulanmıştır.

¹³ Ergun, ÖZBUDUN, “Siyasi Partilerde Üyelik ve Örgütlenme”,
www.basarm.com.tr/yayin/politik/siyasionsoz.htm, 20.10.1995.

Görüldüğü üzere, Türkiye’de mevcut Siyasi Partiler Kanunu, özünde demokratik ideolojiye tamamen uygun olan bir örgütlenme tipi olan ve Avrupa’daki partilerinin bir çoğunun uyguladığı sistemin oluşmasına engel teşkil etmektedir. Partilerin örgütlenme modeli onların sosyal yapı ve ideolojisiyle ilişkili olduğu, batı demokrasilerinde çeşitli örgütlenme modellerini benimseyen siyasi partiler bir arada bulunduğu göz önüne alınırsa, ülkemizde de Siyasi Partiler Kanunu'nun tek tip bir örgütlenme modeli empoze etmekten vazgeçmesi ve partileri serbest bırakması demokrasinin gelişmesi açısından da uygun mütalaa edilmektedir. Anayasa ilkesi (m. 69/3)’ün siyasi partilerin parti içi çalışmalarının demokrasi esaslarına aykırı olamayacağı hükmüne göre, bu ilkeyi hayata geçirebilmek için, Alman Siyasi Partiler Kanunu'nun 8'inci maddesine benzer şekilde, "*üye kongresi ve yönetim kurulu, partinin ve yerel örgütlerin zorunlu organlarıdır*" yolunda bir hüküm getirilmesi uygun olur. Böylece, parti kongrelerinde üye kitle iradesi, demokrasiye ve parlamentoya yansımaları sağlanır.¹⁴

Siyasi Partiler Kanunu'nun parti örgütleriyle ilgili hükümleri, bu genel düzenleme ihtiyacını çok aşan, gereksiz yasaklar ve sınırlamalarla doludur. Birkaç örnek vermek gerekirse, büyük kongrede kimlerin tabii üye olacakları, kongrede bazı karar tekliflerinin kongre üyelerinin en az yirmide biri, bazılarının ise üçte biri tarafından ileri sürülmesi ve ilkin bir komisyonda incelenmesi zorunluluğu (Siyasi Partiler Kanunu, SPK, m.14); parti genel başkanının en çok üç yıl için seçilmesi ve aynı kişinin ara verilmeksizin beş defadan fazla seçilememesi (m.15); büyük kongrece seçilecek merkez organlarının her birinin üye sayısının on beşden az olamayacağı (m.16); kimlerin il kongresinde tabii üye olacakları, il yönetim kurulu üye sayısının yediden az olamayacağı, il başkanının en çok üç yıl için seçilebilmesi ve aynı kişinin ara verilmeksizin beş defadan fazla seçilememesi, il başkan ve yönetim kuruluna işten el çektirilmesi kararının yetkili kurulun üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla alınması (m.19); ilçe kongrelerinde delege sayısının 400'ü aşamaması, delege seçimlerinde partinin son genel seçimde aldığı oy miktarının esas alınması (oysa parti-içi demokrasi ilkesi, üye sayısının esas alınmasını gerektirirdi) (m.20) bunlar arasında sayılabilir ve elbette bu örneklerin

¹⁴ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

artırılması mümkündür. Buna karşılık, partilerin genel merkez, il ve ilçe organları seçimleri ile il kongresi ve büyük kongre delegelerinin seçimlerinin yargı gözetimi altında yapılması (m.21), geçmişte bu konuda karşılaşılan sorunlar göz önüne alındığında, olumlu karşılanabilir. Parti adaylarının belirlenmesinde kontenjan adaylığı ve merkez yoklaması dışındaki yöntemlerde, aday seçimlerinin, seçim kurullarının yönetim ve denetimi altında yapılması da (m.37) ilke olarak olumludur. Aynı şekilde, disiplin işlerinin düzenlenmesi (m.53-59) ve hakkında geçici yada kesin ihraç cezası verilen üyeye mahkemede itiraz hakkının tanınması (m. 57), geçmişteki keyfi uygulamalar hatırlandığında, yararlı kabul edilebilir. Ancak, hukuki düzenlemenin ilke olarak olumlu karşılanabileceği durumlarda dahi, aşırı ayrıntılara girmekten kaçınılmalıdır. Anayasa siyasi partilerin örgütlenmesiyle ilgili pek çok yasak ihtiva etmekte ve bu kısıtlamalar Siyasi Partiler Kanunu'na yansımaktadır. Bunlar arasında, siyasi partilerin yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamayacakları; kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremeyecekleri; vakıf kuramayacakları (m.68); kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamayacakları ve bunlardan maddi yardım alamayacakları (m. 69) yer almaktadır. Bu anayasal yasaklar, siyasi partilerin örgütlenme hürriyetini engellemekte ve demokratik açılımlara engel olmaktadır.¹⁵

Siyasetin alanını mümkün olduğunca daraltma, toplumu siyasetten uzak tutma veya uzaklaştırma dışında herhangi bir amacı olmayan bu yasaklar toplumun siyasi gelişimi engellemektedir. Ülkemizde kadın ve gençlik kolları partilerin teşkilat yapılarında yeteri kadar temsil edilemez, bunun ana nedeni Türk toplumunun gelenekçi yapısıdır. 4125 sayılı Kanun Geçici Madde 2 çerçevesinde sayıları iki milyon olduğu tahmin edilen yabancı ülkelerde yaşayan Türk vatandaşlarının “Bu Kanunun yayımından sonra yapılacak ilk milletvekili genel seçimi için yurt dışında vatandaşlarımızın oturdukları ülkelerde oy kullanmaları, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy açık sayım ve döküm esaslarına göre Yüksek Seçim Kurulunun yönetiminde gerçekleştirilir” hükmü getirmesi ve gümrük kapılarında oy hakkını

¹⁵ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

kullanabilmeleri demokratik bir açılandır.¹⁶ Bu açılımın yurt dışında konsolosluk ve büyükelçilikler bünyesinde yapılması, parti örgütlenmelerine katılmaları demokrasimiz açısından olumlu bir gelişme ve kazanım olacaktır. Avrupa ülkelerinde parti bünyelerinde oluşturulan vakıflar, parti-içi eğitim, demokrasi eğitimi, partilerin dış ilişkilerinin geliştirilmesi ve araştırma faaliyetleri bakımından çok önemlidir.

Daha da önemlisi, anayasa siyasi partilerin sendika ve kooperatiflerle siyasi ilişki ve işbirliği içinde olmalarını ve onlardan maddi yardım almalarını yasaklamakla, Türkiye'de Avrupa tipi bir sosyal demokrat parti örgütlenmesini tümüyle imkansız kılmıştır. Bilindiği gibi başta İngiliz İşçi Partisi olmak üzere bazı Avrupa sosyalist ve işçi partilerinde bireysel üyelik yanında sendikaların da kolektif olarak partiye üye olmaları mümkündür (*Duverger*, bu tipe dolaylı partiler adını veriyor) ve hatta bazı partilerde bu tür dolaylı üyeler, üyelerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Dolaylı yapıyı benimsemeyen diğer sosyalist partilerde de, partilerle işçi sendikaları arasında sıkı bir siyasi ilişki ve işbirliği bulunduğu gibi, sendikaların kendi görüşleri doğrultusundaki siyasi partilere maddi yardım yapmaları da doğaldır. Kaldı ki, 1982 Anayasasıyla yasaklanan “*yan kuruluşlar*” meydana getirme, ya da “*yataç örgütlenme*”, sadece sosyalist partilere özgü bir durum da değildir. Başta Hıristiyan Demokrat veya Katolik partiler olmak üzere bazı Avrupa partileri, işçi, köylü, esnaf gibi çeşitli sosyal gruplar içerisinde örgütlenmekte, hatta bu sosyal kesim örgütlerini partinin karar alma mekanizmasına dahil etmektedirler. Kısacası, bütün bu örgütlenme modellerini Türkiye'de gerçekleştirmek mümkün değildir.¹⁷

Bu bağlamda son olarak parti örgütlerinin günümüzde gerçek bir önem taşıyıp taşımadığı sorulabilir. Bir görüşe göre kitle partisi, modern toplumun doğal siyasal örgütlenme tipi değil, bazı ülkelerde sosyo-ekonomik gelişmenin pek de ileri sayılmayacak belli aşamalarında görülen ve bu aşamaların geride bırakılmasıyla birlikte gücünü ve varlık sebebini büyük ölçüde yitirecek olan bir tiptir. Seçim

¹⁶ Kanun No: 4125, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, Kabul Tarihi:27.10.1995.

¹⁷ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

kampanyalarında kitle iletişim araçlarının ve halkla ilişkiler uzmanlarının öneminin arttığı çağdaş dünyada, çok sayıda üyeyi bir araya getiren kitle örgütlerine gerek kalmamıştır. Seçim kampanyası, az sayıda üyeden kurulu bir kadro örgütüyle, hatta seçimden seçime oluşturulacak geçici (ad hoc) kampanya örgütleriyle belki daha da etkin şekilde yürütülebilir. Bu görüş, endüstri sonrası toplumlar bakımından belli bir geçerlik taşısa bile, Türkiye gibi modernleşmenin henüz orta aşamalarında bulunan ve yüz yüze kişisel ilişkilerin hâlâ büyük önem taşıdığı toplumlarda ne kadar geçerli olacağı tartışılabilir. Refah Partisi'nin 1994 yerel seçimlerindeki başarısı, büyük ölçüde örgütsel çalışmanın bir sonucudur ve Türkiye'de parti örgütlerinin önemlerini hâlâ korumakta olduklarının bir kanıtıdır.¹⁸

Parti içi demokrasinin işleminde ilk şart *üyelik eyleminin* gerçekleşmesi ile başlar. Üyesi olmayan partinin yaşamını devam ettirebilmesi ve bir fonksiyon içermesi söz konusu olamaz. Bu sebeple ister kadro partisi ister kitle partisi olsun, üye kaydı mutlak şart aranmaktadır.

Duverger'e göre günlük dilde parti üyesi kavramı hiç değilse Avrupa'da parti mensubu kavramının karşılığıdır. Bu ise parti doktrinlerinden yana olduğunu bildiren ve zaman zaman onu destekleyen, fakat parti örgüt ve topluluğunun dışında kalan taraftardan farklıdır. Özellikle kitle partilerinin özü ve faaliyet malzemesi tamamen üyeleridir. Çünkü kitle partilerinin mali yapısının çoğunluğunu üye aidatları oluşturur. Seçim giderleri ve siyasal eğitim çalışmaları, düzenli şekilde toplanan üye aidatları ile yapılmaktadır.¹⁹

Kitle partilerinin üyelik kriterleri olarak kesin bir taahhütname imzasını yıllık bir aidat ödenmesini kapsayan şekli bir kayıt mekanizması olarak değerlendiren Duverger, kadro partilerinde bunun yaşanmadığını üyeliğe kabulün resmi formalitelerden uzak cereyan ettiğini, süreli aidatın yerini, ara sıra yapılan bağışların

¹⁸ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

¹⁹ DUVERGER, 1970, *a.g.e.*, s.104-114.

aldığını, dolayısıyla hiçbir kesin üyelik kriteri olmadığını ve katılımın derecesini ancak parti içindeki faaliyetlerin tayin edebileceğini vurgulamaktadır.²⁰

3.3.1. Siyasi Partilerde Aday Belirleme Süreci

Çam, “*Siyaset Bilimi*” adlı çalışmasında bu konuda üç uygulama türü olduğunu belirtmiştir:

- Adayların yönetici kadrolar tarafından saptanmasının fiili oligarşiye yol açtığından, bu usulün demokratik ilkeler açısından eleştirilecek nitelikte olduğunu,

- Adayların parti üyeleri tarafından saptanmasının, aracı delegelerin seçilmesi yoluna başvurulduğundan bu katılımın dolaylı bir nitelik taşıdığını,

- Adayların parti seçmenleri tarafından saptanmasının, ön seçim olarak ilk kez ABD’de yapıldığını, partili seçmenin uygun gördüğü adayı tercih ettiğini belirtmiştir.²¹

Devletin yönetim makamlarının, siyasal elit mevkilerinin doldurulması, başlıca fonksiyonlarından birini meydana getirir. Partilerin siyasal devşirme rolü, her siyasal sistemde aynı değildir. Partisiz rejimlerde siyasal devşirme fonksiyonu, tabiatıyla parti dışı kurumlarca yerine getirilir. Partilerin var olduğu toplumlarda bile, gerçek devşirme fonksiyonu, parti dışında cereyan edebilir ve parti örgütü, bu seçmeyi salt biçimsel yönden onaylamak zorunda kalabilir. Öte yandan kayırma ve ganimet sisteminin yürürlükte olduğu bir toplumda, partilerin devşirme fonksiyonu, sadece siyasal rollerle sınırlı kalmayıp, yönetim mevkilerinin çoğunu kapsar. Ancak modern demokratik sistemlerde, hiç değilse siyasal elit rolleri bakımından, en önemli devşirme faaliyetlerinin siyasal partilerce yerine getirildiğine şüphe yoktur. Partilerin

²⁰ DUVERGER, 1970, *a.g.e.*, s.115-116.

²¹ ÇAM, *a.g.e.*, s.252.

siyasal elit mensuplarını devşirmeleri, demokratik siyasal sistemlerde aday gösterme ve seçim mekanizmasıyla gerçekleşir.²²

Aday gösterme sistemlerini ilkin iki ana grupta toplayabiliriz. Birincisi, bu işlemi tıpkı seçimler gibi kamusal bir nitelik veren ve adayları geniş seçmenler veya taraftarlar kitlesine seçtiren Amerikan ön seçim sistemi, diğeri de aday göstermeyi esas itibarı ile partilerin bir iç işi sayan ve Amerika dışında bütün demokratik ülkelerde uygulanan sistemdir.

- Ön seçim sistemi : Bu sistem adayların tespitini, parti liderlerine veya üyelere değil, partili seçmenlere bırakır. Ön seçimin kapalı ve açık olmak üzere iki çeşidi vardır. Kapalı ön seçimde aday tespitine katılacak kişi, hangi partiye mensup olduğunu açıklamak zorundadır. Açık ön seçimde ise seçmen, taraftarı bulunduğu partiyi açıklamak zorunda değildir.

- Adayların parti organlarınca seçimi : Amerika dışında bütün demokratik siyasal sistemlerde aday gösterme, esas itibarı ile partilerin bir iç işi olarak kabul edilmiş ve bazı sınırlı hukuki düzenlemeler dışında, partilere bu konuda diledikleri sistemi seçme serbestliği bırakılmıştır. Dolayısıyla bir uçta, adayların bir veya birkaç parti liderince tespit edildiği aşırı oligarşik yöntemlerden, öteki uçta bütün kayıtlı parti üyelerinin aday seçimine katıldığı tam demokratik yöntemlere kadar , hemen hemen sayısız çeşitlemelere rastlanmaktadır.²³

Batı demokrasilerindeki partilerde aday belirleme usulleri çok çeşitlidir. Teorik olarak bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, öteki uçta da tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi düşünülebilir. Bu iki uç arasında ise sürecin merkezileşme derecesine göre, adayların seçim çevresindeki tüm parti üyelerince belirlenmesi, seçim çevresindeki parti üyelerinin bir bölümünce (mesela bir delege kongresince) belirlenmesi, partinin bölgesel örgütünce belirlenmesi, partinin ulusal düzeydeki merkez karar organınca

²² Ergun, ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997, s.98.

²³ ÖZBUDUN, 1997, *a.g.e.*, s.98-107.

belirlenmesi ve ulusal düzeydeki parti-içi hiziplerin liderlerince belirlenmesi gibi çeşitli usuller vardır.

Batı partilerinin uygulamasında aday belirleme yetkisi, genellikle iki uç arasındaki bir noktada toplanmıştır. Ranney'e göre *“en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir.”*²⁴ Michael Gallagher ve Michael Marsh'ın dokuz demokratik ülkede (Belçika, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda ve Norveç) aday belirleme süreçleri üzerindeki karşılaştırmalı incelemeleri de benzer sonuçlar vermiştir. Bu araştırmaya göre aday belirleme sürecini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açan tek belli başlı Batı demokrasisi, ABD'dir. Buna karşılık etkili bir tercihli oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilemez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da değişik partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanı vermek suretiyle, bir dereceye kadar benzer bir fonksiyon ifa edebilir. Adayların, tüm parti üyelerinin katıldığı ön-seçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi de çok yaygın değildir. Bu yöntem, başlıca Belçika partilerinde (diğer yöntemlerle bir arada olarak), İngiltere Liberal ve Sosyal Demokrat partilerinde, Hollanda'daki D'66 partisinde kullanılmaktadır; Finlandiya'da da 1978 yılında kanunen zorunlu kılınmıştır. En yaygın yöntem, adayların seçim çevresi parti örgütü üyelerinin bir bölümünce (ya bir delege kongresi veya seçim çevresi örgütü yönetim kurulu tarafından) belirlenmesidir. Bu sistem, İngiliz Muhafazakar ve İşçi partilerinde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimlerle birlikte olarak), Hollanda ve İtalyan partilerinde uygulanmaktadır. Bu sistemde aday belirleme yetkisinin, partinin seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (mesela aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilmesi veya yerel örgütçe belirlenen adayların merkez organınca veto edilebilmesi, ya da adayların bir bölümünün yerel örgütlerce bir bölümünün merkez

²⁴ Ergun, ÖZBUDUN, “Siyasi Partilerin Aday Belirleme İşleri”,
www.basarm.com.tr/yayin/politik/siyasionsoz.htm, 20.10.1995.

organlarınca belirlenmesi gibi) bölüşülmesi de mümkündür. Adayların parti merkez organlarınca belirlenmesi yöntemi daha az yaygın olmakla birlikte iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisi'nde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanmaktadır. Nihayet, adayların belirlenmesinin sadece parti liderine bırakılması, Batı demokrasilerinde çok nadir görülen bir durumdur. Yunanistan'da 1977 yılında Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, aynı uygulama, PASOK'ta da görülmektedir. İtalyan Hıristiyan Demokrat Partisi, Japon Liberal Demokratik Parti ve Belçika Hıristiyan Halk Partisi'nde (CVP) parti-içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecindeki rolleri büyüktür. Aday belirlemenin seçim çevresi parti örgütlerince yapıldığı durumlarda bile, parti üyelerinin bu sürece katılımı önemli farklılıklar gösterebilir. Ampirik araştırmalar, İngiltere, Almanya, İtalya ve Japonya'da aday belirleme sürecine katılan parti üyeleri oranının % 1 civarında olduğunu, bu oranın Norveç'te % 4.5, Hollanda'da % 10 ve Belçika'da % 12'ye çıktığını göstermektedir. Bu oranların, seçmenlerin yüzde kaçına tekabül ettiği ise elbette seçmenlerin hangi oranda parti üyesi olduklarına bağlıdır. Ancak Gallagher ve Marsh'ın araştırması, bu oranın, parti üyelerinin aday belirleme sürecine katılımın en yüksek olduğu Belçika'da bile, seçmen kitlesinin ancak % 2.1'ini oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ABD dışındaki Batı demokrasilerinde adayların belirlenmesinin yüksek düzeyde bir seçmen veya üye katılımıyla gerçekleştiği söylenemez.²⁵

Türkiye'deki uygulamada, ön seçim yolu, aday yoklaması ve merkez yoklaması ile aday belirleme yöntemlerinin birisi veya birkaçının yan yana uygulandığı görülmektedir.²⁶

- Merkez yoklaması ve parti yönetim kurulları tarafından belirlenmesi : Partili üye ve seçmenlerin isteklerini yansıtmadığından demokratik bir yöntem olarak kabul edilmemektedir. Bu uygulamanın kitle partisi durumunda olmayan partilerce

²⁵ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

²⁶ Mete, TUNCAY, *Türkiye Tarihi- 4*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989, s.207-215.

uygulanmasına karşın, ülkemizde kitle partisi olduğunu iddia eden partilerce de uygulanması bir çelişki doğurmaktadır.

- Adayların parti üyelerince belirlenmesi yöntemi : Her partinin üyeleri önce delegeleri seçer, delegeler de milletvekili adaylarını belirler. Bu yöntemin aslında yönetime dolaylı olarak katılmayı ifade ettiği öne sürülmektedir.²⁷

- Ön seçim yolu ile aday belirleme : Türkiye’de kurulmuş bulunan, bütün partilerin tüzüklerinde ön seçime yer verilmiş ve Siyasi Partiler Kanununun 37 nci maddesinde aday tespiti usulleri belirlenmiştir. Siyasi Partiler Kanununda ön seçimlerle ilgili hükümlere göre, o seçim çevresinde partiye kayıtlı üyelerin tamamının katıldığı yani her üyenin oy kullanımının ön görüldüğü, aday adayları arasından milletvekili adayların belirlenmesine ön seçim denilmektedir.²⁸

Türkiye’de 22.4.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (m. 37), milletvekili adayların hakimler huzurunda belirlenmesinde partinin o seçim çevresindeki bütün kayıtlı üyelerinin katılacağı bir ön-seçim yöntemini zorunlu kılmıştı. 28.3.1986 tarihli ve 3270 sayılı kanun ise, bu konuda partilere daha geniş bir hareket serbestliği vermiştir. Buna göre, *“siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini, serbest, eşit, gizli oy açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilirler. Parti tüzüklerinde herhangi bir seçim çevresinde bütün üyelerin iştiraki ile yapacakları ön seçimde bu kanunun ön seçimle ilgili hükümleri uygulanır.”* Diğer bir deyimle, 3270 sayılı kanun, aday belirleme yönteminin seçilmesini partilerin kendi tüzüklerine bırakmaktadır.²⁹

Günümüzde Türkiye’deki siyasi partiler, adaylarını ya seçim çevresi örgütü delegelerinin katıldığı yoklamalar yoluyla yada merkez organlarınca, belirlemektedirler. Bu yöntemler aday belirlemede oligarşik bir yapı oluşturmaktadır. Ancak ön-seçim yöntemi de, ülkemiz yapısına tam uygun olamayabilir. Tüm

²⁷ AKÇALI, a.g.e., s.47.

²⁸ 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Madde 43-51.

²⁹ ÖZBUDUN, a.g.e., 20.10.1995.

üyelerin katılacakları bir ön-seçimin gerçekten demokratik bir anlam taşıması, ancak kitle partisi modeli içinde mümkündür. Bilindiği gibi bu modelde üye yazımı, üye kayıtlarının düzenli olarak tutulması, üyelerin aidatlarını düzenli olarak ödemeleri, partinin ideolojisine ve disiplinine bağlılıkları, parti kararlarının oluşumuna etkin şekilde katılmaları ve sürekli siyasal eğitim, büyük önem taşır. Diğer bir deyimle, parti ile üye arasında güçlü bir sosyolojik bağ vardır. Türkiye’de ise bu modele göre örgütlenmiş bir parti olmadığı gibi, Siyasi Partiler Kanunu ocakları yasaklamakla zaten bu tür bir örgütlenmeyi mümkün kılmamaktadır. Bilgisayara dayanan bir üye kütüğünün geliştirilmesi, bugün yerel parti örgütü yoklamalarında rastlanan en bariz yolsuzlukları ortadan kaldıracaktır ama, üyeliğin sosyolojik anlamını değiştirmekte elbette yeterli olmayacaktır.

Sonuç itibariyle, siyasi partilere girişin ilk adımı üyeliktir. Siyasal partilerin de yaşam kaynağı üyeliktir. Siyasal partiler üyelerinin gerek maddi gerek manevi destekleri ile yaşamlarını idame ettirirler. Fakat ülkemizde ocak bucak tipi örgütlenmenin kısıtlanması, her isteyen partilere üye olmalarının ülkemizin şartları bahane edilerek yasaklanması ve gerekse bu yapıyı yaşatacak gerçek anlamda kitle partilerinin oluşmaması, gerek üyelerin gerekse adayların oluşmasında engel teşkil etmekte ve partiler oligarşik yapılarını devam ettirebilmek için hayat bulmaktadırlar.

Seçme hakkının mutlak biçimde kullanılmasının tam anlamıyla temin edilmesinin zorluğu karşısında yapılacak iş “ön seçim” usulünün büyük oranda uygulanması ve zorunlu hale getirilerek parti içi demokrasinin gerçekleştirilmesinin temin edilmesidir. 1995 yılında Anayasanın 67. maddesine eklenen “temsilde adalet, yönetimde istikrar” ilkesinin parti içi seçimlerde de uygulanması güçlü partilerin ve güçlü iktidarların çıkmasını doğurur. Zira parti tabanının iradesinden çekinmeyen, korkmayan parti liderlerine karşı örgütün güveni ve desteği en yüksek noktada olur.

3.3.2. Siyasetin Finansman Kaynakları

Her parti etkinliklerini yerine getirebilmek masraflarını karşılayabilmek için mali kaynağa gereksinim duyar. Ulusal bir kampanyanın yürütülebilmesi, seçim masrafları siyasi partilerin en geniş gider kalemini oluşturmaktadır. Siyasi partilerin mali kaynaklarını üye ödentileri ve dış desteklerden yardım ve hibeler oluşturmaktadır. Fransa, İtalya, ABD gibi bir çok ülkede yasalar sanayi kurumlarından, işçi sendikalarından ve diğer ekonomik başka gruplardan gelecek hakları kısıtlamaktadır. Batı Almanya, İsveç, Finlandiya gibi bazı ülkelerde de siyasi partileri desteklemek üzere ayrılmış devlet fonları bulunmaktadır.³⁰

Batı demokrasisinde birçok siyasi partilerin mali işlerini düzenleme konusunda oldukça yaygın bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, bir yandan siyasi partilere devletçe mali yardımda bulunulmasını, öte yandan siyasi partilerin harcamalarının, özellikle seçim giderlerinin sınırlandırılmasını içermektedir.

Partiler özel konumları itibariyle, kamu yararına çalışan kuruluşlar statüsündedirler. Mali bakımdan güçlü kişi ve kuruluşlara aşırı ölçüde bağımlı olmalarını engellemek amacıyla devlet fonlarından desteklenirler. Anayasa Mahkemesi'ne göre Anayasa koyucu, *“demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak nitelediği siyasi partileri bir dernek yada benzeri bir kuruluş saymayıp onların çok ilerisinde ve üstünde”* değerlendirmiştir. Siyasi partilerin *“halkın demokrasi alanında yetişmesi, olgunlaşması için bir okul hizmeti gördükleri ve demokrasinin oluşum aracı oldukları gözetilirse, demokratik düzenin işleyişi, devletin yönetilmesi yolundaki kolaylaştırıcı ve hazırlayıcı bütün bu benzeri sürekli faaliyetlerin, siyasi partileri kamu yararına çalışan kuruluşlar durumuna getirdiği belirgindir. Partilere devlet yardımı yapılmaması, onların paraca güçlü kimi kişi ve kuruluşların etki ve baskısı altına düşme tehlikesi ile karşılaşmalarını istemek olur ki, bunun hukuksallığı tartışılır. Parti içi çalışmaların demokrasi esaslarına uygun olması zorunluluğunu zedeleyen böyle bir tehlike ancak devletin yardımıyla*

³⁰ ÇAM, a.g.e., s.447.

giderilebilir. Yardımda bu bakımdan kamu yararının bulunduğu açıkça ortadadır” şeklinde görüş bildirmiştir.³¹

Devlet yardımından küçük partilerden çok, yerleşik ve büyük partiler yararlandırılmaktadır, bu sistem zaten sınırlı olan mevcut parti alternatiflerini dondurma eğilimi gösterdiği, parti içinde parti bürokrasisinin ve merkez organlarının gücünü sıradan üyeler ve yerel örgütler zararına arttırdığı ve nihayet parti giderlerinin artmasına sebep olduğu gibi sakıncalar doğurmaktadır. Bununla birlikte, devlet yardımının yararlarının, sakıncalarından büyük olduğu açıktır. Bu nedenle son on yıllarda partilere devlet yardımı birçok batı demokrasisinde kabul edilmiştir. Almanya'da devlet yardımı 1959'da partilerin federal parlamentodaki güçleri oranında olmak üzere başlamış, bu uygulamanın 1966 yılında Anayasa Mahkemesince iptali üzerine 1967 tarihli Siyasi Partiler Kanunu ile yeniden düzenlenmiştir. Kanun, federal parlamento seçimlerinde toplam oyların en az % 2.5'ini alan bütün partilere aldıkları oy başına belli bir ödemede bulunulmasını öngörmüştür. Anayasa Mahkemesi, 1972 yılında % 2.5 oranını çok yüksek bularak bunu % 0.5'e indirmiştir. Almanya'da ayrıca, federal seçimlerde % 5'ten fazla oy alan partiler, kendilerine bağlı bir vakıf veya araştırma enstitüsü kurulması için federal devletten ödenek talep edebilirler. Siyasi partilere devlet yardımı İsveç'te de 1965 yılında partilerin parlamentodaki sandalye oranları esas alınmak üzere başlatılmış, 1972'de yardımdan yararlanma sınırı, parlamento genel seçimlerindeki oy toplamının % 2.5'ine indirilmiştir. Partilere devlet yardımı, 1973'te İsrail'de, 1974'te Kanada ve İtalya'da da kabul edilmiştir.³²

Ülkemizde Anayasa Mahkemesi de, devlet yardımının milletvekili genel seçimlerindeki % 10'luk genel barajı aşmış olan partiler ve bu barajı aşmamış olmakla birlikte milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların % 7'sinden fazlasını almış bulunan partilerle sınırlandırılmasını Anayasadaki eşitlik ilkesine aykırı bulmamıştır. Anayasa Mahkemesi'ne göre, “*seçimlere katılabilme koşullarını*

³¹ Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi. Sayı 26, E. 1988/39, K. 1989/29, karar tarihi 6.7.1989, s. 23-29.

³² Ergun, ÖZBUDUN, “Siyasi Partilerin Gelirleri ve Harcamaları”, www.basarm.com.tr/yayin/politik/siyasionsoz.htm, 20.10.1995.

sağlayamayan ve seçimlere katıldığı halde aldığı oyla yeterli oranda seçmen kitlesinin güvenini kazanamadığı anlaşılan bir siyasi partinin milli iradenin oluşmasına, daha büyük seçmenin güvenini kazanan güçlü partiler gibi katkıda bulunacağı düşünülemez. Dava konusu düzenlemeyle partiler arasında bir ayırım yapılmamış, büyüklük ve güçlerine göre sağladıkları kamu yararı göz önünde tutularak farklı davranılmıştır. Bu durum Anayasanın 10. maddesine aykırı değildir.”³³ Anayasa Mahkemesi, benzer gerekçelerle, siyasi partilere güçleri oranında, radyo ve televizyonda propaganda yapma hakkını tanıyan kanuni düzenlemeyi de Anayasaya aykırı bulmamıştır³⁴.

Siyasi partilere devlet yardımı konusunda hakkaniyeti daha iyi sağlayabilecek ve büyük partilerin avantajını kısmen sınırlandıracak bir sistem, yardım miktarının bir bölümünü seçime katılan tüm partilere eşit olarak, diğer ve daha büyük bir bölümünü de seçimlerde aldıkları oylarla orantılı olarak dağıtmak olabilir. Türkiye gibi partilerin oy oranlarıyla sandalye oranları arasında büyük farkların bulunduğu bir ülkede, sandalye oranının değil, oy oranının esas alınması gerekir. 1974'de İtalya'da kabul edilen bir kanun, buna benzer bir sistem benimsemiştir. Partilere yardım amacıyla yaratılan iki fondan “Örgüt Fonu”nun dörtte üçü, parlamentoda temsil edilen bütün partilere son genel seçimlerde aldıkları oylar oranında dağıtmakta, dörtte biri ise tüm ulusal partilere eşit olarak bölüştürülmektedir. Diğer fon olan “Seçim Fonu”nun % 15'i, seçim çevrelerinin üçte ikisinde aday göstermiş ve toplam oyların en az % 2'sini almış olan bütün partilere eşit olarak dağıtılmaktadır. Nihayet, partilere devlet yardımının şartlarını ve oranlarını düzenleyen kanunlar, bazı partileri ödüllendirecek, bazı partileri cezalandıracak biçimde sık sık değişmemelidir. Bu, siyasi ahlak açısından fevkalade sakıncalı olduğu gibi, partileri uzun vadeli bir mali planlama yapma imkanından da yoksun bırakır. Partilere devlet yardımında kabul edilecek esaslar, dolaylı bir devlet yardımı sayılabilecek olan, kamuya ait

³³ Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi.Sayı 26, E. 1988/39, K. 1989/29, karar tarihi 6.7.1989, s. 28.

³⁴ Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı 23, E. 1989/17, K. 1987/11, karar tarihi 22.5.1987, s. 227-229.

radio ve televizyon araçlarından seçim propagandasında yararlanmak bakımından da geçerli olmalıdır.³⁵

Batı demokrasilerinde partilerin mali işlerinin kanunla düzenlenmesi konusunda, partilerin seçim giderleri ve partilere yapılacak bağışlara sınırlandırılma getirilmektedir. Bu yolla, partiler arası yarışta haksız rekabetin engellenmesi, aşırı giderlerin sınırlandırılması ve yolsuzlukların önlenmesi gibi amaçların gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Siyasi partiler bir nevi sivil toplum kuruluşlarıdır. Vatandaşların, bir siyasi partiyi paraca da desteklemelerinde gayrı ahlaki yada siyasi ahlaka aykırı hiçbir taraf olmaması gerektir. Bağışlara makul bir st sınır getirilmesi ve şeffaflığın sağlanması olumlu bir gelişme olacaktır.

Para ve siyaset arasındaki ilişkilere eğilirken, bazı temel hedefler güdülmektedir. Siyasetiye duyulması icap eden güveni, mutlak surette tazelemek gerektiğidir. Siyasetçi, hayatını, birikimini, bilgilerini bu ülkenin hizmetine, “en yüksek seviyede hizmet” olan siyaset yolu ile vatandaşına arz etmek isteyen insandır.³⁶

Belirli bir gelir seviyesine ulaşmış bulunan toplumların idare tarzı olan demokrasinin kesin bir fiyatı vardır. Demokratik hakların sonuna kadar savunulduğu bir sistem ve onun zeminlerinin yaşaması, canlı ve etkin olabilmesi için belirli bir fiyatı ödemek lazımdır. Parti kurmak, çalıştırmak, seçimlere aday gösterebilmek, adaylık faaliyetlerini yürütmek, seçilmiş olanların görevlerini yerine getirebilmeleri ve demokratik kurumların işleyebilmesi için paraya ihtiyaç vardır. Toplum zenginleşi, modern ve karmaşık bir hale geldikçe, bu ihtiyaç daha da büyür.

Son yıllarda “siyaset maliyetlerinin” yükselmesi, bir kere daha para ve siyaset ilişkilerini alt st etmiştir. Partilerin daimi giderleri olan çalışanların ücretleri, haberleşme, inceleme, halkla ilişkiler hizmetleri, kamuoyu yoklamaları, afiş, broşür, miting ve her çeşit siyasi pazarlama faaliyetleri göz önüne alınırsa, siyaset yapmak hayli para gerektirdiğine göre, siyasetçiler, kaçınılmaz bir surette, paraya ihtiyaç

³⁵ ÖZBUDUN, *a.g.e.*, 20.10.1995.

³⁶ Halit, DUMANKAYA, “Siyasetteki Yozlaşma”, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.313.s.313-314.

duymaktadırlar. Finansman bulma gereği, partiyi, partiliyi ve adayları, bu parayı iş adamları veya müteahhitler bazında aramaya sevk ediyor. Bu uygulama Türkiye dahil birçok ülkede böyledir. Paranın siyaset üzerindeki ağırlığı, onlara finans kaynağını sağlayanları esas alıyor. Partiyi el altından yönetenlerin de, açık veya gizli, bu finansmanı sağlayanlar olduğunu yadsınmaz bir gerçektir. Özellikle seçim dönemlerinde, adaylar arasında, siyasi yarışmada, adayların adeta bir fidye ödemeleri gerektiği gibi kabulü imkansız bir durum, ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde, parti içi demokrasinin en önemli sorunlarından birisinin bu konu olduğuna inanılmaktadır.³⁷

Siyaset ile para arasındaki ilişkileri bir norma bağlamakta en ileri ülkenin İngiltere olduğunu bilinmektedir. İngiltere, bu nazik meseleyi yüz kırk sene önce halletmiştir. Bugün yürürlükte olan ve yüz yaşını aşan kanunda sadece küçük bir değişiklik yapılmıştır. 1914 yılında, adaylara getirilen toplam seçim harcaması tavanı, dokuz yüz kusura Sterlin iken, 1948 değişikliği ile, dört yüz kusura Sterline indirilmiştir. Maksat, mümkün olan en yaygın şekli ile, isteyen herkesin siyasette aktif olmasını sağlamaktır. Özet olarak belirtmek gerekirse, siyasi partiler için üç finansman kaynağı söz konusudur:³⁸

a. Parti Üyelerinden her birinin belirli bir aidat ödemesi gerekmektedir özellikle kitle partileri için geçerlidir.

b. Özel finansman; Şirketler, sendikalar, meslek ve menfaat grupları ile hakiki ve hükmi şahsiyetlerden sağlanacak bu imkanlar, belirli bir tavan getirilmediği takdirde, siyaset ve siyasetçiye bünye değiştirtmekte ve sonunda, önceliği halkın istekleri yerine, imkan sahiplerinin istekleri almaktadır.

c. Kamu finansmanı; Getirdiği daha adil, daha eşitlikçi kurallar ile kesin bir şeffaflık sağlayan bu finansman usulü, partilerin eylem özgürlüğünü kısıma gibi önemli bir mahzur taşır. Ayrıca, bu usule karşı, vatandaşın, hayli meşru sayılabilecek “Vergimden niçin partileri besliyorsunuz?” şeklinde bir tepkisi vardır.

³⁷ Mehmet, DÜLGER, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, “Siyasetin Finansman Kaynakları”, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.318.

³⁸ DÜLGER, *a.g.e.*, s.319.

Parti gelirlerinin yanında, parti harcamalarına da göz atmakta yarar vardır. Bu harcamaları,³⁹

- seçim döneminde yapılanlar,

- seçim dönemi dışında yapılanlar olarak tasnif etmek mümkündür.

Türkiye’de hiçbir kurala bağlı olmayan “seçim dönemi harcamaları” konusunda, İtalyan, İngiliz, Fransız, ve biraz daha az kısıtlayıcı olan Amerikan mevzuatı, aday kişiye, çok meşru olan şu soruyu soruyor. “Seçim propagandası sırasındaki harcama kalemleri nelerdir?” Harcama kalemlerini kısıtlı tutma açısından, Fransız mevzuatı o kadar ileri gitmiştir ki, belirli bir seçim bölgesinin adayı, o bölgede kayıtlı seçmen sayısının iki mislinden fazla, ne broşür, ne bayrak, ne afiş hazırlayabilir. Bu malzemenin boyutları ve nasıl kullanılacağı da sınırlanmıştır. Hediye göndermek, yemek davetleri düzenlemek kesinlikle yasaklanmıştır.

Ülkemizde partilerin giderleri, faturaları ile birlikte, Yüksek Seçim Kuruluna tekabül eden kuruma, mali denetimden geçmiş olarak ibraz edilecek ve isteyen herkes tarafından serbestçe görülüp incelenecektir. Bu harcamalar, kanunla belirlenen bir sınırı aşamaz. Dünyanın hiçbir demokrasisinde, seçim harcamalarında, isteyen kadar para harcamasına izin verilmemiştir. Bu hükümlere riayetsizlik, Fransız mevzuatında, adayı, seçilmiş olsa bile, seçiminin iptal edilmesi sonucuna götürüyor. ABD’de uygulanan bir tedbir, varlıklı adayın, adaylığı müddetince, parasının idaresini, maliyece tespit edilen bir kayıma bıraktırmasını gerektirir. Bu dönemde kendi çekine attığı imza bile geçersizdir. Seçilirse kayımanın görevi devam eder. Bu sayede, dünyanın en zengin iş adamı Rockefeller, ABD başkan yardımcısı oldu.⁴⁰

Avrupa’nın demokratik ülkelerindeki, partilerin her yıl veya her iki yılda bir, gelir ve giderlerini net ve ayrıntılı olarak gösterdikleri bütçelerini, mali bir denetimden geçirdikten sonra, yine aynı ayrıntıda ve itirazı kabil olmak üzere,

³⁹ DÜLGER, *a.g.e.*, s.319.

⁴⁰ DÜLGER, *a.g.e.*, s.319.

ülkenin en yüksek tirajlı basın organında yayınlamaları öngörülmüştür. Bu konuda, ülkemizdeki Anayasa Mahkemesi denetimi, basit ve etkisiz bir formalite olmaktan öteye gitmez.

Türkiye’de, hiçbir istisnası olmaksızın, bütün siyasi partilerin gelir kaynakları gizlidir. Hiç kimse ve özellikle hiçbir siyasetçi, bunun üzerinde konuşmak istemez. Gerçeğin ortaya çıkmasından da hoşlanmaz.⁴¹

Partilerin temel finans kaynakları üye aidatları, devlet fonları ve yardım ve bağışlardan gelen gelirlerdir. Bu yardım ve bağışlar da, kanuni uygulamalar ile sınırlandırılmıştır. Partilerin temiz toplum temiz siyaset yapabilmeleri için temel gelir kaynakları olan üye aidatlarının önünü açmak gerekir. Bunun içinde partiler kanununda yapılabilecek bir değişiklikle siyasi katılımın tüm topluma yaygınlaştırılmasının önünün açılması gerekmektedir. Bu olmadığı takdirde hukukçuların moda deyimleriyle vicdanları ile cüzdanları arasında kalan partiler farklı gelir kaynakları arama yoluna tevessül edebilirler. Buda kademe kademe toplumsal yozlaşmaya yol açar.

3.4. SİYASİ PARTİLERDE PARTİ İÇİ DİSİPLİN SORUNU VE LİDER SULTASI

Disiplin kelimesi dilimize batıdan, batı kültüründen girmiş bir kelimedir. Fransızca’da ve İngilizce’de “*discipline*” şeklinde yazılıp, Latince’de de “*discipline*”dir. Kısaca, bir topluluğu yöneten kanunların, yönetmeliklerin bütünü anlamına gelir. Bir başka ifade ile bağlı bulunulan topluluğun kurallarına boyun eğmedir.⁴² Disiplin bir topluluğu tesiri altında bulundurarak düzeni sağlayan kanun ve nizamnamelerin tamamı, kanun ve nizamlara uyma kabiliyeti olarak

⁴¹ DÜLGER, *a.g.e.*, s.313-314.

⁴² Okyanus Ansiklopedik Sözlük.

tanımlanmaktadır.⁴³ Konumuz açısından “*disiplin*” kelimesini “*parti disiplini*” olarak ele alacağız.

Sulta kelimesi bizim kültürümüzün bir sözcüğü olup, yaptırma ve yasak etme hakkı veya gücü anlamına gelir. İngilizce karşılığı “*authority*”, Fransızca karşılığı da “*authoity*”dir.⁴⁴ Emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü olarak da kullanılır. Kültürümüzde, sulta kelimesi yine batı dillerinden alınma karşılığı olarak dilimizde “*otorite*” kelimesi ile ifade edilmektedir. Otorite mutlak ve keyfi bir yönetimin, kontrolsüz olarak uygulanmasına dayanan siyasi sistemi ifade eder. Disiplin kelimesi bir görevi, sulta, otorite kelimesi de bir hakkı veya gücü ifade eder. Siyasi partilerde disiplin konusu parti tüzüğünde yaptırımları açıklamaktadır.

3.4.1. Parti İçi Disiplin Sorunu

Disiplin terimi dar ve geniş olmak üzere iki anlam taşımaktadır. Geniş anlamı ile disiplin; bir sosyal gurubun, liderlerin emrini muntazam kabul ve ifa etmekte gösterdiği tutarlılık yani, gurup üyelerinin gurup amaçlarını gerçekleştirmek için birlik halinde ve aynı yönde çalışmalarınıdır. Dar anlamda disiplin ise parti liderliğinin elinde, itaatsiz üyeleri emirleri kabul ve ifaya zorlayacak bazı yöntem ve araçların bulunmasıdır.⁴⁵

Siyasi partiler yöneticilerinin otoriteleri bakımından serbest ve disiplinli partiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁴⁶

- Serbest partiler : Üyelerini, milletvekillerini ve bakanlarını sert bir disiplin düzenine sokmayan partiler serbest veya yumuşak partilerdir. Üyelerini bir çok konuda serbest bırakırlar. Belli bazı durumlarda liderlerin üyelerine etki etmek

⁴³ Hayat Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları, İstanbul.

⁴⁴ Okyanus Ansiklopedik Sözlük.

⁴⁵ Ergun, ÖZBUDUN, *Klasik Demokrasilerde ve Türkiye’de Parti Disiplini*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak.Yayınları, 1968, s.2.

⁴⁶ Kudret, BOSUTAR, *Parti İçi Demokrasi*, Ankara, Ulus Basımevi, 1969, s.108-109.

istedikleri görülürse de, bu etkileme bağlayıcı ve zorlayıcı nitelikte olmayıp, ikna ve pazarlığa dayanır.

- Disiplinli partiler : Gerek parlamentoda, gerek parti örgütleri içinde, üyelerini parti tüzük, program ve kararları ile sıkı sıkıya bağlayan partiler disiplinli veya sert partilerdir. Bu çeşit partilerde üyeliğin parti birliğini bozucu davranışları disiplin cezasına ve nihayet partiden çıkarılmayı gerektirir.

Siyasi partiler belli bir görüş ve düşüncenin etrafında birleşmişlerdir. Bu durumda üyelerin kişisel görüşleri parti görüşleri ile çatışıyorsa, parti görüşüne uyacaklar yada partiden ayrılacaklardır. Çoğunluk kararına uyma demokratik bir yönelim olduğuna göre kişisel görüş feragat etmeyi gerektirir. Bu açıdan parti disiplini gereklidir.

Parti disiplini demokratik gelişim sürecine uygun düşmekte, yani partilerin geniş kitlelere dayanmak suretiyle demokratlaşması sonucu ortaya çıkmaktadır. Disiplinin üyelerin hareket serbestisini daraltmakta oluşu bir zorlama kabul edilirken bu zorlamanın partiler iradesini üstün irade haline getirmek ve bütün partilileri karar oluşturmada etkili kılma aracı olduğu da düşünülmelidir. Yeter ki antidemokratik maksatlarla kullanılsın. Bu amaçla tedbirler alınması gereklidir. Bu tedbirler:

- Disiplin alanının demokratik sınırları aşmaması ve totaliter yoğunlukta uygulanmamasıdır. Demokratik partiler, üyelerinden sadece belli siyasi kalıplar uygun hareket etmelerini istemekle yetinmelidir. Aynı şekilde üyelerin parti dayanışmasını bozucu davranışları karşısında gösterilen tepkinin şiddeti dengeli olmalıdır.

-Makul bir yoğunlukta ve üyelerin siyasal davranışlarıyla sınırlı da olsa parti disiplininin, yöneticilerin ellerinde bir tahakküm aracı olarak kullanılmasına izin verilmemelidir. Bunun için disiplin mekanizması demokratik bir işleyişe kavuşturulmalıdır.

Parti disiplininin en yoğun olduğu yer seçimler dışında kalan bünye içi siyasi çalışma alanlarıdır. Seçmenin siyasi parti tüzel kişiliğinin programına oy vermesi

nedeniyle bunun gerçekleşmesini görmek en doğal hakkıdır. Siyasi partilerin iktidarda iken programlarını gerçekleştirmek, muhalefetteyken de buna uygun davranış sergilemek ancak parti disiplininin varlığı ile mümkündür. Fakat, parti içi demokrasi, parti disiplin anlayışıyla paradoks oluşturmaktadır. Disiplin, bir noktada özgürlüklerin sınırlanması anlamını taşır. Parti programına uygun hareket etmek ancak disiplinle sağlanır. Bu durumda, milletvekillerinin söz ve davranışlarını programla sınırlamanın haklı bir nedeni olmaktadır.

Parti çalışmalarında en çok eleştirilen ve demokratik anlayışıyla çatıştığı ileri sürülen konu siyasi partilerin aldığı “*Grup Kararları*”dır.

Parlamente rejimde özellikle iktidar partilerinin hükümet olma görevlerinin devamı, parlamento çoğunluğunun güvenine bağlıdır. Grup kararını gerektiren önemli konulardaki oylamaların çoğu hükümet bakımından açık veya zımni “*güvenoyu*” niteliğini taşır. Siyaset ve programı yönünden önem taşıyan bir konuda yenilgiye uğrayan bir hükümetin istifa etmesi parlamento mantığına ve geleneğine uygun olan bir davranıştır. Bu ise, rakip partilere hükümet olma yolunu açmak olur. Bu nedenlerle parlamente rejimde bir siyasi parti hükümet edebilmek için disiplini korumaya mecburdur. Nitekim, 1982 Anayasası'nın 83. maddesinde “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasi parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamayacağı ve karar alınamayacağı*”, yine 100. maddesinde de “*Meclisteki siyasi parti gruplarında, meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamayacağı ve karar alınamayacağı*”nın yer alması bu konular dışında meclis gruplarının grup kararı alabilmelerinin mümkün olduğu sonucunu doğurmaktadır. Kaldı ki, yasama dokunulmazlığının kaldırılması veya meclis soruşturması konularında bile grup kararı yasağının gizli kapaklı delindiği bilinen bir gerçektir.⁴⁷

⁴⁷ Haşim, KILIÇ, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, “Parti İçi Demokrasi”, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.321-324.

3.4.2. Lider Sultası ve Oligarşinin Tunç Kanunu

Sosyal guruplar, içinde iktidarın yapısı ve el değiştirmesi hakkında belli bir ideal yaratmışlardır. Bu ortak ideale uyan lidere itaat etmek, diğerlerine ise etmemek, onlara doğal gelir. Bu hakim inanç, kelimenin sosyolojik anlamda, bir liderin meşruluğunu tayin eder.⁴⁸

Türkiye’de parti yapılanması siyasal değişimi önlemekte ve lider egemenliğini sürekli kılmaktadır. Bunun temelinde parti örgütünün siyasal sistemimizde güçlü bir yapıya sahip olması yatmaktadır. Hiyerarşik bir yapıya dayanan parti örgütlerinin en tepesinde lider bulunmaktadır. Örgütün gücü gerek yerel ve genel seçimler için adayları ve gerekse parti lider ve merkez örgütlerini seçen delegeleri belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Lider ve çevresi parti örgütü içinde demokratik bir değişime izin vermemektedir. Liderin gücü partideki hiyerarşi yapının en üstünde olmasına dayanmaktadır. Lider bu hiyerarşi gücünü sürekli olarak kendisinin ve çevresinin iktidarını korumak için kullanmaktadır. Yeni görüş ve kişiler lider ve çevresi için bir tehdit unsuru oluşturur. Çünkü liderin çevresi ile olan ilişkisinde liyakat değil sadakat belirleyicilik kazanmaktadır.⁴⁹

Seçim sistemindeki bozukluktan kaynaklanan delege sistemi ile seçim, lider sultasına ve ülkeye faydalı olacak kişilerin seçilmesine engel teşkil ediyor, dolayısı ile bu kişiler siyasete sıcak bakmıyorlar ve meclise bu kişilerin girme şansı, milletvekili seçilme şansları olmuyor. Milletvekillerini seçmenler değil, parti genel merkezleri, genel başkanlar veya mahdut sayıda delegeler seçiyor ve sıralıyor. Oy veren vatandaş ise istese de, istemese de, sevmese de parti listelerinin ilk sıralarına giren kişilere oy vermek zorunda kalıyor. Bu ilk sırayı alan kişiler ise özellikleri olsun olmasın seçiliyor. Bu sistem ve böyle adaletsiz bir sıralama ile Meclise gelen milletvekilleri, milletin vekili yerine liderin vekili oluyor. Siyaset yapmaya niyetliyse ki bu şahsi menfaatlere dayanan bir siyaset oluyor, yüzlerce seçmenle uğraşma

⁴⁸ Maurice, DUVERGER, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1982, s.188.

⁴⁹ Gökhan, ÇAPOGLU, *Türkiye’de Siyasi Tıkanıklığı Aşmak İçin*, Ankara, SAV. Yayınları, 1994, s.17.

yerine sadece bir kişiye, lidere şirin görünerek yerini korumaya çalışıyor. Seçim bölgesine seçimden seçime uğruyor. Seçmene hesap verme korkusu olmadığından istediği gibi hareket ediyor. Yolsuzluklara batmış liderini, hırsızlıkları belgelenmiş liderlerinin yakınlarını korumak durumundadır. Çünkü onun tek seçicisi lideridir.⁵⁰

Parti içi her hangi bir muhalefet, partiden ihraç etmeye kadar varan bir dizi önlemlerle bastırılmaktadır. Eğer muhalif hizip, parti içinde belli bir güce ulaşmayı başarsa il veya ilçe parti örgütlerinin feshiyle tasfiye edilmeleri gibi demokratik olmayan yöntemler her zaman gündemdedir. Yani, lider ve çevresi partiyi sürekli mutlak kontrolünde tutmak istemektedir. Türkiye’de siyasal yelpazedeki bölünmüşlüğü temelinde düşünce farklılıkları değil, kişisel çekişmeler yatmaktadır. Bir parti içerisinde yükselemeyen kişi ve gruplar bunu kendi partilerini kurarak aşmaya çalışmaktadırlar.⁵¹

Bazı partilerde tesadüflerle başa geçenler, üst, görevler elde edenler; partilerinin program ve vaatlerini tümüyle aşarak kendi kişisel bilgi, alışkanlık ve yöntemlerini ülke yönetimine taşımayı becermişlerdir. Bu becerilerinin yasa ve kural dışı ve hatta gayri meşruluğun karşısında ülkede beliren şüphe ve kaygılar gitgide ülke düzeyinde yaygın bir hal aldı. Buna karşı siyasal yollardan gereken önlem alınmamış ve hatta yargı yolu açılmamış ve sanki topluma zarar vermek, toplumu kirletmek artık hakmış gibi görülür, anlaşılır olmuştur. O düzeylerde gözükken bu kirlilik halkın bütün siyasi kadrolara dönük değerlerini alt üst etmeye yetmiştir.⁵²

Siyasi partiler açısından hiyerarşik yapılanmaların sakıncaları mevcuttur. Her şeyden önce hiyerarşik bir yapıda demokratik katılımın gerçekleşmesi zordur. Demokrasilerde herkesin eşit koşullarda doğrudan katılımı esastır. Hiyerarşi yapılanmada ise, karar verme ve her aşamada katılım hakkı bir üst düzeye devredilir. Her aşamada gerçekleşen devir doğrudan temsili yok eder. Bu şekilde en üst düzeydeki karar verici ile tabandaki karar vericiler arasında görüş farklılıkları doğabileceği gibi, bu farklılıkları gidermek için var olan iletişim yolları da kesilir. Bu

⁵⁰ DUMANKAYA, *a.g.e.*, s.314.

⁵¹ ÇAPOĞLU, 1997, *a.g.e.*, s. 302.

⁵² Erol, ÇEVİKÇE, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, “Toplum Değil Siyaset Kirlenmiştir”, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.302.

tip yapılanmada hiyerarşinin her düzeyinde bulunan kişiler yerlerini korumak için değişimi dışlamaya çalışırlar. Güçlerini korumak için sınırlı boyuttaki hiyerarşi yapısını kontrol etmeleri yeterlidir. Tüm güçlerini de bu kontrol mekanizmalarını kurmak ve geliştirmek için kullanırlar. Aslında yeni düşüncelerin genellikle yeni kişi ve kadrolarla ortaya çıkıyor olması ve inandırıcılığını yeni kadrolarla kazanıyor olması gibi unsurlar siyasi partilerin daha katı yapılanmasına yol açmaktadır. Güçlerini hiyerarşi yapılanmada buldukları konumdan alan liderler, kadrolarını liyakat değil sadakat temeli üstüne oturturlar. Sadakatin anlamı, liderin her dediğini her koşulda yerine getirebilme özelliği, onu her şeyin üstünde görme karakterine sahip olma olarak özetlenebilir. Yükselmenin de en önemli ölçütü sadakattir. Sadık kadro iktidar ele geçirildiğinde lider tarafından makam verilerek ödüllendirilir.

Bütün gücünü kendi altında bulunanların üzerinde kurduğu hiyerarşik kontrolden alan parti başkanları için en önemli sorun seçecekleri kişilerin sadakatinde yanılmamaktır. Kilit noktalara kendi adamlarını getirmeye onları bu mevkilerde tutmayı başardıkları ölçüde liderliklerini sürdürebilirler.⁵³

Halbuki, siyasi liderliğin işlevi yetenekli kadroları görüş ve ilkeler etrafında birleştirerek motive edebilmek olmalıdır. Yetenekli kadrolar liderin görüşlerinin tutarlılığı, geçerliliği ve inandırıcılığı ölçüsünde onunla birlikte olacak ve destek vereceklerdir. Kendi görüş sistemini ve vizyonunu geliştirmiş olmak liderlik için “*olmazsa olmaz*” bir niteliktir. Aksi takdirde liderlik Türkiye’de olduğu gibi her önüne gelenin heveslendiği ve şansı ölçüsünde ele geçirdiği bir makam haline gelir. Önemli bir sıkıntıda partilerin merkez kurullarının yerel örgütler üstündeki baskılarda yatmaktadır. Merkez kurulları onaylamadıkları yerel örgütleri görevden alabilmekte, adayları atayabilmekte ve partinin yerel düzeyde yapılan örgüt ve delege seçimlerini anlamsız kılabilenmektedirler. Bunu aşmanın yolu, aday belirlemeyi yerel örgüt yerine tek dereceli seçimler yoluyla yerel üyelere bırakarak hem aday olmayı teşvik etmek ve hem de merkez örgütünün hiyerarşi ağırlığını ortadan kaldırmak ile olur. Partinin gerek yerel yönetim ve gerekse milletvekili adaylarının partinin yerel üyelerinin tümünün katılacağı bir seçimle belirlenmesi, yerel örgüt ve delegelerin

⁵³ ÇAPOĞLU, 1997, *a.g.e.*, s.303.

egemenliğini ortadan kaldırılacaktır. Yani, kendi birikimine güvenen parti üyeleri, yerel örgüte yakınlıkları yerine birikimlerinin gücü ölçüsünde seçilme yarışına girmeye cesaret edeceklerdir. Bu açıdan yeni düşünce ve birikim sahibi kişilerin siyasete girmesi kolaylaşacak, siyaset yapmak dar parti hizipçiliği çerçevesinden kurtarılarak, topluma verecekleri olanların yarıştığı, bir meydan haline gelecektir.⁵⁴

Bu anlayışın yerleşmesi için parti yapılanmalarının yeniden oluşması gerekmektedir. Partilerin il ve ilçe örgütlerinin işlevi, parti üyelerinin kaydı, yerel sorunların aktarılması ve parti propagandasının yerel düzeyde yürütülmesinden sorumlu bir sekreteryaya haline gelmelidir. Bu sekreteryaya seçim zamanlarında daha yoğun çalışacaktır. Bugün ise yerel düzeyde parti örgütleri iktidar ganimetini paylaşmayı amaçlayan bir yapı içerisindeyler. Genel kongreye gidecek delegeler yerel örgütler tarafından belirlenmektedir. Parti adaylarının belirlenmesinde de yerel örgütler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan yerel parti örgütlerini ele geçirmek önem kazanmaktadır. Örgütü ele geçiren grup üye ve delegeleri kontrol ederek yeni kişilerin örgüte girişini zorlaştırmaktadır. Sonuçta Türkiye’de siyasi tıkanıklığı açmak için güçlü parti örgütünü aşmak, hiyerarşik niteliği olan güçlü parti örgüt yapısından esnek ve değişime açık bir yapıya kavuşturmakla mümkün olacaktır.

Güçlü parti örgütünün sakıncaları şöyle özetlenebilir:

a. Birikimi olan yetenekli kişilerin politikaya girmesini güçleştirmektedir. Çünkü parti örgütlerinin egemen olduğu sistemde yetenek değil örgüt ilişkileri ve örgüt geçmişi önem kazanmaktadır.

b. Yeni görüşlerin politikaya girmesi güçleşmektedir. Birinci neden yeni kişilerin politikaya girişinin kısıtlı olmasındandır. Doğal olarak yeni görüşler yeni kişilerle birlikte politikaya girecektir. İkinci neden olarak örgütle belirli görüşler çerçevesinde ilişki kurmuş olan parti lider kadrosu için yeni görüşler yabancı olduğu gibi kabul edilmeme gibi bir riski de beraberinde taşımaktadır.

⁵⁴ ÇAPOĞLU, 1997, *a.g.e.*, s. 304.

c. Lider meşruiyetini örgütten aldığı için, sürekli olarak örgütün nabzına göre hareket etmek ve memnun etmek durumundadır. Yeni çözümler geliştirme birikimi ve ekip kurma yeteneği yerine, dar anlamda örgütçülük niteliği lider olmanın ön koşuludur.

d. Örgütün çıkarları parti ilkelerinin üstüne çıkar. Örneğin, partinin ilkesi kamu iktisadi işletmelerini verimli kılmak olsa bile partililere kamu iktisadi işletmelerinde iş bulmak öncelik alır.

e. Lider kadro kendilerini seçen parti azınlığını etkileme çabasındadır. Demokratik katılım yoktur.

f. Parti ilkelerini benimseyen kişiler parti örgütü içinde yükselmedikleri zaman parti hizbi haline gelmekte veya ayrılarak kendi partilerini kurmaktadır. Böylece siyasi sistemde kişilere dayalı yapay bir bölünmüşlük ortaya çıkmaktadır.⁵⁵

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu siyasi partilerin katı, hiyerarşi yapılanmalarının yasal temelidir. Siyasi Partiler Kanunu 124 maddelik oldukça uzun bir yasadır. Parti örgütlerinin nasıl kurulacağı ve işleyeceği ayrıntılarına kadar inen bir yasadır. Sadece temel ilkeleri koyan, mali konuları düzenleyen ve parti örgütlerinin kuruluş, işleyiş ve seçim işlerini parti tüzüklerine bırakan kısa bir çerçeve yasa getirilmelidir. Siyasi Partiler Kanunu, partiler arasında örgütlenme konusunda rekabeti teşvik ederken, parti içi demokrasiyi geliştirecek ve koruyacak düzenlemeleri de içermelidir.

Türkiye’de siyasi partilerin örgütlenmesi konusunda burada yapılan öneriler aslında yabancı siyaset bilimciler tarafından gelişmiş ülkelerde bu konuda yapılan değerlendirmelere benzerlik göstermektedir. 1950’li yılların başında güçlü örgüt özelliği taşıyan kitle partilerinin üstünlüklerinin önemini vurgulamış, siyasi parti

⁵⁵ ÇAPOĞLU, 1997, *a.g.e.*, s.305.

örgütlerinin seçim zamanları harekete geçtiği ve güçlü olmadığı Amerikan siyasi partilerini bir istisna ve örgüt açısından geri olarak nitelemiştir.⁵⁶

Ancak, 1960'lı yılların ortalarında Otto Kircheüner (1966), Duverger'in tezini ret ederek, “*herkesi kapsayıcı parti*” (catch-all) tezini ortaya atmış, parti örgütlerinin giderek Amerikan partilerine benzeyeceğini, kitle parti yapısının aşılacağını belirtmiştir. Herkesi kapsayıcı parti toplumun bir kesimini mutlu etmekten ziyade çeşitli kesimlerin isteklerini uzlaştırıcı nitelikte, seçmenin büyük bir kesimine ulaşmaya çalışan partidir. Panebianco (1988) ve Wolinetz'e (1991) göre Kircheimer'in tezinin temelinde bugün geçerliği daha da artmış bulunan aşağıdaki gözlemler yer almaktadır:

- a. İdeolojik yaklaşımların önemini kaybetmesi,
- b. Partilerde din veya sendika örgütlerine bağlılık yerine çeşitli çıkar grupların etkisinin artması,
- c. Parti Üyelerinin ağırlığının ve yandaşlarının siyasi faaliyetlerinin öneminin azalması,
- d. Liderlerin öne çıkması,
- e. Parti-seçmen ilişkilerinin zayıflaması ve oynaklık kazanması.⁵⁷

Oligarşinin Tunç Kanunu : Her örgüt az çok hiyerarşik bir modele göre kurulmuştur. İktidar örgüte katılanlar arasında karmaşık bir biçimde dağıtılmıştır; dikey düzeylerden oluşan bir piramitle yatay bölümler, birbiriyle kesişir. Aslında iktidar örgütler için kullanılır ve zaten, iktidar örgüt öğelerinden biridir. Belli bir topluluğun şeflerinin üyelerinden, yönetilenlerinden ayrılması, bir organigrama göre belirlenir ve karmaşıklaşır; öyle ki pek çok kimse kendinden alt düzeylerde yer alanlara göre yönetici, daha yüksek düzeylerde yer alanlara göre yönetilen, yatay bağlantılar düzeyindekilerle de eşit durumdadır. Organigramın farklı düzeylerindeki

⁵⁶ DUVERGER, 1970, *a.g.e.*, s.82.

⁵⁷ ÇAPOĞLU, 1997, *a.g.e.*, s. 306.

şefler, daha önce sözünü ettiğimiz atanma yollarına, üstü tarafından atanma, seçim, kooptasyon, doğuş vb. yollarla uygun biçimde atanırlar. Bazı örgütler otokratiktir. Bazıları ise demokratiktir; her basamaktaki yöneticileri, seçimle belirlenir. Bazı örgütlerde karma örgütlerdir; iki yöntem bir arada kullanılır. Mevcut yöneticilerin kendi yerlerini almalarını istedikleri kişileri üyelerin oyuna sundukları çoğu siyasal parti, sendika ve dernekte, seçimle kooptasyon birlikte kullanılır.⁵⁸

Roberto Michels Avrupa ve özellikle Almanya'daki sosyalist partilerle işçi sendikaları üzerinde yaptığı çözümlenmeler dayanarak bir kuram ortaya atmıştır. Bu kurama göre otoritelerin atanmasında baş vurulan yol ne olursa olsun değişik kademdeki yöneticiler iktidarlarını sürdürme eğilimini taşırlar ve kendilerinden sonra gelecek olanları, bir çeşit koaptasyonla belirlerler; resmi seçimlerde, bu durumda, onaylamanın ötesinde bir anlam taşımazlar. Böylece örgütlerin tümü, hatta yapıları resmen demokratik olanlar bile, yapılarını fiilen oligarşiye dönüştüren tunçtan bir yasaya tabi olacaklardır. Ellere bir otorite geçiren insanlar, genellikle bunu uzun süre korumaya, çevrelerine hep kendilerine bağlı olan kişileri toplamaya ve çekilme zamanı geldiğinde de bu kişileri yerlerine geçirmeye çalışırlar. Kuşkusuz yönetici durumda olan kişiler iktidarda kalabilmek yada kendi seçtikleri kişileri iş başına getirebilmek için seçimleri kontrol etmeye çalışırlar.⁵⁹

Michels, siyasi partilerdeki bu oligarşik eğilimi; teknik ve yönetsel, psikolojik ve entelektüel etkenler olarak adlandırdığı üç tür etkenle açıklamaktadır.

- Teknik etken kitlelerin kendilerini doğrudan doğruya yönetmelerinin olanaksızlığıdır. Bütün büyük örgütlerin kaçınılmaz sonucu olan teknik uzmanlaşma, uzman liderlik denilen olguyu zorunlu kılar liderin iktidarındaki artış örgütün büyümesi ile doğru orantılıdır. Geniş bir alana yayılmış bir kitle söz konusu olduğunda, her konuda bütün üyelere danışmak muazzam zaman kaybına yol açar, üstelik böylelikle elde edilecek kanaat ayrıntılardan ve açıklıktan yoksun olur. Mücadele içerisindeki bir parti için hiyerarşik bir yapı zorunludur.

⁵⁸ DUVERGER, 1982, *a.g.e.*, s.176.

⁵⁹ DUVERGER, 1982, *a.g.e.*, s.176-177.

- Psikolojik etkenler arasında, parti yöneticiliğinin zamanla alışkanlığa dayanan bir hak niteliği almasını, bir çok politika sorunlarına karşı ilgisiz olan kitlelerin liderlik ihtiyacı duymalarını, kitlelerde kendileri için çalışan liderlere karşı bir şükran duygusu doğmasını, liderlerin kitleler gözünde yüceltilip üstünlüklerine inanılmasını saymaktadır.

- Entelektüel etkenler olarak kitlelerin kendi kendilerini yönetecek yetenekte olmadıklarına, büyük ve karmaşık bir örgütte liderlerin belli uzmanlık sahibi kişiler olmaları gerektiğine, dolayısı ile profesyonel liderlerin, yönettikleri kitlelerden çok daha yüksek bir kültür düzeyinde olduklarına, bu nedenle de kitlelerce kolay kolay feda edilemeyeceklerine değinmektedir.⁶⁰ İşte bu etkenler liderliğin kolayca değişmemesine, partinin mali gücünün liderin elinde toplanmasına demokratik içyapının yerini oligarşik bir yapının almasına yol açmaktadır.

Özetlersek, Türk kültüründe hoşgörü anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda gerek parti içi disiplin, gerekse lider sultanı tahakküm aracı boyutlarına vardığı zaman, demokrasinin yıpranmasına, siyasal katılım duygusunun yok olmasına ve oligarşik yönelimlere yol açar. Unutmamak gerekir ki demokrasinin geleceği açısından yarışan, rekabet eden, dinamik ve proaktif lider anlayışına, yine liderler ortam hazırlayarak, kamuoyunun bu yönde bilinçlenmesini sağlarlar. Oligarşik eğilimlere engel olunması amacıyla bazı kanuni vs yükümlülüklerin oluşturulması ve parti yönetiminde demokrasinin etkili kılınması sağlanmalıdır.

Ülke yönetiminde istikrarın sağlanmasının temel hususlarından birisi siyasi partilerde “yönetimde istikrarın” sağlanmasından geçer. Bunun anahtarı da parti içi disiplindir. Seçimler dışındaki parti içi çalışmalarında zorunlu olan bu disiplin anlayışının “parti içi demokrasiye” ters düştüğü söylenemez.

⁶⁰ ÖZBUDUN, 1997, *a.g.e.*, s. 8.

3.5. PARTİ İÇİ DEMOKRASİ SORUNU

Parti içi demokrasinin tanımını Suavi Tuncay şu şekilde belirtmektedir; siyasi partilerin örgüt içi düzenlerinin demokrasi esaslarına uygun, hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması, demokratik örgüt yapısının kurularak lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik yöntemlerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması sürecine parti içi demokrasi diyebiliriz.⁶¹

Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere parti içi demokrasi, siyasal partilerin; türlerine bakılmaksızın, üyelik, örgütlenme, aday seçimi ve parti finansmanını kapsayan ögelerin tümünün hukuki ve demokratik çerçeveler içerisinde, mahrutu yapısını bozmadan ve parti içi muhalefetin varlığı ile birlikte yönetilmesidir.

Parti içi demokrasi olgusunun doğması muhtemel gelişmeleri Suavi Tuncay şu şekilde sıralıyor:

- Toplumsal tercihler tam belirlenemiyor.
- Özgür-hür irade ortaya çıkamıyor.
- Politikadan uzaklaşma görülüyor.
- Yetenekli, çalışkan, dürüst ve bilgili kişiler politikaya giremediğinden karizmatik liderlik teşvik ediliyor.
- Oligarşik yapı ile rejim kişiselleşiyor, tek adam güdümünde sınırlı yönetim gündeme geliyor.
- Batı demokrasilerindeki kavram ve kurallar kökleştirilemiyor. Farklı rejim arayışları sürdürülüyor. Demokratik kültür oluşturulamıyor. Bu süreç rejimi olumsuz yönde etkiliyor.

⁶¹ TUNCAY, *a.g.e.*, s.52.

- Toplumun bütün kesimlerini, kamu yönetimini olumsuz yönde etkiliyor.
- Demokratik birlikler, partiler, dernekler, sendikalar vb. örgütlü kuruluşlar ile basın beklenen objektif ve tarafsız rollerini icra edemiyor.
- Kültür, dil, gelenek farklılıkları doğru sentez yapılamadığından, politikada kimlikler ayrışıyor. Şiddet gündeme geliyor.
- Halk temsilcilerini tercih edemiyor. Seçme ve seçilme tam işletilemiyor.
- Siyasal kararlar kişiselleşiyor, sosyal devlet anlayışı zedeleniyor.
- Kültürel yabancılaşma ve politik yozlaşma içinde olan vatandaş ve yöneticiler gündeme geliyor.
- Bozulan demokraside halk seçilenlere güven duymuyor, sahip çıkmıyor, parlamentodan umudunu kesiyor. Politik yozlaşma gündeme geliyor.
- Sisteme karşı darbe taraftarlarının müdahale gerekçelerini yaratmaları kolaylaşıyor. Askeri müdahaleler davet ediliyor.
- Ve toplum, bunalımlar, sosyal çalkantılarla yeni bir kurtarıcı arıyor.⁶²

Parti içinde düzenli bir değerler sistemini ortaya koyabilmek, özümsemiş değer, norm ve davranış kalıpları ile mümkündür. Batılı anlamda demokrasinin yerleşebilmesi için, siyasi partilerin fonksiyonel hale gelebilmesi, milli iradenin parlamentoya tam yansiyabilmesi, ve demokratik örgüt yapısı içinde tartışma ortamının yaratılarak, çoğulculuk esasına dayanan, geniş katılımlı siyasi kararların alınabilmesi, adil, eşit ve özgür seçimlerle lider, teşkilat ve adaylar belirlenerek demokratik uygulama yöntemlerinin bulunması, ancak parti içi demokrasinin varlığı ile mümkündür. Parti içi demokrasi sürecinin işleyebilmesi için, siyasi partilerdeki

⁶² TUNCA, *a.g.e.*, s. 56-57.

oligarşik eğilimlerin ve siyasal partiler üzerindeki baskıların ortadan kaldırılması ve hukuki düzenlemelerin yerine getirilmesi gerekmektedir.⁶³

Parti içi demokrasi ile; partide önemli makamların parti üyelerinin katılacağı seçimler yoluyla doldurulması ve bu çerçevede milletvekili adaylarının da bütün üyelerin katılacağı seçimlerle belirlenmesi, liderlerin tavrı, seçim sistemi, partilerin yapılanması ve işleyişi, parti disiplini, parti bütünlüğüdür.

Parti disiplininin bir ayağı da milletvekili adaylarının belirlenmesinde parti başkanı ve birkaç yakın adamının (parti elitinin) etkili ve belirleyici olmasıdır. Bu sadece Türkiye'de değil diğer birçok ülkede de görülen bir durumdur. Mesela, İngiltere. İngiltere'de İşçi partisi ve Muhafazakâr Parti'nin odağını teşkil ettiği parti sisteminde, dar bölge çoğunluk sistemi uygulanmasına rağmen, adayların seçim bölgesinin belirlenmesinde parti liderliğine önemli yetkiler veren bir uygulama vardır. Partilerin ağır topları, partinin güçlü olduğu ve kazanılması garanti bölgelerden aday gösterilir. Yeni, genç, tecrübesiz adaylar ise, seçilme şanslarının olmadığı biline biline, rakip partinin güçlü olduğu yerlere gönderilir. Seçim sonucunda oluşan parlamentoda, partilerin grupları üzerinde ciddi bir hakimiyeti vardır ve hatırı sayılır bir parlamenter ağırlığıyla meclise giren parti hükümeti kurmakla kalmaz, parlamentoyu da kontrol eder. Hükümetin istemediği hiçbir kanun meclisten geçemez, hükümetin geçirmek istediği hiçbir kanun ise engellenemez. Böyle bir tablonun ortaya çıkmaması ancak farklı bir sistemde, daha ziyade başkanlık modelinde, meselâ ABD sistemine benzer bir yapıda mümkün olabilir. Mamafih, Amerikan sisteminin de eşsiz bir durum olduğu ve başka hiçbir yerde aynen tekrarlanma şansının bulunmadığı unutulmamalıdır.⁶⁴

İşte bu gerçeklerden dolayı birçok siyaset bilimcisi demokrasiyi, halkın, temsilci adayları arasından bire bir ve doğrudan doğruya bir seçim yaptığı bir sistem olmaktan ziyade, yarışan lider grupları arasında bir tercih yaptığı bir sistem olarak görmüştür. Meselâ, J. Schumpeter, R. Dahl, G. Sartori gibi önemli yazarlar

⁶³ TUNCAY, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁶⁴ Atilla, YAYLA, "Parti İçi Demokrasi ve Demokrasi", www.liberal-dt.org.tr/guncel/Yayla/ay_demokrasi1.htm, " 15.02.2004.

demokrasiyi yarışan iktidar elitleri sistemi olarak tasvir ve tavsif etmiştir. Bununla beraber, parti elitlerinin canlı, cevval, şartlara ayak uydurabilen ve her daim güçlü bir parti yerine sadece kendi kontrollerinde ama güdük bir parti olmayı tercih etmelerini beklemek akla aykırıdır. O yüzden her parti kendisine katkıda bulunacağını umduğu elemanları toplamaya çalışacaktır. Yani partiler süreklilikle yenilenme, katılıkla esneklik, merkeziyetçilikle adem-i merkeziyetçilik arasında kendilerine göre bir denge oluşturacaktır.⁶⁵

Türkiye'nin parti sisteminde biraz daha esnekliğe ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu çerçevede seçim sistemini değiştirerek dar bölge çoğunluk sistemine gitmek mevcut yapı içinde ön seçim yapmaktan daha etkili olacak bir yoldur. O zaman mahallerinde güçlü aday adaylarını parti merkezinin harcama şansı azalacaktır. Belki zaman içinde parti disiplini ile siyasi adem-i merkeziyetçilik arasında bir denge kurulacaktır.

Bunun yanı sıra rejim üzerindeki askerî vesayet, tekelci ideolojik tavır siyasî partiler kanunundaki yansımaları, başta ifade özgürlüğü olmak üzere temel özgürlüklerin devamlı budanması, teşkilatlanma özgürlüğünün daraltılması, kamu organları tarafından vatandaşlar arasında negatif veya pozitif ayrımcılık yapılması gibi demokrasimize ilişkin düzenlemeler dolaylı olarak parti içi demokrasilere de dolaylı açılım getirecektir.

Siyasi partiler günümüzde milletin özgür iradesini TBMM'ne taşıyan tek vasıta. Anayasanın 68. maddesinde de “*siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlardır*” ifadesi de bu gerçeği yansıtmaktadır. Siyasi partiler Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu ve siyasi partilerin kendi yaptıkları parti içtüzüğü hükümlerine göre faaliyetlerini sürdürürler. 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu, siyasi partileri çok yakından ilgilendiren temel kurallar içermektedir. Parti içi demokrasiyi de sayılan bu mevzuat demeti şekillendirmektedir. Anayasanın 83. maddesindeki “*kürsü sorumsuzluğu*” (dokunulmazlığının) getiriliş nedeni üyelerin

⁶⁵ YAYLA, a.g.e., 15.02.2004.

özgür bir ortamda ülke sorunlarını ve çözümlerini hiçbir baskı ve endişeye kapılmadan özgürce ifade etmeleri buna uygun olarak da iradesini oyuna yansıtması amacını taşımaktadır.⁶⁶

Görülüyor ki, parti içi demokrasi, sadece partilerin bir iç meselesinden ibaret olmayıp, bunun yanı sıra, demokrasinin çağdaş eşitçi muhtevasını gerçekleştirme şartı olarak görülmekte, aynı zamanda partilerin, rejimin tahripkar unsurları haline gelerek, kitlelerin iradesini bertaraf etmelerini önleyecek bir ön tedbir teşkil etmektedir.⁶⁷

3.6. SİYASİ KIRLENME VE YOZLAŞMA

Yozlaşma kelimesine Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türki'sinde verdiği anlamı, *“yaradılıştaki güzel ve iyi nitelikleri, maddi ve manevi değerleri kaybederek kaba ve bayağı bir hal almak, soysuzlaşmak, dejenere olmak, yabancılaştık, asli vaziyetini ve iyi özelliklerini kaybederek tereddi etmek (kötüleştikerek değışmek) ve bozulmak”* demektir.⁶⁸

Osmanlı'nın duraklama döneminde başlayan yozlaşma, dalkavukluk, menfaatçilik, gösterişçilik, kibir, egoizm gibi özelliklere dönüşüp, batının karşısında aşağılık duygusu ile öz deki güzel hasletlere dönüş yerine batının yoz özelliklerinin ikame edilmesi ile maksimum noktaya ulaştı ve sonra batıya tam teslimiyetle son buldu.

Bugün toplumdaki siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki yozlaşmayı 1980 öncesi ve sonrası diye ele alırsak, 1980 öncesi statükocu ve muhafazakar dönem aşırı merkezîyetçi ve devletçi yapı nedeniyle toplumu serbest teşebbüs hürriyeti, serbest düşünce hürriyeti ve inançlarını yaşama hürriyeti yönünden kısıtladığından yozlaşma

⁶⁶ YAYLA, *a.g.e.*, 15.02.2004.

⁶⁷ BOSUTER, *a.g.e.*, s.15.

⁶⁸ Yavuz, KIR, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, “Siyasi Kirlenmenin İki Boyutu: Yabancılaştık ve Yozlaşma”, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.327-330.

çok ağırdı. 1980 sonrası dönem de ise toplumda, hızlı değişim adına yozlaşma had safhaya çıktı ve ahlaki bir kirlenmeye dönüştü.

12 Eylül'ün siyasi partileri kapatmış olması sebebiyle; yerleşmiş ve halka tümüyle mal olmuş temel iki siyasal düşünce ve hareketin ortadan kalkması ile siyasal dağılma ve çözülme çok hızlı olmuştur. Bunun sonucu yapay ve çok sayıda siyasal hareket kendine yer bulma kolaylığı elde etmiştir. Öyle olunca partiler üyesinden, genel başkanına kadar kişileri kendi program ve kurallarına bağlı tutma gücünden yoksun kalmış, kişiler (genel başkanlar) partileri kendilerine benzetme, ve kullanma konumuna gelmiştir. Bunun bugün yaşanan siyasal kirlenmeyi açıklayıcı nedenlerden olduğu savı ciddiye alınabilir niteliktedir.⁶⁹

Türkiye'de demokrasiyi yönlendiren parti başkanları olduğu için onun etkin olduğu adayların bağımsız kişilik sergilemeleri çok güçtür. Bu güçlüğü'n nedenleri şunlardır;

- a. Bir daha seçilmeme korkusu,
- b. Seçimden önce ve sonra çıkar ilişkisi,
- c. Parti içi demokrasinin olmayışı,
- d. Parlamento iç tüzüğünde bireysel olarak milletvekiline kendisini ifade etme özgürlüğünün verilmeyişi,
- e. Dokunulmazlığın silah olarak kullanılması.⁷⁰

Oy avcılığına dayanan siyasi menfaatler, politik rüşvetler, politik vaatler seçmenlerin ahlaki ve siyasi yönden yozlaşmalarına sebep olmaktadır. Türkiye'de iktidara gelmek isteyen partiler seçim rüşvetleriyle halkın oyunu almaya çalışarak halkın dejenere edilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu şekilde, seçim rüşvetlerine alıştıran halk, bir yandan rüşvetsiz oy vermezken, bir yandan da rüşvetsiz ve

⁶⁹ ÇEVİKÇE, *a.g.e.*, s.311.

⁷⁰ Ferman, DEMİRKOL, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, "Türkiye'de Siyasal Kirlenmişlik ve Genel Başkan Demokrasisi", Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1997, s.333.

torpilsiz devlet dairelerinde iş yaptıramadıklarından şikayet etmektedirler. Cumhuriyeti kurmakla övünen ve halihazırdaki demokratik, laik, Cumhuriyete sahip çıkan partiler, yolsuzluk skandalları ile sarsıldığında; yolsuzluklarını Atatürkçülükle örtme riyakarlığındadır. Türkiye’de; siyasette lider sultasına dayanan partililik geleneği, lider hegemonyasını sürdürebilmek için gerek parti içi yönetiminde, gerekse ülke yönetiminde şekli bir demokrasi sergilenmektedir. Dolayısıyla, yönetimi demokratik olmayan bir Cumhuriyet rejimi yozlaşarak baskıcılığa, despotizme ve demokratik diktatörlüğe dönüşmektedir. Bu şekli demokratik Cumhuriyet yönetimi, haklının değil güçlüünün olmaktadır. Muhalefette iken başka, iktidardayken başka söylemi olan, devleti yöneten siyasi partilerin menfaat demokrasisi, ülkede rüşvet, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma, özelleştirme adı altında kamu varlıklarını siyasi yandaşlarına peşkeş çekme gibi olaylarla Türk siyaseti milletin gözünde kirlendikçe kirlenmekte ve partililikte lider sultas anlayışından dolayı da kilitlenmektedir. Kirlenen ve yozlaşan siyaseti temizlemek ve dolayısıyla lider cuntasından dolayı kilitlenen siyasi ortamı feraha kavuşturmak için, gerek parti içinde gerekse ülke yönetiminde demokrasinin sağlanması gerekir. Halbuki mevcut sistemi önseçim ve tercihli oy kullanma yöntemleri gibi usullerle daha demokratik hale getirmek, siyasi yozlaşmaya daha pratik bir çözüm olabilir.⁷¹

Somut öneriler çerçevesinde üzerinde durulabilecek üç ana konu, sırasıyla şunlar olmalıdır. Milletvekili dokunulmazlığının, düşünce özgürlüğü doğrultusunda bir kürsü dokunulmazlığı anlayışı ile kısıtlanması, Memurin Muhakemat yasasının aynı yönde değiştirilmesi ve yargının tam bağımsız olacağı bir anayasal değişikliğin sağlanması. Bu konularda bütün partilerin birlikte ve kararlı tavır almaları ve kısa sürede meclisten, sonuç çıkarmaları en ciddi çözüm olacaktır.⁷² Seçimlerde partisini iktidara taşıyamayan veya mevcut oyunu düşüren bir parti lideri batılı bir meslektaş gibi kaybettiğinde istifa etmeli ve partiye yeni bir kongreye gitme zorunluluğu getirilmelidir. Öze dönüş için yeniden yapılanma yozlaşmanın tedavisi olacaktır.⁷³

⁷¹ DEMİRKOL, *a.g.e.*, s.333.

⁷² DEMİRKOL, *a.g.e.*, s.333.

⁷³ ÇEVİKÇE, *a.g.e.*, s.311.

Bu ortamda yolsuzluğa bulaşmış bir meclis ve onun atadığı hükümete halkın güveni kalmamakta bu yüzden devamlı meclis eleştiri oklarına hedef olmaktadır. Meclise itibar kazandırmak için seçim sistemi değiştirilmesi, milletvekillerinin dokunulmazlığının sınırlandırılması, Memurin Muhakematı Kanununun kaldırılması, yüz kızartıcı suçlardan zaman aşımının on seneye çıkartılması lazım. Seçen vatandaş, seçtiklerini denetleyerek onlardan hesap sormalı, hesap vermekten kaçanı, bir daha seçmemeli, takım tutar gibi parti tutmaktan vazgeçmeli.⁷⁴

Sonuç itibarı ile; gerçek demokrasi ve parti içi demokrasinin olmadığı yerde şekli demokrasi ve parti içi demokrasi yaşanmakta, bu gelişmede toplumu ve dolayısı ile siyaseti kirleterek siyasi ve ahlaki yozlaşmaya götürmektedir. İvedi olarak partiler üstü bir mutabakatla, şekli demokrasiden gerçek demokrasiye geçilmesi için gerekli çalışmaların yapılması bu konuda sivil toplum örgütleri ve baskı guruplarının bir araya gelerek bir konsensüs oluşturması gerekmektedir. Geleceğimizin buna bağlı olduğu unutulmamalıdır.

⁷⁴ KIR, *a.g.e.*, s.327-330.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın gerek verileri ve gerekse gelişmeler, Siyasi Partiler Kanunu'nun çok ciddi bir revizyondan geçirilmesi gerektiğini açık olarak ortaya koymaktadır. Bu konuda Anayasanın 68 ve 69'uncu maddelerinde önerilen değişiklikler olumlu olmakla beraber, yeterli değildir. Bu değişiklikler gerçekleşse bile, Siyasi Partiler Kanunu'nun tümüyle yeniden ele alınması, gereksiz ayrıntılardan ve anayasal yasakları aşan çeşitli yasaklardan arındırılması, siyasi partilere kendi örgüt modellerini belirleme konusunda çok daha büyük bir serbestlik verilmesi, anayasa reformu kadar acil bir ihtiyaç haline gelmiştir. 2820 sayılı kanun, hemen her maddesi, siyasi partilere karşı büyük bir güvensizlik ifade etmektedir. Böyle bir anlayışın liberal demokrasi kavramıyla ve Anayasanın kendisinde belirtilen, siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları ilkesiyle bağdaşması mümkün değildir.

Adayların belirlenmesinde de siyasi partiler, demokratik usul ve kaidelere açık olmalıdırlar. Eğer, siyasi partiler, hakikaten vatandaşın seçme, seçilme hakkını yönlendiren ve onu şekillendiren en önemli kuruluşlar ise, bunların aday belirleme usullerini de mutlaka demokratik bir platforma yerleştirmeleri ve bu platformun da kontrol altında tutulması lazımdır. Mevcut Siyasi Partiler Kanunu, bunun ön seçimle yapılmasını tavsiye eder niteliktedir. Ama, genel hatları itibariyle konuyu siyasi partilerin tüzüklerine bırakmıştır.

Yani, siyasi partiler, aday belirleme yöntemlerini kendi tüzükleriyle, diledikleri gibi yapma imkanına, tespit etme imkanına sahiptirler. Bu, ilk bakışta mantıklı, makul gibi görülmektedir. Doğrudur, bir siyasi parti, hür ve serbest bir demokratik düzende kendi aday belirleme yöntemlerini, kendi organları marifetiyle, kendi tüzüğü aracılığıyla dilediği gibi yazar, belirler, vatandaş da bu tüzükleri okur, bunların arasında kendisine en uygun olanı tercih eder diyebilirsiniz. Ama, tatbikatta öyle olmuyor. Bir siyasi parti eğer birinci parti konumundaysa, oradan aday olmak isteyen pek çok insan, partiye müracaat ediyor. Bu müracaat eden insanların, demokratik seçilme hakkı, serbest yarışmayla seçilme hakkı, o siyasi parti tarafından

garanti altına alınmalıdır. Siyasi parti yönetimi tarafından, tüzüğü tarafından, garanti altına alınmalıdır. Aksi takdirde, eğer aday belirlemelerinde, yine belli kişilerin vereceği karar esas olursa, netice itibariyle demokrasi arzu edilen ölçüler içerisinde gelişemez.

Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partileri bir örgütlenme mecburiyetine doğru itmektedir. Yani, seçimlere katılabilmek için belli asgari limitler koymuştur. Bu limitler, eskiden daha fazlaydı. İlk zamanlarda; bir ilin ilçelerinin yarısında örgütlenme zorunluluğu vardı, o üçte bire indirildi. Türkiye'nin en az yarısında örgütlenme zorunluluğu vardı, belli sayılara indirildi. Siyasi partiler Türkiye genelinde mutlaka örgütlenmek zorundadırlar. Mevcut kanunumuz “*Bölge bazında siyasi parti kurulamaz*” diyor. Bugünkü şartlar içerisinde, Türkiye ölçeğinde doğru bir yaklaşımdır. Bütün Türkiye’de örgütleneceksiniz, örgütlenme ihtiyacı duyacaksınız, kapılarınızı vatandaşa açacaksınız ve size müracaat eden insanları da partinize kaydetme noktasında oldukça serbest hareket edeceksiniz. Madem ki siyasi partiler, temsili demokrasinin vasıtasıdır seçme ve seçilme hakkı siyasi partiler aracılığı ile kullanacaktır.

Vatandaşlara siyasi partilerin kapılarının açık olması lazımdır. Ama, tatbikatta il ve ilçe teşkilatları kurulduktan sonra, ilçe teşkilatları kongrelerini 400 kişiyle, il teşkilatları da 600 kişiyle yaparlar. 400 kişiden fazlasını kaydetmemeye, kendi arkadaşlarından başkasını, kendisini seçecek insanlardan başkasını partiye sokmamaya (bilhassa büyük partilerde) çok dikkat ederler ve orada büyük sorunlar çıkar. Demek ki, siyasi partiler, iç dinamiklerinde teşkilatlanırken buraya da çok dikkat etmelidirler. Yani, siyasi partilerin üye girişleri açık olmalıdır, şeffaf olmalıdır, partilere rahatça girilebilmelidir.

İttihat Terakki Cemiyeti'nden bu yana görünen odur ki, siyasi partilerin kongreleri yapılıyor, bu kongreden sonra o partinin içerisindeki bir kısım insanlar ayrılıyor, başka bir parti kuruyor. Demokrat Parti bile böyle kuruldu. Yani kongre yapılıyor, kongrede dediğini, arzu ettiğini alamamak, parti içi demokrasinin işlememesinden dolayı sıkıntıya düşmek sebebiyle yeni kurulan siyasi partiler hep ana partiden ayrılmak, bölünmek şeklinde kurulup geliyor. Bu ise, bizim

demokrasimizin, siyasi partiler açısından bir noksanıdır ve asıl üzerinde durulması gereken nokta budur.

Siyasi Partiler Kanunu elbette ki yasaklardan arındırılmalı ama, siyasi partilerimizin iç dinamiği mutlaka demokrasi kurallarının işleyebileceği hale getirilmeli. Dolayısı ile siyasi partilerin içerisindeki, antidemokratik uygulamaları millete tasdik ettirme yönünde gelişen siyasi diktatorya engellenmeli. Siyasi partileri kendi iç bünyelerinde demokratik hale getirmeli. Bir teşkilatlanmada mutlaka siyasi partilerin yöneticileri, mevcut üyelerinin tam iştirakiyle görev başına gelebilmeli, kongrelere çok dikkat edilmeli ve siyasi partiler kongrelerden çıkan yöneticiler tarafından idare edilmeli ve o kongreler sağlıklı bir tarzda yapılmalı. Bütün üyelerin iradesi orada serbestçe tezahür edebilmeli. Aday belirlemelerinde yine üyelerin, siyasi partiye kayıtlı üyelerin, büyük ölçüde iradeleri ortaya çıkabilmeli.

En büyük sıkıntı da, demokrasimizin arada bir askeri ihtilallerle kesilip, gelişme bulamaması. Yani, bu güzel uygulamaların gelişmemesi. Siyasi partilerimiz bunları devam ettirmeli, aşmalı, daha da ileri boyutlara götürmeli. Yani, aday belirlemeleri, önseçimler sadece parti üyelerinin iştirakiyle yapılmamalı, o siyasi partinin dışında belli kesimlere de açılabilmesi. Böyle bir imkanı veren siyasi parti kazançlı çıkacaktır. Yani adaylarını belirlerken sadece kendi partilerine soran değil, toplumun aydın kesimlerine açan parti.

Bir toplumda, toplumsal hareketlilik ve siyasal katılma isteği yüksek, siyasal kurumsallaşma düzeyi düşükse, sonuç siyasal istikrarsızlık olmaktadır. 1946'dan beri çok partili siyasal yaşamı (ara sıra kesintilere uğrasa da) sürdürmeye çalışan Türkiye, Atatürk'ün öngördüğü çağdaş uygarlık düzeyine erişmek için, ekonomik çabalar yanında siyasal alanda da çağdaşlığın gereklerini yerine getirmek zorundadır. Bunun için önce yasakları kaldırarak siyasal hayatını tabiiileştirmeli, sonra etkin ve yaygın bir siyasal parti örgütlenmesine olanak tanınmalıdır.

Siyasette yozlaşmanın ve kilitlenmenin önüne geçilebilmesi için aşağıdaki hususların çok önemli olduğu inancını taşıyoruz;

a. Demokrasiyi lider ipoteğinden kurtarmak gerekir. Bunun için, parti liderleri tarafından merkez yoklamalarıyla belirlenen dayatmacı milletvekili adayları yerine, yörenin parti üyelerinin belirleyeceği vekil adaylarının önseçimle belirlenmesi ve seçimlerde tercihli oy kullanma hakkının getirilmesi,

b. Seçimlerde oy kaybeden partilerin genel başkanlarını değiştirebilmeleri amacıyla kongreye gitmeleri için siyasi partiler kanununda değişiklik getirilmesi,

c. Milletvekillerinin meclisteki faaliyetleri dışındaki gayri kanuni uygulamalarından dolayı dokunulmazlıklarının kaldırılması,

d. Meclis denetiminin tam yapılabilmesi amacıyla bakanlar kurulunun mesleğinde uzman, liyakatli ehliyetli ve parlamento dışından kişilerden oluşması,

e. TBMM'nin yasama ve denetim faaliyetini tam icra edebilmesi için hükümetin blokajından kurtarılması,

f. Partilerde lider sultasını güçlendiren genel başkanların il ve ilçe yönetimlerini feshetme işleminin kaldırılması,

g. Özelleştirme ile devletin ekonomiye aşırı müdahalesinin ve bu yolla yapılan yolsuzlukların önlenmesi gerekir.

Parti İçi Demokrasinin gelişimini ve olgunlaşmasını sağlayacak önerileri bağlamında şunları söyleyebiliriz.¹

Her şeyden önce siyasal partilerde yeni bir üye kayıt sistemi oluşturulmalı, ocak sistemi getirilmeli ve delege seçimleri hakim teminatı altına alınmalıdır. Yerel ve merkez organları daha geniş katılım sağlanarak seçilmeli ve seçilen il ve ilçe yönetimleri görevlerinden ilke olarak alınmamalı, görevden el çektirme nedenleri açık olarak tüzüklerde gösterilmelidir. Aday belirleme yöntemi geniş katımlı ön seçimlerle hakim teminatı altında olmalı, genel merkeze aday gösterebilme hakkı sınırlanmalıdır. Ülke genelini ilgilendiren siyasal kararlar alınırken, teşkilatların

¹ Suavi, TUNCER, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s.305-306.

görüşleri alınarak, karar mekanizması tabandan tavana doğru işletilmeli, parti genel merkezlerinde, yani GİK, MKYK ve PM'de alınan kararlar açık tartışılmalı ve gizli oyla alınmalıdır.

Bu bağlamda seçim sistemi yeniden düzenlenmeli, seçim kanunu ulusal iradeyi yansıtacak biçimde değiştirilmeli, lider sultas ve parti oligarşik yapısı ortadan kaldırılmalı, partiler seçim beyannamelerinde halka sundukları taahhütlerden sorumlu tutulmalıdır.

Aynı şekilde ülkenin, savunması, güvenliği ve rejim ile ilgili tüm öneriler, mutlaka referanduma götürülmeli, Milletvekillerinin çıkar ilişkilerine ilişkin girişimlerini önleyebilecek tedbirler alınmalı, dokunulmazlık yeniden gözden geçirilmelidir. Siyasi partilerin eğitim çalışmalarıyla, üyelerinin ve teşkilatların siyasal bilinç ve siyasal kültür düzeyleri arttırılmalı, baskı hususlar, grupları ve lobiciliğin etkisinin partiler üzerinden kaldırılarak, bu yasal çerçeve altına alınmalıdır.

Bunlara ilaveten medyanın etkisi fonksiyonları kamuoyunu aydınlatmaya yönelik biçimde objektif haber ilkelerine göre yeniden düzenlenmeli, siyasal rekabet içinden para ve ekonomik güç arındırılmalı, bilgi liyakat ve erdemli insanların önü açılmalıdır. İktisadi, sosyal, kültürel ve siyasal konulan içeren kamu yönetimi ve siyasal faaliyetlerle ilgili olarak; orta öğretimlerde, toplumsal düzeni bir sistem bütünü içinde algılayabilecek bilgi ve becerisini arttırabilecek, yönetimlere ve siyasal kararlara katılabilecek çağdaş insan tipi yetiştirilmesine önem verilmelidir.

Parti içi demokrasi mutlaka kurumsallaştırılmalı, bunun içinde bu ilkelerin anayasal çerçeve ile sınırlandırılması sağlanmalıdır. Dileyen herkes, siyasi parti üyesi olabilmeli ve siyaset yapabilmelidir. Türkiye'nin çıkışı böyle açık bir toplumda, yasaksız bir ortamda mümkündür. Ancak böyle bir ortamda insanlar kendilerine uygun olarak seçtikleri partilerde bir araya gelip birbirlerine güvenerek daha doğru siyaset yaparlar. Bunun ülke siyasetine dinamizm de getirebileceği söylenebilir. Anayasamızda ve yasalarda yapılacak düzenlemeler ve çağdaş reformlarla siyasi alanda daha özgür daha demokratik bir Türkiye'ye ulaşılacağına, Atatürk İlke ve

İnkılapları çerçevesinde daha müreffeh bir ülke yaratabileceğimize, sadece itaat eden değil kendi özgür ve hür iradesi ile demokratik bir yaşam yaratan ülke olabileceğimize, halkın devlet için değil, devletin halk için hizmet veren bir ülke konumuna geleceği, bahsedilen yeni yapılanmalarla gerçekleşebilecektir.

Katılımcı, tam demokratik sivil bir toplum, ancak halkın, siyasi partilerin, kurum ve kuruluşların ortak tavır, sorumluluk ve uzlaşmaları sonucu oluşur. Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde yapılan demokratik kazanımların parti içi demokrasi bağlamında, seçim kanunu ve siyasi partiler kanununda da yapılması, demokrasimizin geleceği açısından büyük bir önem arz etmektedir. Siyasetçilerden beklenen Avrupa standartlarında bir parti içi demokrasiyi tesis etmeleri bir zorunluluk olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AĞAOĞLU, Samed, 1965, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, Şeref Matbaası.
- AKÇALI, Nazif, 1989, *Çağdaş Siyasi Rejimler*, İzmir, Bilgehan Basımevi.
- AKIN, İlhan, 1969, *Devlet Doktrinleri*, İstanbul, Filiz Kitapevi.
- AKKERMEN, N., Cevat, 1950, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler*, Ankara, Ulus Basımevi.
- AKŞİT, Baha, 1987, *Kısaca Celal Bayar*, İstanbul, (y.y.).
- ARİSTOTELES, 1993, *Politika*, İstanbul, Remzi Kitap Evi.
- ALDIKAÇTI, Orhan, 1970, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:345.
- ARON, Raymond, 1986, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Ankara, İş Bankası Yayınları.
- ATEŞ, Toktamış, 1991, *Demokrasi*, İstanbul, Filiz Kitapevi.
- ATEŞ, Toktamış, 1994, *Siyasal Tarih*, İstanbul, Der Yayınevi.
- AYDIN, Mustafa, 1997, *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara, Vadi Yayınları.
- BARDEAU, Georges, 1964, *Demokrasi (Sentetik Deneme)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:188.
- BOLAY, S., Hayri, 1979, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.

- BOSUTAR, Kudret, 1969, *Parti İçi Demokrasi*, Ankara, Ulus Basımevi.
- AM, Esat, 1984, *Siyaset Bilimi*, İstanbul, Der Yayınevi.
- APOGLU, Gökhan, 1994, *Türkiye’de Siyasi Tıkanıklığı Aşmak*, Ankara, SAV. Yayınları.
- DAVER, Bülent, 1985, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- DÖNMEZER, Sulhi, 1976, *Sosyoloji*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası.
- DUVERGER, Maurice, 1974, *Siyasi Partiler*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- DUVERGER, Maurice, 1982, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Varlık Yayınları.
- EDİBALİ, Aykut, 1979, *Sosyal Sistemlerin Temelleri*, İstanbul, Otağ Yayınları.
- EFLATUN, 1985, *Devlet*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- GOLOĞLU, Mahmut, 1970, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara, Goloğlu Yayınları.
- GÖKBERK, Macit, 1974, *Felsefe Tarihi*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- GÖZÜBÜYÜK, A., Şeref, 1982, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, Turhan Kitapevi.
- İLMEN, Süreyya, 1951, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi.
- KABACALI, Alpay, 1994, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları/1638.
- KAPANİ, Münci, 1970, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- KARABEKİR, Kazım, 1969, *İstiklal Harbimiz* İstanbul, Türkiye Yayınevi.

- KARPAT, K., H., 1967, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, 1987, *Siyaset Bilimi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, 1993, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara, İmge Kitapevi.
- KOÇAK, Cemil, 1991, *Türkiye Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KUBALI, H. Nail, 1955, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. C.1, İstanbul, Tan Matbaası.
- KUTAY, Cemal, 1968, *Tarih Sohbetleri 2.*, İstanbul, Son Telgraf Matbaası.
- KÜÇÜK, Yalçın, 1988, *Aydın Üzerine Tezler Cilt-3*, İstanbul, Tekin Yayınları.
- MARX, K.,-ENGELS, F., 1968, *Kominist Partisi Manifestosu*, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- MAYER, Thomas, 1991, *Demokratik Sosyalizm-Sosyal Demokrasi*, İstanbul, Sosyal Demokrasi Yayınları.
- MUMCU, Ahmet, 1981, *Türk Devriminin Temelleri*, İstanbul, İnkılap Aka Yayınları.
- OĞUZ, A., Yaşar, 1983, *İdeal Parti Programı*, Ankara, Fan Matbaası.
- ÖNER, Kenan, 1948, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul, Osmanbey Matbaası.
- ÖZBUDUN, Ergun, 1968, *Klasik Demokrasilerde ve Türkiye'de Parti Disiplini*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- ÖZBUDUN, Ergun, 1977, *Siyasal Partiler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- ROUSSEAU, J., J., 1966, *Toplum Sözleşmesi*, İstanbul, Çan Yayınları.
- SARAY, Mehmet, 1999, *Türk Devletlerinde Meclis*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- SARICA, Murat, 1996, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- SENCER, Muzaffer, 1971, *Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, Geçiş Yayınları.
- SOYSAL, Mümtaz, 1986, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- SPITZ, David, 1969, *Anti Demokratik Düşünce Şekilleri*, Ankara, M.E.B. Yayınları.
- ŞAYLAN, Gencay, 1998, *Demokrasi ve Demokrasi düşüncesinin Gelişimi*, Ankara, TODAİ Yayınları.
- ŞENEL, Alaaddin, 1993, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Maliye Bl.Ders Notları.
- TAŞDELEN, Musa, 1997, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Kocav Yayıncılık.
- TEZİÇ, Erdoğan, 1976, *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul, Gerçek Yayınları.
- TOCQUEVILLE, Alexis, De, 1994, *Amerika’da Demokrasi*, Ankara, Yetkin Yayınevi.
- TUNAYA, T. Zafer, 1986, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

TUNCAY, Mete, 1989, *Türkiye Tarihi -4*, İstanbul, Cem Yayınevi.

TUNCER, Suavi, 1996, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara, Gündoğan Yayınları.

UÇAROL, Rıfat, 1979, *Siyasi Tarih*, Ankara, Hava Basımevi.

WETTER, A., Gusstav, 1976, *Bugünkü Sovyet İdeolojisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları no:233.

B. MAKALELER

ATEŞ, Toktamış, "Demokrasi"

www.gata.edu.tr/kutuphane/Kitap_Ozetleri/DEMOKRASI.htm.

ÇAPOĞLU, Gökhan, 1997, "Türkiye'de Siyasi Parti Yapılanması", *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.302-307.

ÇEVİKÇE, Erol, 1997, "Toplum Değil Siyaset Kirlenmiştir", *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.311-312.

DEMİRKOL, Ferman, 1997, "Türkiye'de Siyasi Kirlenmişlik ve Genel Başkan Demokrasisi", *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.331-333.

DUMANKAYA, Halit, 1997, "Siyasetteki Yozlaşma", *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.313-314.

DÜLGER, Mehmet, 1997, "Siyasetin Finansman Kaynakları", *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s.315-320.

FARAGO, Bela, “Demokrasi ve Ulusal Azınlıklar Sorunu”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*
08.01.1995.

KILIÇ, Haşim, 1997, “Parti İçi Demokrasi”, *Yeni Türkiye Dergisi-13*, Ankara,
Yeni Türkiye Yayınları, s.321-324.

KIR, Yavuz, 1997, “Siyasi Kirlenmenin İki Boyutu: Yabancılaşma ve Yozlaşma”,
Yeni Türkiye Dergisi-13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları,
s.327-330.

Kuvvet Gazetesi “Başyazı” 27 Temmuz 1947. (Demokrat Parti Yayın Organı.)

ÖZBUDUN, Ergun, 20 Ekim 1995 “Siyasi Partilerin Hukukça Düzenlenmesi
İhtiyacı ve Örgütlenme Sorunları”,
“Siyasi Partilerde Üyelik ve Örgütlenme”,
“Siyasi Partilerin Aday Belirleme İşleri”,
“Siyasi Partilerin Gelirleri ve Harcamaları”,
www.basarm.com.tr/yayin/politik/siyasionsoz.htm.

PALA, Mehmet, 1997, “Siyasi Partilerde Disiplin Konusu ve Lider Sultası”, *Yeni
Türkiye Dergisi-13*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları,
s.334-352.

TÜRKKAHRAMAN, Mimar, 1999, “Aydınlar, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni
Türkiye Dergisi-29*, Ankara, Yeni Türkiye
Yayınları, s.163-167.

VATAN, 13, 14, 18 Eylül 1945.

YAYLA, Atilla, 15 Şubat 2004 “Parti İçi Demokrasi ve Demokrasi”,
www.liberal-dt.org.tr/guncel/Yayla/ay_demokrasi1.htm.

YENİ SABAH 20,30 Ocak 1948.

YENİ SABAH 17, 20 Ocak 1948.

C. ANSİKLOPEDİLER-SÖZLÜKLER-DİĞER

ANA BRITTANNICA, 1986, İstanbul, Ana Yayıncılık, s.107-108.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı 26, s.23-29.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Sayı 23, s.227-229.

BOZKURT, Ömer, 1998, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara, TODAİE Yayın
No:283.

Devrimler Ansiklopedisi-4, (trs), İstanbul, Gelişim Yayınları, s.724.

Dünya Tarihi 1-3, 1974, İstanbul, Kaynak Kitaplar, s.142.

Hayat Büyük Türk Sözlüğü, (trs), İstanbul, Hayat Yayınevi.

Kanun No: 2820, *Siyasi Partiler Kanunu*, Kabul Tarihi: 22.4.1983.

Kanun No: 4125, *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında
Kanun İle Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi
Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun*,
Kabul Tarihi: 27.10.1995.

MEYDAN LARAUSSE, 1990, İstanbul, Meydan Yayınevi, s.514-521.

Okyanus Ansiklopedik Sözlük, 1971, İstanbul, Pars Yayınevi.